

40
Бутун дунё пролетарлари

УЛИСТОН

№ 2 (26) 1969

Энг
№3

Осмонга қадалиб турар устундай
Тинчлик посбонлари —

қўша ракета.
Заминни сақлайди ёвуз қузғундан!

Ваҳима юради унинг ҳақида:

Ваҳима солмайди, замину замон

Унинг зарби билан лат емайди,

йўқ.
У билан осойиш, юксалиш — омон!

У инсон ёвига отилгувчи ўқ!

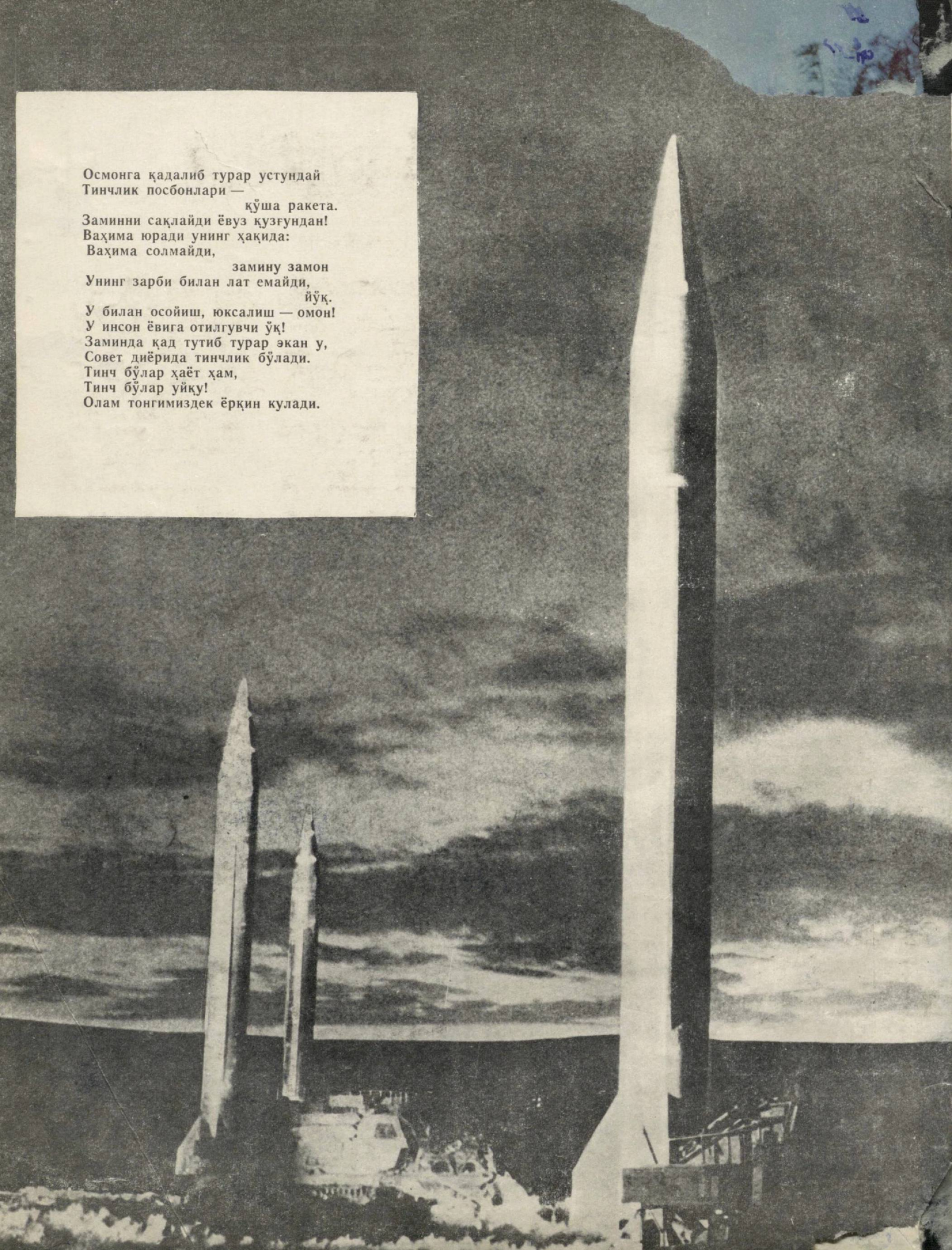
Заминда қад тутиб турар экан у,

Совет диёрида тинчлик бўлади.

Тинч бўлар ҳаёт ҳам,

Тинч бўлар уйқу!

Олам тонгимиздек ёрқин кулади.

Ўзбекистон
Компартияси
Марказий
Комитети
журнали

№ 2 (26) февраль 1969

Экз
№ 3

**УШБУ СОН
МАЗМУНИ**

Самарқанднинг ёши
Янги қисса. Тонгдан тонггача
Шеърят шайдоларига
Эллар-элатлар
Темур ва инглиз тарихчиси
Қиш дастурхони

МУАЛЛИФЛАРИМИЗ:

Сайёр, Азиз Исмоилов, В. Горьковец, Уйғун, Суннатулла Анорбоев, Асқад Мухтор, Э. Қиличев, Карим Маҳмудов, Убайдулла Уватов, Мурод Хидиров, Мақсуд Қориёв, Г. Хидоятов, Х. Абулқосимова, Сафар Барноев, Маҳмуд Саъдий, Д. Турсунов, Сотиболди Ҳамроев ва бошқалар.

ЗАРВАРАҚЛАРДА:

Муқованинг биринчи саҳифасида — врач
А. МАНСУРОВ.

Г. Графкин фотоси.

Иккинчи саҳифада — Тинчлик посбонлари *М. Редькин*
фотоси (ТАСС). «Огонёк» дан.

Тўртинчи саҳифада — бугунги Самарқанд. Область
партия комитетининг биноси. Самарқанд «Чилонзори».
Бибиҳоним Кимёгарлар маданият саройи. «Регистон»
меҳмонхонаси. «Табассум» емакхонаси.

Г. Графкин фотолари.

ИЧКИ ЗАРВАРАҚЛАРДА:

Т. ОГОНЕСОВ, М. ТОШКЕНТБОЕВ расми.

КЕЛАСИ СОН

МАЗМУНИ

Лениннома

Андижон пўлати

Қизлар мушоираси

Ҳуқуқ дунёсининг машъали

Кўнгил жаҳон кўради

Топилдиқ

Аёлларга очиқ хат

Бош муҳаррир: Иброҳим РАҲИМ. Таҳрир ҳайъа-
ти: Раҳим АҲМЕДОВ, Абдулла БОБОХОНОВ, Аҳмад ЖАББОРОВ,
Воҳид ЗОҲИДОВ, Искандар ИКРОМОВ, Собир МУҲАММЕДОВ,
Иброҳим МУМИНОВ, Ҳамидулла НУРУЛЛАЕВ (бош муҳаррир
ўринбосари), Унтам ОРИПОВ, Рустам РАҲМОН (масъул котиб),
Обид СОДИҚОВ, Олим ХУЖАЕВ, Санд ШЕРМУҲАММЕДОВ, Но-
мил ЯШИН, Муҳаммаджон УРОЗБОЕВ, Тошмуҳаммад ҚОРИ-
НИЕЗИЙ.

«Гулистон» — общественно-политический и литературно-худо-
жественный иллюстрированный журнал ЦК КП Узбекистана
(на узбекском языке).

Журнални бош расм Э. РУЗИБОЕВ беаган.
Саҳифаловчи М. ЕФИМОВА.

АДРЕСИМИЗ: Тошкент, 47, НАРЛ МАРКС кўчаси, 30-уй.

«Гулистон» телефонлари. Бош муҳаррир — В-33520. Бош му-
ҳаррир ўринбосари — В-33590. Масъул котиб — В-33659. Ик-
тимой-сиёсий бўлим — В-33602. Адабий-бадий бўлим —
В-33519. Қабулхона — В-33519.

Теришга топширилди 11/XII-68 й. Босишга ижозат берилди
21/II-69 й. Қогози 70×108¹/₈. Ҳанжи 5 босма табақ. Буюртма
8338. Нусхаси 154.500. Баҳоси 30 т. Р 10995.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети Бирлашган
нашриётининг босмахонаси. Тошкент шаҳри.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг
Бирлашган нашриётида чоп этилди.

ЛЕНИННИНГ САФДОШИ

Надежда Константиновна 20 ёшидаёқ инқилобий кайфиятда эди. У кейинча ўз таржимай ҳолида марксизм гоялари билан танишган даври тўғрисида гапириб, Маркс асарларини ўрганиб, мен ҳаётни ишчилар инқилобий ҳаракатига ўзгартира олишини, фойдали ва керакли киши бўлмоқ учун одам ўзининг бутун куч-қувватини ишчилар ишига сафарбар қилиши лозимлигини тушунидим, деб аслайди.

Надежда Константиновна ишчилар ҳаёти билан яқиндан танишиш мақсадида 1891 йилда Смоленск кечки ишчилар мактабига муаллима бўлиб ўтади, у ерда мураббиялик ва сиёсий ташвиқот ишлари билан шуғулланади.

В. И. Лениннинг 1893 йилда Петербургда келиши Надежда Константиновна ҳаётида катта бурилиш ясади. У дохий томонидан тузилган «Ишчилар синфини озод қилиш учун кураш иттифоқи»да фаол қатнашди.

В. И. Ленин билан Надежда Константиновнанинг гоявий бирлиги уларнинг умрбод дўсти ва ҳаёт йўлдоши бўлишларига сабаб бўлди.

Дохийнинг кўрсатмалари билан Надежда Константиновна ишчилар ётоқхоналарида бўлиб, улар билан яқиндан танишди.

1895 йилда В. И. Ленин қамоққа олинган вақтда Крупская социал-демократлар ташкилотларининг анжуманини тайёрлаш бўйича ўтказилган кенгашда қатнашди. Бу фаолияти учун 1896 йилда қамоққа олинди. Шу йили Шушенск қишлоғида В. И. Ленинга турмушга чиқди. Сибирда Крупская Лениннинг ишларига ёрдам берди ва ўзининг дастлабки асари «Ишчи аёл» («Женщина работница»)ни ёзди... 1900 йилнинг февралда В. И. Ленин сургундан озод бўлади. Дохий, Надежда Константиновна билан Уфага қайтиб келади. Надежда Константиновна у ерда сургуннинг сўнгги даврини ўтади. В. И. Ленин бу вақтда инқилобий марказ — Петербургда яқинроқ бориб, у ердан чет элга кетиши керак эди. Уфада Надежда Константиновна ишчилар тўғарагида катта ташкилий ишлар олиб борди, «Искра» газетаси учун мақолалар тайёрлади.

В. И. Ленин кейинчалик ҳам Надежда Константиновнанинг мураббиялик соҳасидаги фаолияти билан қизиқиб борди. 1915 йилда «Халқ маорифи ва демократия» деган машҳур асарини яратди. Шунинг учун ҳам В. И. Ленин А. М. Горь-

кийга ёзган мактубида Крупскаянинг бу асарини юксак баҳолади.

Рус буржуа демократик инқилобидан кейин В. И. Ленин билан биргаликда Россияга қайтиб келган Надежда Константиновна ишчилар ўртасида маданий ва маориф ишларини кенг кўламда олиб борди. 1929 йилда эса унга РСФСР халқ маорифи комиссарининг ўринбосари лавозими топирилди. Бу вазифада у умрининг охиригача ишлади.

Н. К. Крупскаянинг халқ маорифи соҳасидаги хизматлари совет жамоатчилиги томонидан тақдирланди. 1931 йилда Надежда Константиновна СССР Фанлар академиясининг фахрий академиклигига сай-

ланди. 1936 йилда эса муҳим назарий, амалий мураббиялик фаолияти учун унга педагогика фанлари доктори илмий даражаси ва профессор илмий унвони берилди.

В. И. Ленин билан узоқ вақт ёнма-ён туриб ишлаш Н. К. Крупскаяни социалистик қурилиш фойдаси учун зарчмасдан баракали ижод этишга ўргатган эди.

Надежда Константиновна доимо кенг меҳнаткашлар оммаси билан яқин алоқада иш олиб борди. У амалга оширилаётган ҳар бир ишга, ҳар бир масалага ижтимоий тус беришга одадланган эди.

Н. К. Крупская ўзининг доимо кўп қиррали мураббиялик фаолиятини Коммунистик

партия сиёсати билан, партия томонидан қўйилган навбатдаги сиёсий ва ҳўжалик вазифалари билан бевосита боғлаб олиб борар эди. Ҳозирги вақтда мамлакатимиз халқ ҳўжалиги ва маданиятининг турли соҳасида катта ютуқларни қўлга киритмоқда. Халқ маорифи соҳасидаги ютуқларимиз ҳам бекиёс ўсиб бормоқда. Шу ҳақдаги ютуқларимизда машҳур мураббиянинг таълимий мероси ёш авлодни тарбиялаш ишида нодир қўлланма сифатида муносиб ҳисса қўшмоқда.

Тургун ТОШПҲЛАТОВ,

Ўзбекистон Педагогика илмий-текшириш институ-нинг ходими.

В. И. Ленин ва Н. К. Крупская.

П. Васильев расми.

МИНГ ОФАРИН, КОИНОТ ЛОЧИНЛАРИ!

Совет фани ва техника-
си ўз қудратини жаҳонга
яна бир бор кўз-кўз қил-
ди. Тўрт оғайни ботир-
лар — Владимир ШАТА-
ЛОВ, Борис ВОЛИНОВ,
Алексей ЕЛИСЕЕВ ва Ев-
гений ХРУНОВларнинг
фазо қўйнида ўтказган
тажрибалари ақллари
лол этди, Советлар юрти-
нинг доврғини, шон-шуҳ-
ратини оламро намоиш
қилди.

Омон бўлинг, қўқ пеш-
тоқиға қадам қўйганлар!

САПЁРНИНГ ҚИСМАТИ

Одий жангчи Иса ака Масолев сапёр эди. У оқ финларга қарши жангларда, Улуғ Ватан урушида ҳам катнашди. Тўрт марта яраланди. Уттизта шаҳарни фашистлардан тазалашда қатнашган. Дон, Днепр, Одер, Эльба, Висла сингари унлаб дарёларга ўқ, ўт остида юзга яқин кўприк курган. Салкам беш йил урушда бўлиб, Совет Олий Бош қўмондонлигининг йигирма ташаккурига, бир неча жанговар медаллар ва «Улуғ Ватан урушининг II даражали» орденига сазовор бўлган аснәр.

Ғалаба билан ўз қишлоғига қайтган собиқ жангчи ҳозир олти ўғилнинг отаси. У оилавий суҳбатларда ўғилларига уруш хотираларини сўзлаб беради. Мен ана шундай суҳбатлардан бирида қатнашган эдим. Сапёр амакимиздан эшитганларини хурматли журналхонлар эътиборига ҳавола қиламан.

«Урушда сапёрнинг қисмати оғир,— деб ҳикоя қилади Иса ака.— 1939 йилнинг ноябрида Совет Армияси сафига қабирилдим. Хизматни Житомир шаҳрида бошладим. 40-йилнинг 21 феврал тундида кўнжикдан тревога бўлиб қолди... Ҳаш,паш дегунча кўч-қўлонларни машиналарга юклаб йўлга тушдик. Кетаяпмиз.

Бир неча кун йўл юриб, бир жойга келиб тўхтадик. Тўрт томон оппоқ қор. Ойдаи неча. Буйруқча бинодан икки ертўла оралиғидаги майдончада саф гортиб турдик. Деничин деган рота командири-миз ўртага чиқиб гапнинг бис. милдосини «Йигитлар! Биз урушга келдик»дан бошлади. Бирпас-да солдатлар узоқ йўл азобини

ҳам унутиб юборишди. Бир-бири. мизнинг уй адресларимизни ёзиб ола бошладик. Яна олға кетдик. Урмон, кўл, ботқоқ. Тўп ўқи, бомба портлашларидан йўллар емирилиб, зовурларга айланиб кетган. Ҳар қадамда снаряд ўнгирлари. Хуллас, ҳар бир қарич йўл тузатилиши, тазаланиши зарур.

«Сапёрлар ишга!», «Сапёрлар ол-гал» туну кун шу хитоб. Қўшинларимиз ҳужумга ўтганда сапёр олдинда бориб йўл ва жойларни минадан тазалайди, чекинишда эса йўл, кўприкларни бузиб, ми-на кўмиб энг кейин чекинади. Оқ финлар устидан бўлган ғалаба-ни таъминлашда биз сапёрлар ҳам катта ҳисса қўшдик.

* * *

— ...Биринчи Май арафасида соқчилликда турган эдим. Кечаси чамаси соат иккилар эди. Бир маҳал девор орқасидан шарпа эши-тилди. Узимни пангага олиб ку-зата бошладим. Эшин аста оч-либ, бир киши ичари кирди.

— Тўхта! Ким нелаетир?! — деб қичқирдим.

— ...
— Нимсан?
— Мен, кузатувчиман.
— Пароль!
— «Пичок»...
— Кўтар қўлингни! Қимирла-май!

У жавоб ҳам бермади, тўхта-мади ҳам, тинка келаяпти. Усти-дан ошириб битта ўқ узганди, назаримага қараб югурди. Устма-уст учта ўқ узиб, отиб ташладим. Бугунги навбатчиликда пароль «пичок» эмас, «кулф» эди. Бир-

пасда бутун навбатчилар оёқча турди. Қоровул бошлиғи билан соқчиларни алмаштирувчи етиб келди. Номалум кимсанинг ёни-ни титганимизда битта тўппонча, тўртта граната ва ёндирувчи пил-та ип чиқди. У назаримизни портлатиш ниятида келган биз-нинг офицерлар кийимидаги жо-сус экан.

Шу кунни эртаси тушдан кейин батальон командири бутун ба-тальонни сафга чиқиб, «Тундаги сергаклик ва насорати учун сол-дат Масолевга кичин сержант даражаси ва бир ой отпускаи бе-рилсин», деди.

21 июнь кечаси отпускаи берил-ганига хурсанд бўлганимдан ух-лай олмаи, ота-она, қавм-қарин, дошлар билан дийдор кўришиш иштиёқида ётган эдим. Бирдан гўмбур-гўмбур бўлиб қолди. Бутун полк оёқча туриб, чегара томон шошилдик. Чегарага етмай душ-манга дуч келдик. Немис.фашист-лар ҳам ҳарбий техника, ҳам сон жихатдан устун эди. Жанг билан чекина бошладик. Йўл-йўлкай кўприк, темир йўлларни бузиб, миналаштириб ўн олти кун че-киндик. Винница шаҳрига келиб мудофаага турдик. Аммо бу ерда ҳам узоқ қола олмадик. Дон дарё-сигача чекиниб, Воронежга яқин жойда мудофаа иншоотлари ку-ришга киришдик. Икки йил му-дофаа жанглири-олиб бордик. Ни-хоят биз кутган кун ҳам келди. 1943 йил 13 январь кечаси Дон дарёсига оғир танклар ҳам ўтади-ган кўприк курдик. Тонг саҳар-да кўшинларимиз биз курган шу кўприкдан ўтиб, душман устига ёпирилишди.

1944 йилнинг феввали. Қор қал-лин. Совуқ 40 даража. Донбасс далаларида қоронгу тунда фа-шистлар кўмиб кетган миналар-ни тўнг ёрни таталаб олаётган

эдик. Бирдан немислар тўпга ту-тиб қолди. Яқин жойда портла-ган снаряд парчаси ўнг қўлимни «силтаб» ўтди. Кўз олдим қорон-ғилашиб йиқилдим. Шерилларим чанага ётқизиб санбатга жўна-тишди. Эрталаб кўзимни очсам, оппоқ чойшаб тўшалган нара-вотда ётибман. Қўлимнинг пан-жалари юмилиб қолибди. Ишла-тиш у ёнда турсин, сал қимир-латишининг ҳам илоини йўқ. Док-торлар: «Қўлингни несиб таш-лаймиз», дейишди. Мен кўнма-дим. Каравотга ип боғлаб, ярадор қўлим панжасини шу илга илин-тириб тортиб қимирлатишни маъш қилдим. Бирга ётган яра-дорлар орасида, ростини айтиш керак, «кўлингни нестир, уйингга кетасан», деб маслаҳат берган, лар ҳам бўлди. Қарангин, ўша-ларнинг кўз олдида олти ой де-ганда тузалиб яна фронтга кет-дим.

Бу биринчиси, аслида тўрт мар-та ярадор бўлганман. Охириги мар-та Берлинга олтиш километр қолганда яраландим. Шерилларим билан жанговар вазифани бажар-ишга кетаятган эдик. Яқинимиз-да бомба портлаб, уч дўстим ҳа-лок бўлди. Взвод командири оғир, мен енгилроқ яраландим. Бу фал-локат 1945 йил 3 май кун юз берди. Яна касалхонага ётқизиш-ди...

Орадан уч-тўрт кун ўтгач, ро-та командири бизни кўргани кел-ди.

«Берлинга Қизил байроқ тикил-ди. Уруш тамои, энди серкуёш ўзбекистонингга кетасан» деди.

Шундай қилиб, 1945 йил ноябр-да Тошкентга етиб келдим. Вата-нинимизни немис-фашист босқинчи-лардан ҳимоя қилишда қатнаш-ганим билан фахрланаман.

Бекмурза МАҲМУДОВ.

Тарих эртақ сўйлайди

Асрдош! Олис ўтмишни кашф этиш киноят сирларини кашф қилиш каби жозибали, сурурли эканини яхши билсанг керак. Бугунги раънақнинг «арши аъло»сига кечаги ўтмишнинг пиллапоё бўлганини ҳис қилиш нечоғлиқ ифтихор бағишлайди кишига. Асрдошим, ҳозирча маъзур тут, кўҳна Афросиёб мавзuida оламжаҳон суҳбат қуришга эртами-индин қодир бўламиз. Афросиёб сир-асорини ошкор этганига эндигина салкам бир аср ўтди.

Бобокалон шахарни 1220 йилда мўгул талончилари тупроққа қорштириб ташлади. Эътиборан, шахар ўша маҳалдан бошлаб жанубга—ҳозирги Самарқанд ўрнига силижи борди. Бунгача ҳам Сугд пойтахти талай ҳалокатни бошидан кечирганди. Эрамизгача Доронинг суқи кириб, салтанатни дастиди тутиб турди. Сўнгра Искандар Зулқарнайн суворийлари топтади уни. Завол устига завол кўрди шахар. VII асрда араб босқинчилари истило қилди. Завол устига завол кўрди шахар. XI асрда шахар сомонийлар қўлидан турк қорахонийларига ўтди. Сўнгра салжук султонлари ишғол қилди. XII асрда шахар қорахитойларнинг вассалига айланди. Завол устига завол кўрди шахар. Замон мўгул босқинчиларга кулиб боқди. Ғаним Самарқандни 140 йил ўз измида сақлади. Завол устига завол кўрди шахар. Танҳо Жаҳонгир—Темур салтанати даврида—150 йил Самарқанд бепоян Мовароуннахрнинг маркази бўлиб, ҳаддан ортиқ ободланди, ҳалқ оёсиништа яшади, пешонасига саховат офтоби теғди. Камол устига камол топди шахар. Мамлакат XVII—XVIII асрлар ораллиғида феодал жанжалларнинг қурбони бўлди. Эрон истилочиси Нодиршоҳ қўшин тортганда Самарқанд бўм-бўш бўлиб қолганди. Фожияни ўз кўзи билан кўрганларнинг ёзишича, шахарда шох Жугуз деган қаландардан бўлак ҳеч кимса қолмаган. Завол устига завол кўрган шахар. 1868 йил 2 майда рус подшоши қўшинлари Самарқандга кирди. Амир Музаффар таслим бўлди. Амирдан ғазабланган халқ кўзгюлон кўтарди. Қўзғололни генерал Кауфман аёвсиз бостирди. Тарихий ёдгорликларга катта зийн етказилди, Туркистон ўлка генерали Самсонов «Ёдгорликлар қанчалик тез вайрон қилинса, рус ҳокимияти учун ўшанчалик дуруст бўлади», деган ақидага амал қилган эди. Бу борада фақат тарақийдийда рус зиялилари оқ-қўнгиллик билан иш тутдилар. 80—90 йилларда Афросиёбда илк қазилмалар бошланди.

Асрдош, ҳаёлингни яна бир сония мозий чулғанс. Лекин бу хил топташлар бобокалонларимизни нукул жаҳолатга маҳкум этган деб ўйлама асло! Аждодларимиз азал азал заръунос бўлишган. Хар ишғолдан кейин шахар нафасини ростлаб олаверган, қад кўтарасанг, илм-фан ўчоғидаги чўғ яншиверган, ақл-заковат ўсаверган, тафаккур иппайверган. Ҳаммага аён: Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сидаги бош қаҳрамонлардан бирининг номи Афросиёб, Юнон адиблари Квинт, Курций, Рув,

САМАРҚАНДНИНГ 2500 ЙИЛЛИГИ ОЛИДАН

Арриан, Страбон, Птоломей ўз асарларида шахарни «Мароқанда» деб эҳтиром ила тилга олишган. Зулқарнайннинг ўзи истило даврида шахар кўркини кўриб, бир нафас лол қолган. V аср Хитой манбаларида шахар «Сиваньгин» номи билан шарҳланган. VII асрда шахарни зиёрат қилган сайёҳ Вэй цзе: «Бола беш ёшга кириши биланоқ унга алифбо ўргата бошлайдилар», деб ёзган. Араб жаҳонгашталари—Ибн Хавнал ва Идрис минг йил бурун шахарга ташриф буюриб, одамларнинг хушфеллигидан кўнгиллари яйраб кетганини қайд қилишган. Темур даврида магрибдан-машиққача бўлган мамлакатларнинг қиблагоҳи—кўз тиккани Самарқанд эди. Испания элчиси Клавихо «Самарқанд сайқали»нинг гувоҳи бўлиб, болишдек китоб битди.

Дарвоқе, катта тарихимизнинг бўш саҳифалари Афросиёб кашф қилингандан сўнг битилмоқда. Жуда зўр масъулият археологлар зиммасига тушаяпти.

Ҳозирги Самарқанд бундан 30 минг йил муқаддам истиқомат маскани бўлганини археолог олим Д. Н. Лев исбот қилди.

Римнинг бобоси

Афросиёб харобасига гуррос-гуррос одам қадам ранжиди қилади. Асрдош, сен ҳам ташриф буюрганмисан? Рости, бу хароба ни кезсанг вужудиниң аниқ кайфият қамрайди. Шоир ифодаси билан айтганда, «маънос севинч, шодумон қайғу» ҳамроҳинг бўлади.

Академик Яхё Ғуломов бошчилигида экспедиция толиблари ҳар чимдим хокни мўйқалам билан қириб, кафитга жойларди. Зотан, бу диққатпаз юмушда билан кучи иш бермайди. Моҳир бармоқлар ҳам асаб ҳукмида иш тутди. Иккинчи тарафда бир-гирух шахарлик оқсоқоллар илм толибларига ушбу хайрли ишда дастёрлик қилишгаётганини кўрдик. Уларнинг сержани манглайларидан реза-реза терлар ёғилиб турарди. Акнабий журналистлардан бири топилмаларни синчиқлаб томоша қиларкан, ўз хайратини ошқола айтиб қўйди: «Афросиёб силсиласи шу дамда бутун Европани мейинг эсимдан қинариб юборди».

Япониялик журналистнинг бу мадҳияси баъзиларда маҳават эмасмикан, деган андиша туғдирса, ажаб эмас. Эҳтимол, ўз ташбеҳимиз ҳам ғалатироқ эшитилгандир қулоғингиз. «Римнинг бобоси—Самарқанд», дедик. Биз, фақат ҳозирча Самарқанднинг 2500 йиллик ёшини тантана қиламиз. Буни Самарқанднинг йигит ёши, деб қарашга тўғри келар. Ҳарқалай, ҳали яхшилаб текшириб қўришга вақт бор.

Самарқанд дорилфунунининг доцентни Амед Хатипов билан гаплашиб қолдим.

—2500 йил—Самарқанд учун шартли ёш,—дейди у.—Баъзи бир фаразлар шахарнинг 3800 ёшда эканлигига ишора қилаяпти.

Олим ўша қуни қизғин гурунғ берди, V, гапираркан, манбаларга суйинди, далилларга таянди. Ўрта Осиёда пул 3 минг йил бурун зарб қилинган. Сугд ёзувининг пайдо бўлганига ҳам 3 минг йил бўлди. Тарихда Доро I вайрон этган шахарлар Сугдиёнда 500 йиллар бурун қурилганига ишора қилинади. Олим суҳбат сўнггида римликлардан баъзиларнинг дангаллигига қўйил қолганини айтди:

—Яқинда «Самарқанд Римнинг тенгдоши эмас, балки Римдан анча кекса шахардир», деган иқдорга келишганини билиб қолдим.

Кенгашли тўй тарқамас

Агар ташбеҳ жоиз бўлса, оқсоқол шахарнинг зеру-забар, яъни остин-устин тўйини ўтказамиз. Афросиёб хоки пойингизда, замин-қаърида беркинб ётбиди. Самарқанднинг ас хечраси очик. Музаффар қуёш уфқдан қад кўтариб, заррин қошоналар билан басма-бас нур таратади.

Асрдош, сен ҳамма қатори ифтихоринг-ни ўйлаб, юрагинг бисёр депсингандир. Бунга ҳақсан Ер юзига «Самарқанд сайқалини» кўз-кўз этамиз. Шу йилнинг кўзига эл-элатлардан меҳмонлар ташриф буюришди. Мақтанганининг тўйига бор, дейдилар. Шу бонсдан бор бисотимизни намоён қиламиз.

Лекин биз Самарқандда кўп бўлдим. Керагича ҳайратга тушдим. Кўп кузатишларимиз тугайли баъзи истакларни кўнгилдан ўтказганимиз.

Бир ўз етмиш гектарга ёйилган ер ости шахарнинг кулолчилар маҳалласи эндигина очилди. Ажаб эмаски, хали шахарнинг ўзи тилга кириб қолса... Қўш паида би-тиқли суғд хати яқинда яна топилди-ку! Дарвоқе «Ўлик» шахарларнинг ёшини аниқлашда маданий қатлам хусусиятларини ўрганиш ҳам зарур. Масалан, Москва атрофида маданий қатлам ўн сантиметр атрофида бўлса, Ўрта Осиёда аса маданий қатламнинг қалинлиги 34 метргача етади.

Бордию, Афросиёб домийи дахлсиз (заповедник) шахар бўлиб қолса, у маҳалла Афросиёб устини кесиб ўтган асфальт йўлдаги қатнов тўхтайтиб қўйлар, албатта. Афросиёбнинг қисмати ҳақида тўлароқ ҳикоя қилувчи китобларга ҳам зарурат кундан-кунга ўсиб бораёпти. Ҳалигача Самарқанддаги талай нодир ёдгорликларни қайта тиклаш иши дуруст йўлга қўйилмаган. Ҳаттоки баъзи ёдгорликларнинг қурилган йили ва меъморлар хусусида маълумот йўқ. Алишер Навоий тахсил кўрган мадрасанинг қаровсиз ҳолда ётгани кишини ҳижолатга солади. Самарқанд тарихини беш панждек биладиган йўлбошловчи ҳодимлар тайёрлаш зарур. Улутбек расад-хонаси қошида планетарий очил ва совғасалом дўконларини кенгайтириш тўй эгалар—меъмонлар олдиди турган галдаги юмушлардир.

Асрдош! Самарқанд сайрига бор. Кечмишда фақат қўкдаги юлдузлар чамани гувоҳ бўлган Афросиёбни ўз кўзинг билан кўргин, қойил қол, гурурлан!

Мурод ХИДИРОВ.

НОМИ ТОШГА ЎЙИБ ЁЗИЛГАН ОДАМ

Будапешт шахрининг Озодлиги майдонча ёдгорлиги ҳайкали ўрнатилган. У Венгрия пойтахтини немис фашистлардан озод қилишда қаҳрамонларча кўрбон бўлган совет жангчилари хотираси учун тикланган. Ёдгорлик тошига номлари ўйиб ёзилганлар қаторида ўзбек йигити Одил Нуркаев ҳам бор.

Термизда бир ўспирин бўларди. У ҳамма болалар каби мактабда ўқиди. Ҳарбий ёшига тўлганда Тошкентга келиб Ленин номидаги ҳарбий мактабга кирди. Битиргач, ёш командир ўз шахрида хизмат қилди. Қирқ иккинчи йилнинг бошида унинг артиллерия дивизиони шу ердан урушга кетди. Фронтдан қисқа-қисқа хат келарди: улар кўпроқ «соғ-саломатман. Жанг қиялман. Болаларни асра», деган мазмунда бўларди.

Қирқ бешинчи йилнинг баҳори ҳам кирди. Душман қон қусиб, ҳолдан тойган. Ғалабага оз қолган бир пайт эди. Почтачи Марямга тик қарай олмай, кўзини олиб қочиб, бир хат ташлаб кетди. Бу хат Термиз шахар ҳарбий комиссарлигидан эди. «Сизнинг эрингиз майор Одил Нуркаев немис-фашист босқинчиларга қарши жангда қаҳрамонларча кўрбон бўлди, у Будапешт шахридаги Биродарлик қабрига дафн этилди», деб ёзилган эди унда.

Нуркаевнинг хотини, болалари азиз ётиқдоши, меҳрибон оталарининг ҳалок бўлганига ишонгилари келмай узоқ кутишди: урушда бўлган кимни дуч келса сурштиришди. У билан бирга бўлган, кўрган, билган одамларни қидиришди. Бутун уруш давомида ҳамisha майор билан ёнма-ён юрган мулозими Фёдор Чуб ҳам ўз командирининг оила аъзоларини қидирди.

Ниҳоят улар бир-бирини топишди: Чуб Мальчик шахрида истиқомат қиларди. Нуркаевнинг ўғли Сувон Чубни йўқлаб Шимолий Кавказга борди. Кейин Фёдор Чуб ҳам Термизга меҳмон бўлиб келди. Ўзининг довурақ командири тўғрисида унинг болаларига ҳикоя қилиб берди.

Одил Нуркаев кўпгина фронтларда бўлди. Сталинграддан Будапештгача жанг билан етиб борди. Артиллерия эвазиди командирлигидан полк командири даражасигача кўтарилди. Унинг бошчилигидаги ҳарбий қисм ўнлаб душман танкларини яқсон қилди. Уни кўмондонлик жанговар маҳорати учун неча бор тақдирлаган: жанговар Қизил Байроқ, биринчи даражали Ватан уруши ордени, Қизил Юлдуз ордени билан мукофотланган.

...Будапештда жанг бўлаётган эди. Танкка қарши тўпларни судраб, елкаларида суриб олган интилишар, туришар, бетўхтов этишар эди. Кўчалар, маҳаллаларни бирин-кетин озод қилишиб, душманини исқанжага олиб сиқиб боришар эди. Душман тепалик томондан ёриб ўтишга ҳаракат қиларди. Уларга Балатон кўли томондан кўмак келмаётган эди. Нуркаев полки куршовдан битта ҳам гитлерчинини омон чиқармаслинка ҳаракат қилди. Айниқса, тунда қаттиқ жанг бўлди. Полк қаршида бутун бир дивизия турган эди. Гитлерчилар жон-жаҳдлари билан ҳамла қилар, аммо уларни тўп-пулемётлар ўти девор бўлиб тўсарди. Гоҳо душман ҳамласини кўл жанги билан — кўпроқ, пичоқни ишга солиб қайтаришга тўғри келарди. Бундай пайтларда ҳам полк командири Нуркаев ҳамisha олдинги сафда бўларди.

Тонг пайтигача душман кучи синдирилди. Омон қолганлари асир туша бошлади.

Будапешт тўла-тўқсон совет қўшинлари қўлига ўтди. Балатон томонда эса ҳамон қонли жанг давом этарди. Нуркаев полки шу томонга ташланди. Кучлар тенг эмас: душман янгиланган қисмларни жангга солмоқда. Яна бир оз чидаб берилса, кўмак етиб келиши мумкин. Ҳарна қилиб ҳам душман сиқигига дош бериш керак. Унчага немис солдатлари майорни ўраб ола бошлашди: уни тириклай асир олиш буюрилганга ўхшайди... Аммо улар бунини уddaлай олмади. Нуркаев билан унинг атрофидаги икки жангчи ўзларини куршаб олаётган фашистларни қириб ташлашди. Яқин жойда «ура» садоси янгради. Бу ёрдамга етиб келган қисмларнинг кудратли нидоси эди. Шу пайт Нуркаевга ўқ тегиб йиқилди. Фёдор Чуб ва яна икки солдат севимли командирларининг жасадини жанг майдонидан олиб чиқишди.

Полк бир неча соатдан кейин душман қаршичилигини синдириб, Балатон кўли бўйидаги тепаликни эгаллаб, ўз олдида қўйилган вазифани бажаргач, жангчилар майорни дафн этишди. Будапешт ва унинг атроф-чеккаларини душмандан тозалаш операцияси тўла туғач, жанговар полк командири майор Одил Нуркаевнинг жасади кўмондонлигининг буйруғи билан шахар майдонидаги Уртоқлик мазорига кўчирилди. Бу мазорга Венгрия пойтахтини озод қилишда қаҳрамонларча ҳалок бўлган совет жангчилари дафн этилган.

В. НЕЙПУРГ.

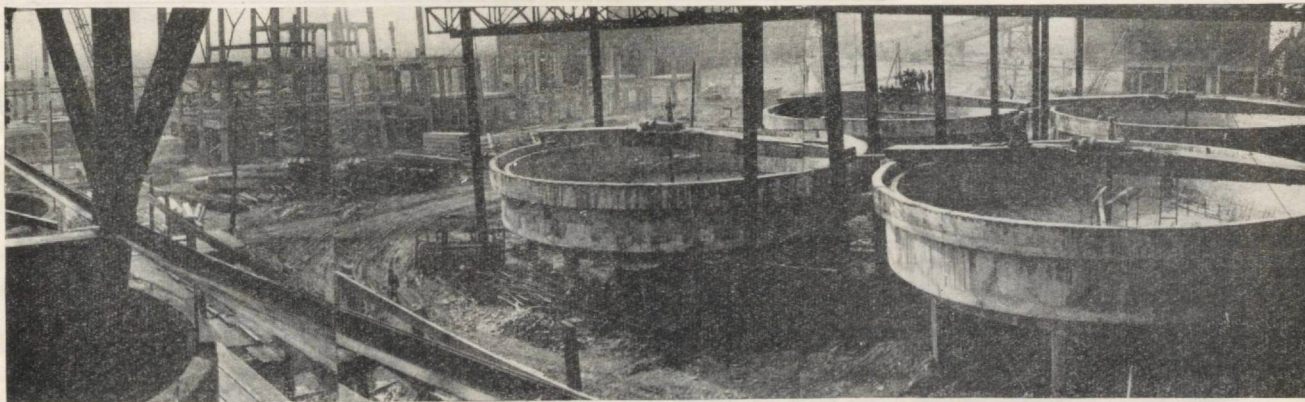

Анод цехининг қуювчиси Т. МУХСИМОВ — олмалиқлар фахри.

Рух заводи қурилиши авжида.

23 февраль — Совет Армияси куни

Кон-металлургия комбинатининг рух заводи иншоотларидан бири тикланыпти.

ОЛМАЛИҚ МАНЪАЛАСИ

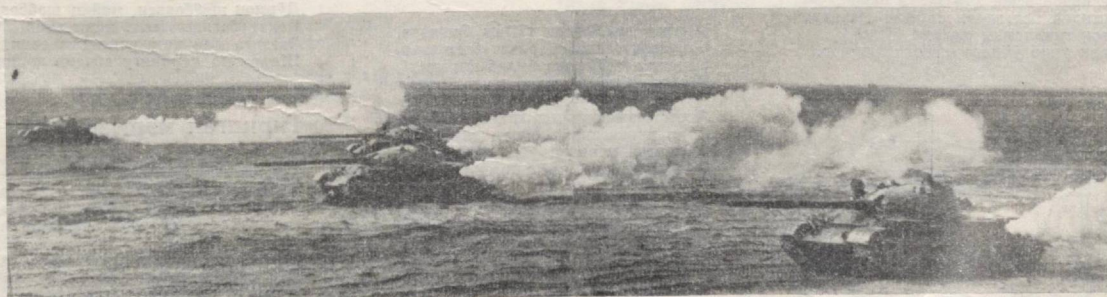
Олмалиқ республикамиз оғир саноати марказларидан бирига айланиб бормоқда. Бу ерда йирик кимё саноати барпо қилиш тўғрисидаги хушхабарни ҳамма эшитди. Ушбу суратларда яна бир янги иншоот қурилиши тасвирланган. Қурама тоғлари этагида Лениқ номли кон-маъдан комбинатининг навбатдаги цехлари тикланыпти.

Фото суратчи А. Ванштейн ўзи шохид бўлган бу қизгин ҳаракатни суратга олиб қайтди. Шулардан баъзиларини эътиборингизга ҳавола қилмоқдамиз. Бу суратлар Олмалиқдаги улкан ишлар кўламиндан далолат бера олади.

Мис эритиш заводининг маъдан юрхонасида кеча-кундуз иш қизгин.

23 февраль—Совет Армияси куни

Ҳарбий машқ.

А. АСАНОВ фотоси.

Уйивагар Баҳор

УЙГУН,
Ўзбекистон халқ шоири.

Минг қатла хурсандман...

Минг қатла хурсандман, минг қатла шукур,
Яна етиб келдим баҳор фаслига.
Қишда ғойиб бўлган оламининг ҳусин
Баҳор қўли билан қайтар аслига.

Дарахтлар уйғонар қишқи уйқудан,
Гул бўлиб очилар табасеумлари.
Кимда ҳам уйғотмас эзгу ҳисларни
Гўзал навбаҳорнинг олтин зумлари?..

Дунёни безайди баҳор устаси
Сабза гилам тўшаб саҳро қўйнига.
Баҳор жилва қилар ҳар сафаргидай
Лоладан бўйинбоғ боғлаб бўйнига.

Шу қиёфасида гўё пионер,
Ешликнинг тимсоли жилвагар баҳор.
Шул сабаб яшариб, баҳорда ёрга
Ишқимни сўзлагим келади такрор...

Булбуллар созини созлар тонг билан
Гулга севгисини изҳор этгали.
Ошиқлар шошилар машуқаларнинг
Гулдай висолига тезроқ етгали.

Ойдини ҳам гўзал баҳор фаслининг,
Боғларда ошиқлар шивирин тинмас.
Ошиқлар суҳбати қизиса агар,
Вақтнинг ўтгани ҳам асло билинмас.

«Наргис» кўзларини очиб гулбаҳор,
«Сунбул» сочин тараф тонг билан туриб.
«Омонлиқ-сомонлиқ» қиламан ҳар гал
Баҳор гулларини кўзимга суриб.

Севинабераман ҳар гулга қараб,
Ўғидан келгандай ёқимли тушлар.
Узоқ тикиламан маҳлиё бўлиб,
Чарх уриб ўйнаса самода қушлар.

Аллақандай ширин туйғу уйғотар
Ёқимли куй чалиб тоғ шалоласи.
Қаминди ёнганим баҳор ишқиди,
Қалбимга ўт ташлар саҳро лоласи.

Майли ўт ташласин қалбимга баҳор,
Фақат тирик юрак ёнишга қодир.
Баҳорни севаман, баҳорда, дўстим,
Энг эзгу ўйларим бўлади содир.

Айтишим шартмиди?

Айтишим шартмиди ошиқлигимни?
Ўзинг сезмадингми кўзимга боқиб?
Ёки билмасликка солиб ўзингни,
Роҳат қиласанми бағримни ёқиб?

Нега қасд қиласан жонимга, айтчи,
Кўзларингни сузиб, қошингни қоқиб?
Қамайиб қолмас-ку давлатинг, ахир,
Бир гал кўкрагимга қўйсанг гул тақиб,

Томчиға зор этиб, гоҳо ёнимдан
Обиҳаёт бўлиб ўтасан оқиб.
Васлингга етолмай доғдаман гўзал,
Ҳижрон азоб берар илондай қақиб.

Айтишим шартмиди ошиқлигимни,
Ахир, сезмадингми дардимни ўзинг?
Умрбод бахтиёр этарди мени
Битта табассуминг, бир оғиз сўзинг.

Дўрмон шаббодаси

Дўрмон шаббодаси тамом бошқача,
Чарчаган таниннга роҳат бағишлар.
Ўпкангга соф ҳаво бўлиб қиради,
Шу вайдан авж олар ижодий ишлар.

Атроф чаманлардан ҳид тўплаб келиб
Атир пуркагандай бўлар димоққа.
Тегрангда парвона ўша шаббода,
Пича сайр этай деб кирганда боққа.

Манглайингни силар, сочингни ўйнар,
Боладай эркалар бўйингдан қучиб.
Пирширак қилади чинор баргини,
Гулдан гулга ўтар пилдираб, учиб.

Аллақандай сирли ҳикоя сўзлар.
Маҳлиё гулларга боғнинг тўрида.

Илак қанотини елпигич қилиб,
Аллалаб ухлатар ётсанг сўрида.

Баъзан бир нарсани излаган каби
Қўмқўк майсазорда юрар гивирлаб.
Ошиқ бўз боладай ёрга нитзор,
Хиргойи қилади, баъзан шивирлаб.

Баъзан тегажоглик қилиб қолади
Бир жуфт аргувоннинг шохини эгиб.
Баъзан гунчаларни пийпаслаб кетар,
Танноз чечакларнинг жигига тегиб.

Баъзан қалдирғочдек тўш уриб сувга,
Майин тўлқини кўзгар ҳовуз бетида.
Гоҳ қуюнча бўлиб хазон совуриб,
Галати рақс тушар анҳор четида

Баъзан майсаларнинг сочинин тараб,
Баъзан бўса олар гуллардан лаби.
Баъзан шафтолини ўйнаб қолади.
Мущук дўғолоқ ип ўйнаган каби.

Олтин япроқларни тўдалаб келиб,
Ариққа ташлайди — бу ҳам бир ўйин.
Баъзида шўхлиги тутиб қолдимни,
Ўғирлаб кетади чечаклар бўйин...

Таъриф қилаверсам хислатларингни,
Тугамайдиганга ўхшар, чамамда.
Шоирни сайратган ўйноқ шаббода,
Ҳар қанча тавсиф ҳам сен учун кам да!

Бормаган, юрмаган еринг қолмади,
Чўлда ҳам, тоғда ҳам, боғда ҳам юрдинг.
Дўрмон шаббодаси, бахтинг бор экан,
Ахари шоирнинг шеърига кирдинг.

Дўрмон шаббодаси, майин шаббода,
Роҳат бағишладинг, кўнглимни олдинг.
Эвазига мен ҳам мақтадим сени,
Шеъримга кирдингу абадий қолдинг.

Тирилган мармар

Таъсир кўрғазибди худди тирикдай
Бировга мармардан ясалган ҳайкал.
Гўё жон кирибди, тирилибди тош,
Санъаткор дид билан берганда сайқал.

Қандай яратолдинг бу муъжизани,
Деб сўраган экан ҳайкалтарошдан,
У жавоб берибди: ортиқчасини
Батамом тарашлаб ташладим тошдан.

Тожик қизи

Хуш келибсиз, марҳабо, деб, айтди гап тожик қизи.
Кўп севишим жилмайиб очганда лаб тожик қизи.

Мен қадам қўйганда дўстлар юртига хуррам ва шод,
Чикди пешвоз йўлима гул дасталаб тожик қизи.

Қахрамонлик донгини оламага достон айламиш,
Осмондек кўксига юлдуз қадаб тожик қизи.

Бог аро хуш бўй таратган гул эмас, райхон эмас,
Энди гулзори муаттар соч тараб тожик қизи.

Беқисс ҳусну камолда, кўзлари юлдузсимон,
Юзлари гул, тишлари дурру садаф тожик қизи.

Тенги йўқ лаззат бағишлар менга ширин сўзлари,
Гуфту-гу айларимкин шақкар ялаб тожик қизи?

Эҳтиёт бўлсин йигитлар, сўнг пушаймон бўлмасин,
Минг асир олмоққа қодир бир қараб тожик қизи.

Қайтадин ёндирди, ёндим, ўзга чорам бормиди?
Неча бор ёнган дилимни ўт қалаб тожик қизи.

Ихтиёри қўлдин олди ром этиб ўз сеҳрига,
Шунча ҳам соҳир экани, вожаб, тожик қизи.

Бир чавадоз от эдимким, тоғу тошга сакраган,
Мен асовни олди қўлга нуқталаб тожик қизи.

Мўйсафид эрдим, йигитлик фаслига қайтарди боз,
Бир боқиб, бир ишва бирлан лаъли лаб тожик қизи.

Дўстлар, қилдим ҳазил, олманг кўнғилга, аслида
Севги гулзорида поку боадаб тожик қизи.

Мубтало бўлсам керак

Кетди Лайлим, ҳажрида Мажнунамо бўлсам керак,
Минг азобу минг жафога мубтало бўлсам керак.

Гул бўлиб очилди дилдорим ҳаёт бўстонида,
Энди гулюз ишқида булбулнаво бўлсам керак.

Айрилиқ дардига чора ахтариб борган эдим,
Қувлади даргоҳидин ёр, бедаво бўлсам керак.

Бахту иқболим ўзингсан, илтифот кўргаз, десам,
Бир назар ҳам солмади, бахти қаро бўлсам керак.

Жону тан, бору йўғимни ол, десам, рад айлади,
Энди жону, бору йўқдин мосуво бўлсам керак.

Бир табассум, бир боқиш, бир бўса — бир эҳсон тилаб,
Ул париваш кўйида юз йил гадо бўлсам керак.

Дилрабо деб, жондин айрилганда ҳам ишқ кўкида,
Мангу янграб қолгучи акси садо бўлсам керак.

Ишқ йўли хавфу хатарли, ўйла Уйғун, дедилар,
Ўйламай бу йўлга кирдим, бир бало бўлсам керак.

Душанбада

Солди хайратга мени тенгсиз жамол Душанбада,
Шеър санъат, илму фан тоиниш камол Душанбада,

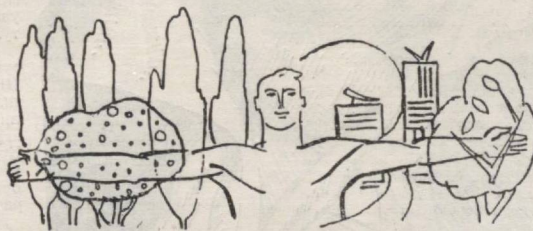
Тан бериб санъатда ҳассос шеърят Мирзосига,
Мишкар назмидин эдим шаҳду бол Душанбада.

Хуш ҳаво, хуш манзара, гулбоғи кўп, гулзори кўп,
Тарқатур гул атрини ҳарён шамол Душанбада.

Шаҳрингиз гулшанга айланмиш ҳалол меҳнат билан,
Энди гулшан ҳеч қачон топмас завол Душанбада.

Кўп жафолар чекди тожик халқи ўтмишда ва лек,
Энди йўқдир ғам юкидин қадди дол Душанбада.

Лойга тоналган эди ўтмишда инсон севгиси,
Энди ошиқлар учун бахту висол Душанбада.

Бахти қулган эли кўрдим яшнаган ҳур ўлкада,
Ҳеч қачон бўлмас саодат поймол Душанбада.

Бир умр ёдимда қолгай тинглаган, кўрганларим,
Ўзгача лутфу лаюфат, қилу қол Душанбада.

Дўстлар, жаннатин кўрмак истасангиз марҳабо:
Боғи Эрам, раваздин бордир мисол Душанбада.

Бир келиб қолган одамнинг кетгиси келмас экан,
Кўп экан чашми сиеҳ соҳиб жамол Душанбада.

Гулжабинлар даврасида, майлига, минг розиман,
Бир умр бўлсам асир, бўлсам қамол Душанбада.

Шеър ўқир ширин суҳан, булбул наволар бог аро,
Дейдилар: сен ҳам шеър айт, бўлма лол Душанбада.

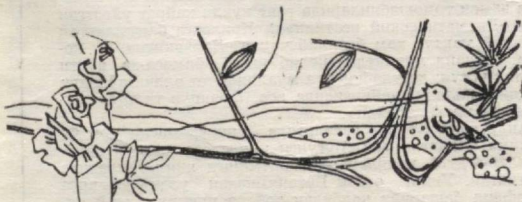
Дўстлар, сиз бор учун мен бир умр қолмоқчиман,
Демасангиз ҳам ўзингиз майли, қол, Душанбада.

Дўстлар қалбида қолсин бир умр акси садо,
Шоир Уйғун янграиб созингни чол Душанбада.

Шеърят

шайдоларига

А Ж О Й И Б П И Ч И Н Г Ч И

Пичинг неча-неча замонлардан буён халқнинг ўз эрки, ҳақ-ҳуқуқи учун курашида синодан ўтган қудратли қуролидан бўлиб келаяпти. Лекин ана шу қудратли қурол — оғзаки пичингнинг ёзувга кўчирган моҳир сўз усталари ҳам бўлган. Ўзбек адабиёти тарихида Гулҳанӣ оғзаки пичингнинг ёзувга кўчирган машҳур пичингчи бўлса, Иван Андреевич Крилов рус халқининг худди шундай энг забардаст пичингчиси. Крилов масалларида инсон шайнинг, эркини оёқ ости қилган мавжуд шароит ва шахсларни, риёкорлик, маккорлик, нодонлик, кўрнамалик, бефаҳмлиқ каби иллатларни ўткир пичинг билан боплаб фожия қилган.

Машҳур пичингчи Иван Андреевич Криловнинг туғилганга шу йилнинг 13 февралда роппа-роса 200 йил тўлди. Москва шаҳрида камбағал армия офицери oilасида дунёга келган бўлажак адибнинг болалиги қийинчалик ва маҳрумликлар ичида ўтди. Ён бир ёшида отадан жудо бўлган ёш Иван oilани боқиб учун давлат идорасида хизмат қилишга мажбур бўлди. Моддий аҳволи ночорлигидан унга мактабда ўқиш nasib etмади. Лекин гоёт тиришқоқлигидан тинмай мустақил муролаага берилди, чет тилларни, хусусан, француз тилини ўрганишга қизикди. Ҳатто бу тилини яхшироқ ўзлаштириш ниятида Лафонтен масалларини рус тилига таржима ҳам қилди.

Маълумотларга қараганда Крилов ўз ижодини даставвал драматик асар ёзишдан бошлаган. У ўн олти ёшида «Қаҳвачи хотин» деган шеърий қутили опера ёзади. Бу — эрксиз деҳқонларнинг ғурбат тўда ҳаётига чуқур ҳамдардлик руҳи билан сугорилган асар эди. Песани Петербургда ношир Грейтконф сотиб олган бўлса-да, уни на нашр этишининг, на сахнага кўйишининг имкони бўлади. Дворянлар жамиятининг иллатларини очиб ташловчи яна бир неча драматик асарлар ёзиб, сахнада кўйдира олмагач, Крилов, ўз ғоаларини бошқача йўл билан — адабий журналлар орқали китобхонга етказишни ўйлайди ва 1789 йилда «Почта духов» («Жинлар почтаси») ҳажвий журнални ташкил этади. Журналнинг муҳаррири ҳам, ношири ҳам Криловнинг ўзи эди. Ёшлон қилинаётган мақолаларни ҳам ўзи ёзар эди. «Почта духов» айрим майда-чуйда камчиликларга эмас, балки жамиятдаги ижтимоий иллатларга қарши ўт очади. Бу, албатта, Екатерина ҳукуматига ёқмас эди. Бир йил ўтар-ўтмас журнал фаолиятини тўхтатишга мажбур бўлади. Крилов кейинчалик «Зритель» («Томошабин»), «Санкт-Петербургский Меркурий» журналларини чоп этишга ҳам фаол бош қўшади. «Зритель»да адиб XVIII аср рус наsrининг энг яхши намуналари «Тунлар» ва «Наиб» повестларини эълон қилади...

Ажойиб пичингчи... Улуғ рус танқидчиси Белинский Крилов масалларини ўқиб, шу иборани ишлатган эди. Негаки, XIX аср бошларига келиб бу жанр ўзининг зўр қудратидан, ижтимоий қимматидан маҳрум бўлиб, жўн панд-насихатни тарғиб этишдан нарига ўтмай қолган эди. Крилов эса, ана шундай пайтда пичингнинг, масал жанрининг адабиётдаги ҳақиқий ўрни ва ҳуқуқини қайта тиклаб, мисли кўрилмаган баланд поғонага кўтарди; кулгини мавжуд тузум иллатларига ўт очувчи жангвора қуролга айлантирди. Шу маънода у рус масалчилигининг отаси бўлди. Санъаткорнинг бундай улкан ижодий жасорати таъ берган Пушкин Криловни том маънода биринчи рус халқ шоири деб атайди. Белинский ҳам унинг масаллари ҳақида махсус мақолалар ёзиб, юксак ва одилона фикрлар баён қилади. «Крилов,— дейди улуғ танқидчи,— айтиш лозимки, рус руҳининг фақат бир жиҳатини — унинг соғлом, тadbиркор ақли, турмуш синовидан ўтган донолиги, сиртдан қараганда соддадил, лекин узиб олувчи пичингини акс эттирди, акс эттирганда ҳам кенг ва тўла акс эттирди».

И. А. Криловнинг мазлумларга меҳр-муҳаббат руҳи билан сугорилган ижоди эрксевар ўзбек халқи қалбига гоёт яқин эди. Шу боисдан машҳур санъаткор масаллари 1875 йилдаёқ ўзбек тилига таржима этилиб, «Туркистон вилояти газети»да босилиб чиқади. Қизиги шундаки, рус тилидан она тилимизга ағдарилган дастлабки шеърий асарлар ҳам худди шу — Крилов масалларидир. Адибнинг ҳаёти ва ижодига бағишланган ilk маълумотларни халқимизга етказишда эса ўзбек халқи орасидан чиққан дастлабки журналистлардан бири ва биринчи расмий таржимон Сатторхоннинг хизмати катта.

Крилов масаллари асримиз бошларида нашр этилган бир қанча дарслик китобларига ҳам киритилган. Булар орасида ўзбек тилида рус-тузем мактаблари учун чиқарилган ilk дарсликнинг муаллифи машҳур маърифатпарвар Саидрасул Саид-азизовнинг номи aloҳида ҳурмат билан эслаб ўтилишга loйиқдир. У 1900 йилда босилиб чиққан «Устои аввал» китобида Крилов масалларини таржима қилиб киритади ва ўзи ҳам ilҳомланиб ибратли ҳикоятлар, насрий масаллар яратади. Алисқар ибн Байрамали Калининнинг «Муаллимус соний» (1903), Серикбой Оқаевнинг «Хрестоматия, яъни терма китоб» (1912), Гуломиддин Кабирзодадин «Таълими соний» дарсликларига ҳам А. С. Пушкин, Л. Н. Толстой асарлари қаторида И. А. Криловнинг масаллари кенг ўрин олган. Умуман, Улуғ Ойтаёв социалистик инқилобдан бурун, таржимашунос олим Йўманиёв Шариповнинг «Ўзбекистонда таржима тарихидан» китобидан қўрсатилишча, машҳур масаласининг 16 масали ўзбек тилига таржима қилинган. Улардан Саидрасул Саидазизов ва Алисқар ибн Байрамали Калинин таржималари бадний юксаклиги билан ажралиб туради.

Крилов ўз замонасини чуқур ҳис этган, даврининг энг муҳим, қалтис масалаларини дадил кўтариб чиқиб, юксак бадийят ва маҳорат билан ҳақоний акс эттирган зунко сўз санъаткори эди. Чин истеъдод — соҳибларигагина хос бўлган бу фазилат унинг масалларидигина эмас, балки драматик асарларида ҳам ёрқин намоён бўлади.

Крилов ўн бир драматик асар ёзди, икки песани таржима қилди. Шубҳасиз, бу асарларнинг ҳар бирининг драматург ижодида ва рус драматургияси тарихида маълум ўрин бор. Лекин улардан иккитаси — «Ойимтилалар дўкони» ва «Қизиналарга сабоқ» комедиялари ўз даврида жуда зўр шухрат қозонган, театрларда муваффақият билан кўн маргалаб қўрсатилган. Бу ҳақда Белинский шундай деб ёзган эди: «1807 йилда Крилов «Ойимтилалар дўкони» ва «Қизиналарга сабоқ» комедияларини нашр этиб, театр билан бутунлай хайрлашди. Бу комедиялар ўша замон томошабинларида гоёт кучли ҳайрат уйғотган эди. Ҳатто «Драматический вестник»да Криловга бағишланган иккита шеърий мактуб ҳам босилиб чиқди. Дарҳақиқат, бу комедияларда, гарчанд моҳиятдан келиб чиқиб бўлмаса-да, кулги мўл, зунколик устун; дастлабкисида муаллиф чет эллик дўкончи қизларни ҳажв қилади, кейингисида эса, француз тилига санда этувчиларни масхаралайди».

Иван Андреевич Крилов ҳаётигида унинг масаллари ўн тилга таржима қилинган эди. Бугунги кунда эса, ҳаққий адибнинг масаллари дунё халқларининг олтимишга яқин тилларига таржима этилган. Унинг овози Ватанимиздан узоқ-узоқларга таралиб, софдил башариёт қалбидан тобора чуқурроқ жой олмоқда, инсониятга ҳамсаф, ҳамнафас бўлмоқда.

Маҳмуд САЪДИЙ.

Янги таржималар

Дехқон ва эшак

Ез чоғи бир дехқон ўз полизига
Еллади Эшакни қўриқчи қилиб.
Едирмай қўшларнинг сур галасига,
Хайдаб туришликни қўйди топшириб.
Содда, ҳалол эди Эшаквой бирам,
Экин баргига ҳам тегизмади лаб.
Чўқитмади ҳатто бир донини ҳам,
Қарға-чумчуқларни қўймасдан хайдаб.
Аммо наф кўрмади полиздан дехқон,
Зероки, Эшаквой қўшлардан қўриб,
Эгатларни босиб, топтаб, югуриб,
Экинларни тамоm қилганди пайхон.
Меҳнати чиппакка чиққанин қўриб,
Эшакни ўлғудай савалаб уриб,
Калтаклаб аламини хўб олди дехқон.
«Бу кам, — дер кўрганлар, — бўлмасанг нодон,
Ақлинг етмас ишга нега урдинг қўл?
Эй, беақл махлуқ, бундан баттар бўл!»
Эшакнинг тарафин олмайман асло,
У, шаксиз, айбдор (олди-ку жазо).
Аммо —
Менимча, гуноҳи ҳеч эмасдир кам,
Эшакка полизани ишонганининг ҳам.

Шер ва тулки

Жони-жаҳди билан чакалэжзорда
Еввойи эчкини қувлар эди Шер.
Еб қўйгудек бўлиб очкўз назар-ла,
Ўлжасига қувиб етай-етай дер.
Шу пайт катта жарлик келди рўпара,
Аросатда қолди Эчки бечора.
Гўё энди унга ҳеч нажот йўқдай.
Аммо у камондан отилган ўқдай
Жон аччиғи билан сакради жардан.
Ва қутулиб қолди очофат Шердан.
Шер эса тўхтади ночор, ҳансирғаб,
Тулки пайдо бўлди худди шу онда:
«И-е, давлатпаноҳ, бу қандайин гап? —
Дер Шерни гиж-гижлаб, — ҳеч бир жаҳонда —
Шер — нимжон эчкидан панд еганими, хўш?
Шу куч, қудрат билан келдингизми бўш?
Кўрайман жарлик ҳам анчайин катта,
Аммо, албатта —
Битта сакраганда ўтсангиз керак,
Ахир дейишар-ку, сизни доворак.
Бу гапни айтаямман дўстлигим учун...»
Шернинг қони қайнаб, тўлаб бор кучин —
Жарликдан бир сакраб ўтмоқчи бўлди,
Аммо йиқилди-ю, тил тортмай ўлди.
Буни кўриб турган меҳрибон дўсти —
Жарлиқнинг тубига тушди-да аста,
Кўрсаки, чўзвилиб ётар ҳукмдор,
Унга хушомаду, хизмат надаркор.
Тулкивой суюниб, бемалол ййраб,
Қадрдон дўстига очди-ку аза:
Тишларин қайраб,
Бир ой Шер гўштига тўйди у роса.

Какку ва бургут

Марҳамат қилди-ю, Бургут бир куни —
Булбулнинг ўрнига қўйди Каккуни.
Каккувой бу янги мансабга миниб,
Гердайиб, баланд бир дарахтга қўниб,
Куй-қўшиқ бобиди билган ҳунарин
Қўшлар эшитсин деб ташлади тўкиб.
Қарасаки, қўшлар қочиншар нари,
Бири кулиб кетар, бошқаси — сўкиб.
Жудаям ранжиди Какку бу ҳолдан,
Бургутга қўшлардан қилди шикоят:
«Эй, ҳукмдор, — деди, — буйруғинг билан —
Булбул бўлганимдан мамнундим гоят.
Аммо қўшлар мени қилишмас хўрмат,
Ҳатто кулишга ҳам этишар журъат».
«Дўстим, мен подшомаи, эмасман худо, —
Дер Бургут, — бекорга полийверма, бас.
Каккуга Булбул деб ном бердим, аммо —
Уни Булбул қилиш қўлимдан келмас».

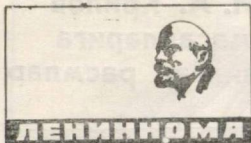
Ўргимчак ва асалари

Савдогар дўконга келтирди газмол,
Ҳаммага керакли, жудаям соз мол.
Дўконнинг олдида харидор тирбанд,
Қўли-қўлга тегмай савдогар хурсанд.
Ичи қоралиқдан қора ўргимчак,
Қарасаки, газмол бозори қаққон,
Савдогарнинг кўрган фойдаси — лак-лак,
Хаёл қилди: очиб дарчадан дўкон —
Савдо қилса у ҳам ўзи тўр тўқиб.
Тун бўйи қўз юммай, тинмай тер тўкиб,
Кўриқка қўйди-ку, тўқиган тўрин.
Ўзича кеккайиб, кўтарди бурун:
«Эртага тонг отиб, бошланса бозор,
Менга оғиб кетар барча харидор».
Тонг отиб, савдо ҳам бошланди, аммо,
Ечилмай ўргимчак қилган муаммо,
Устига-устак,
Тўқиган тўрию, ҳамда ўргимчак
Супуриб ташланди дўкондан нари.
Аламиндан чиқиб жиги-бийрони,
Ўргимчак ҳасрати тутар дунёни:
Дер: «Қани, меҳнатга лойиқ мукофот,
Солиштириб кўрсин, жамики жонзод —
Кимнинг тўқигани юпқа, нафисроқ?
Меникини, ёки савдогарники?»
«Албатта сеники, — дер Асалари, —
Бу нарса азалдан маълумку, бироқ,
Кимга фойда бундай нафис тўрданки —
Ахир кийим бўлиб — тўсмаса танни,
Ёки иситмаса сира баданни».
Шундай ҳасарларни суймайди жинини:
Улардан дунёга тегмаса ҳеч наф.
Ҳаттоки баъзилар доим, бетиним,
Пол қолиб улардан, юрсада мақтаб.

Мухтор ХУДОИҚУЛОВ
таржималари.

И. А. Крилов масалларига чизилган расмлар

«УЛУҒ ЎРТОҒИМИЗ—ЛЕНИН»

(ФАРҒОНА ХОТИРАЛАРИДАН)

Пахта батани узра, «оқ олтин» чаманзорлари ва пахтакор қишлоқлар узра ҳалокатли воқеалар шарпаси кезиб юрибди: империалистлик уруш давом этмоқда, одамлар фронт орқасига бетиним жўнатилиб турибди, отлар урушга кетяпти. Пахтакор районларида нон, асбоб-ускуна, хом ашё камайиб кетди. Пахтага эҳтиёж йўқ, пахталик буюмлар ерда қолди...

Ҳаммани очлик ютиб юбораман, дейди, даҳшат солиб ишсангли, ялли қирилиш бостириб келяпти. Чор тарафда таҳликали, ҳазин, мудҳиш садолар эшитилади:

— Россия подшо билан капиталистдан мангу будо бўлди, шунинг учун энди пахта ни ҳеч ким сотиб олмайд.

— Россияга аскарлар керак, тўплар ва қурол-аслаҳа керак, лекин пахтанинг ҳо-жати йўқ.

Ушанда... қишлоқма-қишлоқ, бозорма-бозор, карвонсарою қўллар узра, олис даралар ва бекатлар бўйлаб, одамларни гоҳ умидвор қилиб, гоҳ ваҳимага соладиган бир овоз янгради. Ҳокими мутлақ тўралар, мустамлакачилар, сотқин зойилар ва уларнинг югурдаги бўлиниш зойилар тўдаси ҳар ён жар солиб, халойиққа мана бу хабарни маълум қилдилар: «Бир гуруҳ саф сатабоз ва хонлар туркумига бошчилиқ қилиб, урушни тўхтатиш ва душман билан келишимни шiori остида ҳаракат қилаётган Ленин ниқилоб номи билан... ниқилоб сотқини, озодлик ва Ватан хонини деб эълон қилинади.

Энди большевиклар енгилди. Ленин го-йиб бўлган... Шунда Фарғонанинг жабр-дийда, талон-торож қилинган турли элат халқлари биринчи марта нотаниш бир одамни дуо қилдилар. Ушанда биринчи бор қишлоқларда, овуларда, бозорларда, чойхоналарда, карвонсаройларда — ўйлаб лаҳжаларда мухаббат билан, эзгу умид билан бир галати от янгради:

— Ленин!
— Ленин!
— Ленин!
— Ленин! Улуғ ўртоғимиз, ҳақиқий дўстимиз Ленин...

Октябрь ниқилоби бир қатор рўй-рост шарт-шароитлар ва энг аввало автоном — буржуа ҳаракати туйғили Фарғонага 1918 йилининг бошларидагина етиб келди.

Собиқ подшо мустамлакаси шароитида, Туркистоннинг Марказий Россиядан тамо-ман ажраб қолганини, унда асл пролетариат мутахассисларининг етишмаслиги натижасида подшо амалдорлари, тўралари дашқоқлар билан тил бириктириб босқинчилик қайфиятидаги зойиллар ёрдамида Ок-тябрь ниқилобини бемаъни қилиб қўрсат-моқда. Бу эса аслида эскирган мустамла-качилик сиёсатининг кенгайишига ва чуқур-лашувига олиб келмоқда.

Буларнинг ҳаммаси иқтисодий ларзалар билан бирга қишлоқда чидаб бўлмас аҳ-волни тугдирмоқда.

Помирдан то Хўжандгача бўлган қиш-лоқларда авом халқ қанчалаб жимжимали қинғир-қийиш хатлар битмоқда, олис-олис темир йўл бекатларидаги почта қутиси-га қанчадан-қанча қўзбола учбурчак хатлар ташланамоқда. Бу мактубларда шундай сўзлар бор:

«Москва шахрига, ўртоқ Ленинга, шах-сан ўзига берилсин!»

Шу хатлардан бирортаси етиб бордими-кин?

Йўқ. Ушанда Туркистон билан Совет Россияси ўртасида фронтнинг уч юз қақи-римли олов масофаси ётар эди. 1919 йил хонавайрон қилинган ёрт бўйлаб — Хў-жанддан Помирғача қувончли хабар тар-қалди:

— Ленин Фарғона ҳақида эшитибди... Ленин «Ўз одамларини» юборибди. Ҳақи-қий большевиклари. Уларга хат-савод ўр-табди. «Ҳокимият — камбағалларга, ер-сув камбағалларга, мактаб камбағалларга, ҳеч ким камбағалини хафа қилолмайди», деган эмиш...

Фарғона ҳаётида янги давр бошланди. Шарқда чинакам совет қурилишининг даст-лабки ғиштлари қўйила бошланди. Бирин-чи бор қўлаб деҳқонлар, чорвадорлар, хунарманд ва батрақлар бу қурилишга тортилдилар.

Бу иншоотга бош-қош бўлган бекиёс би-нокорнинг исми шарифи эса, «Улуғ ўртоқ Ленин эди».

1920 йил, Москвадан, РКП(б) анжумани-дан делегатлар қишлоқларига қайтиб ке-лишмоқда. Кўп кишилик митинглар, учра-шувлар, мажлислар... Делегат маърузалар-ни. Маърузанинг асосий мазмунини озик-овкат развратчасини солиқ билан алмаш-тириш тўғрисидаги «Ўртоқ Ленин»нинг сўзи, ортиқча молларига деҳқонларнинг ўзлари ҳўжайин эканлиги, шаҳарнинг қиш-лоқ билан муносабатини яхшилаш каби масалалар ташкил этарди.

Ильич нутқи маҳаллий аҳоли тилига таржима қилинар эди. Атроф сув қўйган-дай жимжит. Одамлар нафасларини ютиб тинглайдилар. Кейин минглаб қўллар чи-накам кўтарилади, шодиёна ҳайқирчиқлар янграйди:

— Ўзининг бахтимизга ўртоқ Лениннинг умри бокий бўлсин!

1921 йил, Ленин Туркистон ишп бўйича Бутуниттифоқ Марказий ижroiя комитети комиссиясига шахсан бошчилик қилади. У уч минг қақиримли олис Кремлдан туриб донолиги билан, маҳаллий вазиятни чу-қур англаган ҳолда, дохиёна сезирлик ва миселсз башорат руҳи аке этган қўрсат-малар беради.

Босмачилик табиати ва бу офат билан курашиш усулларини аниқ қўрсатиб бе-ролгани учун босмачилар ҳаракати бата-мом бостирилади.

У, ўзбосмачилик авж олган феодал Туркистонда қишлоқ ҳўжайин ниқилобин-нинг ишнин бор кучи билан қўзватлади, бу ниқилобининг содир бўлишини кузатиб тувар, ҳодимларга йўл-йўриқ қўрсатар, камчиликларини очиб ташлар, келгусида нималар қилиш зарурлигини айтиб берар эди.

У, зоҳиран бир табақа бўлиб қўринган, аммо ҳақиқатда эзувчилар (озчилик) ва эзу-лдувчилар (кўпчилик) сифига бўлинадиган халойиқнинг бир-бирдан ажраб чиқши йўлини қўрсатди, бинобарин Ўрта Осиёда-ги бўлгуси қурилишнинг қудратли асосини бунёд этди...

Тинч қурилиш даврига кирган Турки-стон деҳқонлари эндиликда ўз тақдирлари-ни — ўзлари ҳал қилмоқдалар, ўз дав-латларини барпо этаётгилар, ой сайин, йил сайин ўлканинг ҳўжайин қудратини юксаттирмоқдалар, мактабларга ўн минг-лаб ўқувчиларни жалб этмоқдалар, гениал доҳийимизнинг фарзанди бўлиши РКП(б)

атрофига тобора маҳкамроқ уюшиб бор-моқдалар.

Ана шунинг учун ҳам Фарғонанинг олис чеккаларида, темир йўлдан юзлаб қақирим йироқ гўшаларда, «Шўролар», «Қўшчи» союзлари ва ёшларнинг анжуман-ларида «Ўртоқ Ленин» фаҳрий ранс қилиб сайланмоқда. Унинг номи тилга олинганда тақдирига қўлики муҳри босилган собиқ йўқсулларнинг тунд чехралари ёришиб, ажиб лафотат, майинлик касб этади.

Мўйсафиллар, камолни эътиқод, камолни ҳурмат юзасидан, беш нафт номоз вақтида «Пайғамбари бузрук»ни дуо қилдилар, «Ўртоқ Ленин»нинг умрига барака тилади-лар, эл-юртдаги ҳол-аҳволдан ҳаминча у хабардор бўлсин, бор-йўғимиз доим қулоғи-га етиб турсин, деб илтижо қилдилар.

Бу қариялар «Ўртоқ Ленин»нинг сура-тини ёқтирмас эдилар. «Бундай улдуғлар-нинг расмини чизмаслик керак... Яхши эмас... Бу — гуноҳи азим» дер эди улар.

Мана энди, ўтишда хор-зор бўлган мил лионлаб ғариблар ягона меҳнат армиясига жишелашиб, жабрдийда Шарқнинг бепоеи саҳилари Ильичнинг муборақ қўли билан Совет давлатига бириштирилди. Ҳозир халқаро империализмга ендош туриб, Совет-лар мамлакатни юксалиб ва мустақамлашиб бораган — энди ортага қайтиш йўқ.

Қизил Армия ва қўнғилили миллияи саф-ларига босмачиларга, рус оқғардиячиларига қарши курашаркан, деҳқонлар бу олишув-да ўзларига «Ўртоқ Ленин» бош-қош экан-лигини билардилар. Мана, энди сеvimли доҳийларнинг вафотини эшитиб, улар ларзага келдилар, бутун дунё йўқсуллари ва Совет Иттифоқининг ишчи-деҳқонлари билан бирга бу чексиз қайғуга шерик бўл-моқдалар. Улар бу жудилиқнинг нақадар улкан эканлигини тусунайдилар, бироқ улар улуг доҳийнинг ўлими умидсизлик ва афғондангина иборат бўлиб қолмаслиги, аксинча меҳнаткашларни янада ақилроқ, яна ғайратчанроқ қилиши, Ленин бошлаган ишни охирига етказиш учун хизмат этиши кераклигини ҳам ёрқин тасаввур қилардилар.

Улар билардилар — Ленин ҳаётдан кета-туриб, меҳнаткашларга ўн тузган партия-ни мерос қолдирди. Бу партия халқни, мамлакатни ҳам синдий, ҳам иқтисодий курашнинг энг мушкул довларидан моҳи-рона олиб ўтди. Бу ленинча партия энди-ликда ўзининг коллектив заковати, синфий зйираклиги, пўлат иродаси ила барча меҳ-нат аҳлини энг тўғри йўлдан, янги ғалаба-лар йўлидан бошлаб боради.

Заҳматкаш, жабрдийда Шарқ меҳнат-кашлар доҳийси «Ўртоқ Ленин» меҳр-мухаббат билан тутқазган буюк байроқни асли қўлдан чиқармайдилар.

Москвадаги «исёлар», Россиядаги «қўз-голдонлар» хусусида Париж ва Берлин қовқоналарига туш қўзғатган оқғар-диячи муҳожир тўдаларининг генераллари ҳам министрлари билиб қўйсиналар, мазлум Шарқ, бир кишидай, Лениннинг улуг бай-роғи, асрий қулиқдан халос этган байроқ тағдида сабот туриб, Ленин партияси раҳ-барлигида меҳнаткашнинг душманларига қарши охиригача курашадилар.

Ҳар кимга равшан бўлсиники, ҳозир, ораминда Ленин йўқ экан, Шарқ меҳнат-кашлари ўз ҳўжайинларини тиклаш учун бир ғайратларига ўн ғайрат қўшадилар, Ленин партияси — РКП(б) ва унинг асосий ҳодимлари айтган ҳар бир қалимага ўн баробар зиёд эътибор билан қарайдилар.

Иномжон ХИДИРАЛИЕВ.

* Бутуниттифок Марказий Ижroiя Қўмита-сининг Ранси Иномжон Хидиралиевнинг ушбу мақоласи 1924 йил 16 февралда «Правда» газе-тасида босилган эди. Мақола айнан кўчирилди.

КУМУШ НАЙЗАЛАР

Сокин сахро қўйнида машина моторининг шовқини-ю, шамолнинг гувуллаган овозига қўшилиб кўминг гичири-гичири кўпоқча чалинади. Ҳаёт нишонаси сезилмайдиган кўмликда бир неча соатдан бери йўл бослғимиз. Атроф — чексиз кўм тепаликлар. Гуё табиат ўзининг бутун сеҳрини, ҳунарини бошқа жойларга улашвериб, бу ерларга етиб келгунча ҳеч нимаси қолмагандай туюлади.

Толиққанлигини билдирмасликка нечоғлиқ уринсам ҳам бўлмасди. Ёнимда анчадан бери ним ўтирган ҳамроҳим уйқу босаётганини сезди:

— Жуда зерикдингиз шекилли... Бу йўлга ўрганиш керак,— деди баланд овозда.

— Зерикганим йўқ,— дедим ўзимни дадилроқ тутишга ҳаракат қилиб.

— Ҳарбий хизматда ниши ҳар хил шароитга кўнишиш керак. Ҳали борганимизда кўрасиз, йигитларимиз жуда чиқиққан. Ракетачилар билан илгари учрашганимиз?

— Машгулот пайтида кўрмаганман. Хизмат қилиб қайтган йигитлардан танишларим бор.

— Дарвоқе, ракетачиларни граждандлик ҳолида ҳам таниб олиш мумкин,— деди суҳбатни давом эттириб полковник. — Қисмимизда хизмат қилган аскарларнинг ҳаммасида қандайдир алоҳида фазилат бор.

Узюдан машааллар кўзга чалинди. «Яқинлашиб қолибмиз», деб уйладим. Яна ярим соатча йўл босдик. Ниҳоят машина навбатчи аскарлар ёнида тўхтади. Навбатчилар қомандирга ҳарбийча салом беришди.

— Бу ниши журналист, мен билан бирга,— деди майор.

... Қиш кун. Булутсиз осмонда юлдузлар чарчалайди. Изгирирн шамол этни жунжитади. Атрофга назар ташлайман. Теп-текис, бўм-бўш кўмлининг охири кўринмайди.

— Ҳозир вақтимиз зироқ, йигитлар билан машгулотдан кейин таништирмаман,— деди мен. Команда пунктига бошлаб келган майор.

Биз кирган мўшказгина хонада ўн нафар солдат ўз ишлари билан банд.

— Тайёриксиз, йигитлар?— сўради майор, улар билан саломлашгач.

— Тайёримиз, ўртоқ майор!— дейишди бир овоздан солдатлар.

Бир оздан кейин хонада яна майорнинг овози эшитилди:

— Диққат қилинг, жануби ғарбдан нишон яқинлашяпти. «Душман» самолёти зонага кирди. Диққат қилинг, диққат!

Команда пунктда сукунат чўкди. Ҳамманинг диққат-эътибори операторларда, Операторлар эса олдиларидаги экранда «душман» калхатини мўлжалга олиб, ўт очиш ҳақида буйруқ кутмондалар...

Экранда аллақандай ноаниқ шарпалар суза бошлади. Бора-бора ҳеч нима кўринмай қолди. Гоҳи-гоҳида нора доғлар орасида қисқа чизиқчалар кўзга чалиниб, яна гоҳиб бўларди.

— Халақит берувчи самолёт йўқотилсин!— яна буйруқ эшитилди. Хонадаги асбобларнинг нетма-нет чиқиллаган овозлари эшитилди.

— Нишон аниқланди!

— Олдинда кетаётган самолёт сунъий туман тарқатувчи—локааторнинг аниқ ишлашини қийинлаштиради,— секин шивирлади менга майор.

Экран яна ёришди. Кичик ёруғ нуқта нишонга олувчи чизиклар несишган жойга тушди.

— Ўт очилсин!..

Бу ердаги хонада ракетанинг даҳшатли овози эшитилмаседа, унинг кўтарилиши экранда аниқ кўринди. Экрандаги уч нуқтага тўртинчи нуқта қўшилди. Охири нуқта ёйсимон йўлдан тўғри биричи нуқтага яқинлашиб ёнма-ён уча бошлади. Сўнг ўткир шуъла ярираб учди. Энди экранда икки нуқта қолди. Фақат иккита...

— Душман самолёти ўз йўналишини бир неча бор ўзгартирди, баландлаб, пастваб учди. Лекин белгиланган ерга етиб боролмади,— деди майор жангчиларнинг бугунги машгулотидан кўнгли тўлганиданми, енгил нафас олиб. — Энди марҳамат, танишинглар.

Ҳамма жангчилар билан бирма-бир саломлашаётганимда ёнимга ўрта бўйли, қорачадан келган, уйчан кўзлари қандайдир қизиқиш билан қараб турган бир йигит келди.

— Бу йигит ҳам Ўзбекистондан. Балки ҳамшаҳар чинарсизлар,— деди майор бизга қараб.

— Самижон Набижонов!— аскарчасига саломлашди у.

Янги танишим негадир соатига қаради. Мен ҳам қарадим. 3 дан 25 дақиқа ўтибди.

— Чарчаган бўлсангиз керак-а, тонг ҳам отай деб қолди,— сўрадим ўзимча хулоса чиқариб.

— Ўрганиб нетганимиз... Одатдаги хизматимиз...

Тун яримлаб қолганига қарамай Самижон билан анчагача суҳбатлашиб ўтирдик. Асли наманганлик бу йигит ҳарбий хизматга чачирилганига қадар ўрта мактабни тугатиб, шоферлик, кейин эса транпортичлик ҳунарини ўрганиб олган эди.

Самижоннинг солдатлик шинелини кийганига ҳам икки йилдан ошиқроқ вақт ўтди. Ҳарбий хизматда ҳам кишлоқда ўрганган ҳунарлари қўл келди. Унга дастлаб ҳарбий техникани ўргатган командири лейтенант Чинский бу йигит ҳақида шундай деди:

— Ҳамма жангчиларга ўрнат бўладиган, дўстларига меҳрибон солдат. Ўз бурчини яхши тушунади, топшириқларни ҳар қандай шароитда бажаради. Хулласи бундайларни ҳарбийлар тилида «разведкага бирга борса бўлади», дейишади.

Оддий солдат Самижон Набижонов бўлимга жангчилари билан бир неча бор жанговар топшириқларни аъло даражада бажарди. Ҳарбий машқларда намуна кўрсатди. Командирларининг ташанкурини олди. Ҳозир у «Сибсий ва жанговар тайёргарлик аълочиси», деган фахрли ном эгаси.

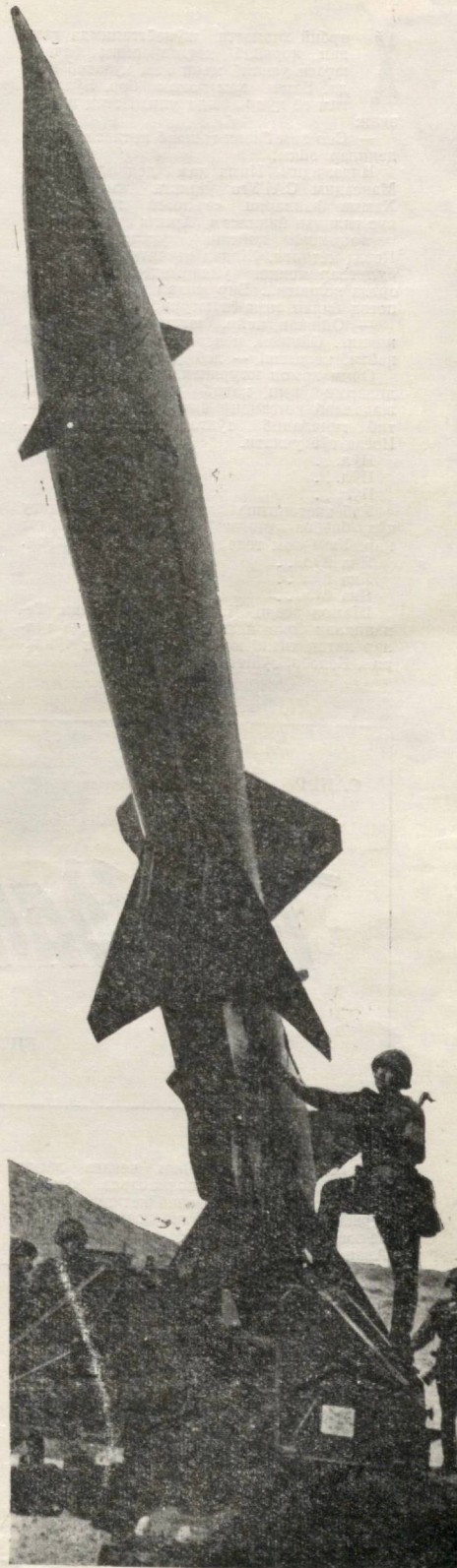
— Ракета қўшинларининг кучи фақат қурол-ярқоннинг кудратидикина эмас, аввало шу қўшинларда хизмат қилаётган аскарлар, сержантлар ва офицерларнинг билим ва маҳоратида,— деган эди менга полковник йўлда келаётиб. Ракета жангчилари билан суҳбатлашиб бу сўзга яна ишондим. Ўзбекистонли йигит ҳам бўлилмадаги солдатлар техника сирларини мукаммал ўрганишга ҳаракат қиляпти, Самижон Ватан осмони соқчиларининг муқаддас бурчини сидқидилдан бажаряпти.

— Армия ҳаёти менга катта дорилфунун бўлди,— деди наманганлик йигит. Шу ерда кўпгина миллат кишилари билан танишдим, улар билан ана-унадай бўлиб нетганимиз. Яқинда армия сафидан қайтишимни уйласам, кўнглим гаш бўлади. Фақат менми, десам бирга хизмат қилган дўстларим Миша, Юра, Саша, Айса ҳам шундай экан.

Самижон билан команда пунктидан чиқганимда тонг ёриша бошлаган эди, Атрофда ҳамон қишнинг қуруқ изгирини кезади. Постларда навбатчилар алмашишди. Чор атроф сокин. Енгинамиздаги тепаликда локаатор антеннаси унсиз айлансади. Кечаси ой шуъласида кўланкаси кўринган ракеталар равшанроқ кўзга ташланади. Уларнинг ўткир найзалари тиниқ осмонга қаратилган.

Ракетачилар ҳузуридан қайтаппман-у, қани энди осмон ҳар доим мана шу тундагидек юлдузли, ҳозиргидек мусаффо бўлса, деган фикр ўтди кўнглимдан.

Дийр ТУРСУНОВ.

Харбий хизматга жунаётганимда ҳамдан қорайиб кетган ойим бечора юраги узилиб мени ҳам кузатиб қолди. Яхши ҳам акам бор. Бўлмаса ҳам еб қўяр эди уни. Поезд жунар экан:

— Сен ҳам бизни ташлаб кетяпсанми? — дедилар ойим.

Индамадим. Нима ҳам дея олар эдим. Мақсадим САГУга ўқишга кириш эди. Ҳамма фанларни «аъло»га топишсаму рус тилидан йиқилсам, Армия сафига қақирлиганимдан қайтага хурсанд бўлдим. Поезд кетяпти, Жадал кетяпти. Пага-пага булутлар менинг ўйларимдек чувалашиб ортда қоляпти... Бир маҳал қарасам, ойим поезд билан ёнма-ён югуриб келяптилар.

— Ойижон, хайр, югуриб етолмайсиз, қолинг. Ойижон, мен албатта кучоғингизга қайтиб келаман! — деб қичқирдим.

Ойим ҳамон югураптилар. Кейин эшитдиларми-йўқми, қолиб кетдилар. Ё поезд жадаллаб кетгандир ёки гапларимни эшитиб тинчланиб тўхтаб қолгандирлар... Поезд гўё уяпти.

Йўл...

Йўл...

Йўл...

Ўзбекистонимиз чегарасидан чиқдигу чўлу бибон кучоғига кирдик. Ҳамма ёқ тақир. Уюм-уюм тепаликлар. Соқин, мудроқ.

Яна йўл...

Яна йўл...

Яна йўл...

Шамол эсади. Изгирин кум ялайди. Тепаликлар боши ялтирайди. Ўнда-бунда туялар лянтоқ титиб юради. Қозоғистон чўллари... Бепоян, сўнгги йўқ йўллар...

Поезд икки кун юриб ўрмонларга етиб келди. Ўзим кичкиналикдан ўрмон гадоси эдим. Нега десангиз, ўрмон менга эрталардек сирли туюлар, қўйнига кириб кетсангиз, сирларидан воқиф бўладигандек кўринарди.

Ўрмонлар...

Саф-саф Ўрмонлар...

На боши бор, на охири. Ўрмонлар поездимизни икки ёндан қуршаб келади. Сўқмоқдек торгина издан югуради поезд... Бўйдор қайинлар... найзадор арчалар... қор пўстинига ўралиб ухлашяпти. Йим, қимир этишмайди. Поезд чиқиради, гилдираклар «тақа-туқ, тақа-туқ»... Ўрмон жим, соқин, ҳеч нимани эшитмайди.

Беш кун ўтди йўлда. Атрофимдаги болалар — ҳаммалари бир-бирлари билан танишиб олишди. Мен бўлсам... ҳаёлим Тошкентда. «Хайр, Тошкентим, хайр, уйқусиз кўчам, уйим!.. Акам ҳам шунақа поездда жангга кетган эди, мен эса хизматга, Шунинг фарқида бордиларми ойим, ёки урушга деб ўйладилармикан?.. Ўртаиб қолгандирлар урушга деб ўйлаб. Борибоқ хат ёзай...»

— Турнинг, ҳов биродар, овқат келди, — деди бир йигит мени туртиб.

У мени «уйқуда бўлса керак» деб ўйлаган шекилли. Турдим. Бир ёнда бўлса нонлар уйилиб ётибди, бир ёнда икки челақ қарам шўрва. Шошганда лаббай топилмас деганларидек мен товоқ олмай чиққан эканман. Кужкам бор эди. Шунга солиб ича қолдим. Овқат жуда мазали эди. Қорним очикқанидан менга тансиқ эди. Икки кружаксини ичиб олдим. Учинчи марта боргани уядим.

ганга не етсин. Бошингни роз кўтариб юришинг мумкин.

— Тўғри. Аммо икки йилда ўқининг ҳам ярмига етиб олардингиз.

— Ўқиб қочмайди, уна. Пешанага ёзилган экан. Иложимиз қанча, — деб кулди ҳамроҳим.

Афтидан йўл кўрган, одам кўрганга ўхшайди. Шу йигитга яқин бўлай.

Олтинчи кунги эшик пойлашдан, йўл томошасидан, борар манзилимизни сержантдан сўрашдан зерикдик. Аммо дастурхонни кент ёзиб, халталарни ўртага қўйиб тушлик овқатни бирга едик.

* * *

Ўн биринчи кун:

«Поезддан тушинглар» деган команда бўлди.

Ташқари қалин қор. Яна устига пага-пага қор ёғиб, еру кўкни оқ капалак тутиб кетган эди.

Баъзи болалар йўлда шўхлик қилиб туфлиларини сотишган, ёлғиз қалашда қолишган эди. Бундай қорда қалош судраб юриш оёқ яланг қор кечиб билан баравар эди.

Ён-веримизга самовардек буг пуркаб тоза йўл юрдик. Бир шаҳарга кириб, кўприкдан ўтдик. Дарёси музлаб ётган экан. Болалар сержантнинг танбехига қулоқ солмай йўловчиларни гапга солишарди.

Бу Калинин шаҳри экан, кўрган дарёмиз — Волга!

Тўғри ҳаммомга олиб келишди. Бир томонига pista кўмир уйилган, ёғоч девор билан ўралган ҳовлида қайта сафга тизиш-

САИЕР

ТОМОНДАН ТОМОНГАЧА

ҚИССА

Қоронгу тушди. Икки чекага лампа ёқилди. Ҳамма тахта полкаларда чўзилиб ётибди. Фақат бизни олиб кетишга келган сержант ўртада чўғ бўлиб ловуллаб турган печанинг эшигини очиб, папирос тутатди. Алангада башараси яққол кўринди. Юзи ялпонқ, бурни бир томонга сал қийшайган, папирос тутган лаблари қалин. Ўнг қўли остида нўхатдек холи бор... Шунча кундан бери энди назарим тушибди.

— Ўртоқ сержант, қаяёққа боришимизни айттолмайсизми?

— Айтишм мумкин, — деди кўзини оловдан узмасдан.

— Қаяёққа? — деб сўрадим қизиқсиниб.

— Борадиган жойимиз бу ердан кўринмайди! — деди хотиржамлик билан.

— Буни ўзим ҳам билардим, — дедим зардам қайнаб.

— Билсангиз бўпти, — деди у парво қилмай.

Юрагим сиқилди. Жаҳлим чиғди. Тескари ўтирилдим-да, индамай ётавердим. Сержант у ёқдан бу ёққа ўтиб гимирсиб юрди. Кейин нима бўлганини билмайман. Поезд алаллаб, ухлатиб қўйибди.

Тушда босиқираб уйғонсам, тепамиздаги дарчадан қор учқунлари тушяпти. Поезд тўхтаб турибди.

— Ҳеч ёлғиз йўл юрмаганмисиз, дейман-а? — деб гап бошлаб қолди ёнимдаги йигит, менинг болаларга қўшилмаганимга разм солиб келаяётган экан шекилли.

— Ёлғиз юрган эмасман! — дедим унга томон ўтирилди.

— Сизга қийин бўлади, Армия онанинг иссиқ кучоғи эмас, — деб қўйди у.

Бу гапни ўзи ҳам қимдандир эшитган бўлса керак. Йўқса бунчалик хотиржам айтмас эди. Нима бўлганда ҳам ҳамроҳимнинг гапи тўғри. Армия ўйин эмас. Темир интизом... Ҳамманинг бошида бор гап. Икки йил... Сўнгга яна ўз ихтиёринг ўзингда...

— Қаердансиз, ака? — деб сўрадим чўккан жимликни бузиб.

— Анджондан, — деди у йигит фахрлангандай.

— Нечук, тошкентликлар билан... — у ёғини айтмасимдан ўзи гап бошлаб қолди: — Ўқингга келган эдим. Кирилмадим. Қишлоққа қайтгани номус қилиб, Тошкентда ишлаётган эдим... Кечасиликка ўқишга кирувдим...

— Чатоқ бўлибди, — дедим ўқийини ўйлаб.

— Йўқ, сира ҳам. Хизмат қилиш йигит кишининг бурчи. Тинчлик бўлса бориб кел-

ди. Санаб-санаб бошқа томонга ўтказишди. Бу ерда погонига юлдуз таққанлар ҳам анчагина эди. Бизнинг командирлар бўлса керак. Чунки атрофимизда қор капалакдек айланиб қолишди.

Ҳаммомга тушдик. Чўнтакдаги нарсаларни старшинамиз деб таништирилган ўрта ёшли, жиккак бир одамга қолдирдик. Фамилияси Скоба экан. Шунақаям фамилия бўлар эканми?

Ҳаммомдан чиқиб ойнага қарасам, ўзимни таниёлмай қолдим. Ўша катта-катта кўзим, қошим остидаги холим, қирра бурним ўзимники холос. Ориқ, кичкина жуссам шинель ичида йўқолиб кетгандай. Солдат кийими, шинелда одам бошқача бўлиб қоларкан. Бир вагонда, бирга гурунглашиб келган болаларнинг бирортасини танимай қолибман. Рус болаларга ўзбекча, ўзбек болаларга русча гапириб юборибман.

Яна сафга тизишди. Ўн икки чақиримлик масофага яёв ҳайлашди.

Езишга осон бўлади, деганлари учун қирқ биринчи этик олган эдим. Оёғим этикдан чиқиб кетавериб жонимга тегди. Қисимиз Калинин шаҳрида экан.

Боринимиз билан овқатлантиришди. Кейин икки соат санаб, буюм халтадек бизни у томондан бу томонга ўтказиб чарчатишди.

В. ЕВЕНКО расми.

Ўша куниёқ рота, кейин взводларга бўлиниб кетдик. Вагонда келган ҳамма болалар бир ротага тушибди. Роса қувондик.

Менинг каравотим шундоқ эшикдан қираверишда эди. Ҳамманинг кўзи тушадиган жой. Шунинг учунми ё каравот тузатишни эплай олмадимми, ишқилиб, взвод командиримизнинг ёрдамчиси Шатров деган сержант уч қайта бузиб кетди. Эшикка чиқиб, қайтиб кирсам, тағил бузилиб қолди. Рота эшигига турган навбатчи солдат:

— Бу гал старшина бузиб кетди, — деди.

Тоза балога қолдим-ку. Яна тузатишга уриндим. Кечаси соат ўндан ўн биргача ихтиёр ўзимизда бўлар экан. Унда солдатлар хат ёзар, тугма қадар, ёқа алмаштира эканлар. Йўқ. Хат ёзиш nasib бўлмади. Яна жой тузаш билан ўтди вақтимиз. Ойинжон, жой тузатишни ўргатсангиз бўлмасмиди, дейман алам қилиб. Умуман инсон ёшликдан ҳамма ҳолатга ўзини ўргатиш керак экан. Бўлмаса мана мендаки шўри қурир экан. Ўша кеча уйқудан қолиб жой тузаш машини қилдим. Энди уйқуга кетган эканман. «Подъём!» деган садо янгради. Апил-тапил туриб кийиндик. Ташқарига отилдик. Старшина огоҳлантирди:

— Эртага ҳам шундай имиллайдиган бўлсаларинг, кийиниб-ечиниш машини уйқу ҳисобига ўтказишга тўғри келади. Мункиллаб қолган чолмисанлар? Мунча қимирлашларинг кийин! — деди.

Ғикъ атирадик. Бўлмаса смирно командаси берилган эмас эди. Ким командирга гап қайтаргани журъат этади. Ҳаммадан эрта билан югуриш тишга тегади. Совуқ йигирма беш градус. Ички кўйлақда бўлсак ҳам югуравериб терлаймиз. Бошимиз устида ҳовур булутдек сузиб юради. Ўпка келиб бўғизга тикилади. Бурунларимиз тешикларида ўт чиқаётгандек, Оёқни судраб юриш ҳам қийин

бўлганда «шагом марш» командаси берилди. Хайрият деймизу қадамни оғир-оғир босиб дарвозадан ичкари қайтамыз. То ювиниб бўлганимизча ҳам юрак уриши жойига келмайди. Сабр, деган сўз билан тоқат деган сўзни бир-бирига жуфтлаб ўзим-ўзимга далда бераман. «Ахир сен чиниқиш мактабига келгансан. Буларнинг бари ўтиб кетади. Ҳамма яхши гаплар олдинда...»

Ўша кунлар бир тўйиб ухлаб олиш энг буюк орузум эди.

Бир кун шинелим чўнтагидан қўлқопим йўқолиб қолди. Сержант Шатровга айтдим.

— Дарҳол топилин! — деб команда берди.

— Қаердан? — сўрадим ажабланиб. Йўқотилган жойдан, — деди қовоқ уйиб.

— Йўқотганим йўқ, олиб қўйишибди, — дедим тушунтиришга ҳаракат қилиб.

— Менга барибир, — деди зарда билан у.

— Ундоқ бўлса қўлқопсиз юра қоламан, — дедим командиримни хотиржам қиламан деб ўйлаб.

— Мумкин эмас. Форма бузилади. Дарҳол топилин!

Балога қолдим. «Нима қиламан энди?» деб турсам сержант Шатров ёнимга келди.

— Йигит, сиз консерваторияда эмассиз. Армияда хизмат қиляпсиз. Лапашанглик қилсангиз, ўқ отмаёқ ўлиб қоласиз, — деди пичинг аралаш қилиб.

Ана ҳолс! Буниси қандоқ бўлди? Бир рота одам бўлса, ким олганини қайдан билай! Бунинг устига сержантнинг қишдай совуқ гапни қаранг. Вадаани жунжитади.

Хомуш турганимни кўриб, сал қовоғини очди сержант. Қопу киприкларини борлиги учна маълум бўлмаганидан қош чимиришини ҳам сезиш қийин эди. Мен унинг юзига тикилиб қолган эканман.

— Ҳа, мунча термулдинг. Сира гапни айтдим. Дарҳол топилин!

Кечқурун ётар олдида қўлқоплар текширилди. Табиий, менда йўқ эди. Ўша кеча мени ошхонага юборишди. Тонготарга картошка арчидим. Омборхонасига ҳам бордим. Каттакон ертўла. Ўртаси машина йўли. У бошида ҳам, бу бошида ҳам дарвозаси бор. Картошка шунча кўпми... Бунинг қачон еб тугатиб бўлади. Биргина бизнинг қисимимизга шунча картошка кетса, жуда кўп картошка керак экан-да. Шунинг учун дадам картошкани кўп топирияман деб хурсанд бўлган эканлар-да... Ўзимдан бошқа ҳеч ким йўқ. Ошхонадаги катта бочка ёнида чўққайиб картошка арчиб ўтирсам, қўлларида пичоқ тутган яга уч солдат кириб келди. Ошхона гавжум бўлиб қолди. Хона исигандек бўлиб кетди назаримда. Тезда гапимиз қовуша қолди. Бир қозғистонлик Мақан деган йигит экан. Ўзбекча гапиришга зўр бериб тиришди.

— Томир эканмизгўй. Маған жақси бўлди. Сен билан танисдик, — деди ёш боладек елкамга қоқиб.

— Раҳмат, — дедим. Менинг ҳам кўнглимнинг бир ёни ёришгандек бўлди.

Бошқа иккиси Беларуссиянинг Великие Луки шаҳридан экан, бири рус, иккинчиси белорус. Яхши йигитлар экан. Нима учун наряд олганимизни сўриштирдик. Мендан тоза кулишди.

— Биттасиникини ол-қўйда. Шунга ҳам нарядми?

— Ололмайман. Ўғирлик бўлади ахир, — дедим жигрийброним чиқиб.

— Сеникини ўғирлаган-чи? — сўрайди Мақан савол назари билан менга тикилиб.

— Унинг ўзига жабр. Виждони қийналади.

— Қийналмай уйқуни уриб ётибди. Сен бўлсанг тонг отгунча совуқ картошка ар-

чип чықасан. Тонгда яна улар билан бирга машгулотга чықасан,— дейди белорус йигити менга танбех бергандай.

— Майли, Лекин ўйрилик қилмайман! Виждон азоби ҳаммасидан ёмон. Ахир ҳамма кўлқопи ичига номини ёзиб қўйган-ку!

— Номин бўйб ёнига ёзиш осон!— деди белорус йигит. Чўнтагини навлаб кўлқопини олди. Ичини очиб кўрсатди. Кўлқопнинг ичи ҳаворанг қаламда ёзиллавериб ажи-бужиб бўлиб кетган эди.

— Йўқ, барибир ўғирламайман!— дедим қатъий қилиб.

Навбатчи ошпаздан рухсат сўраб, улар ухлагани кетишди. Қарасам, картошкадан бир бочка артиб ташлабмиз.

Ошпазнинг ҳам кўзи сузилаётган эди. Печкага думалаб, уйқуга тўймоқчи-дир да.

Мен кетмадим. Уша ерда ўтириб уч кун бурун бошлаган хатинини тутатишга қарор қилдим. Соғ-саломатлигини билдирдим, хатни конвертга солиб ёпиштириб, дарвоза олдидаги кутига ташладим, хотиржам ротамизга кириб келдим. Соат бешдан ўн беш миут ўтибди. Қирқ беш миутлиги уйқу билан ором олиб бўлармиди. Қара-вотим бузилди. Уни яна қайта урилиб тутатишим керак... Яхшиси кийим қури-тадиган хонага кириб ёта қолай...

Шундай қилдим. Пайтаваларинг қўла-са ҳидига қарамай сиздан сават қилиб тўқилган нарага чўзилиб мизғиб олдим. «Подъём» бўлди. Туриб, хонага югурдим. Апил-тапил шиселни ечиб, камарини ёстигим остига беркитиб ташқарига отилдим.

Эрталабчи жисмоний тарбия машқи тинч ўтди. Машқдан кейин, сафта тизилаётганимизда, старшинанинг кўнғирокдек овози янгради.

— Жангчи Иноятлов, икки қадам олға! Икки қадам олға чиқдим. Старшина:

Тунда ўз ўрнида сабабсиз йўқлиги учун навбатдан ташқари икки наряд,— деди.

— Бажараман,— дедим.

Икки қадам орқага ташлаб, взводдошларим сафига турдим. Ҳамма машқларни бирга ўтадим.

Сафдошларим уйқуга кетишганда мени старшина каптеркасига чақиртирди. Туни билан шу кичкина зах хонани саранжом-саришта қилдим

— Чиниядек қилиб қўйибсан-ку?— деди эрта билан старшина юшуб.

Индамадим. Кейин у мени дарсдан олиб қолди. Бир дамига суҳбатлашдик.

— Ҳаёт кўрмаганга ўхшайсан-а?— деди жилмайиб.

«Ие, булар қулишни ҳам билар экан-ку» дедим ичимда. Старшинага эса:

— Балким! Аммо ҳар ким ниманидир бошидан кечирган бўлади. Ҳаёт бези ўтмайди,— дедим ишонч билан.

— Балки, деганинг нимаси,— қизиқси-ниб сўради у.

— Ҳарбий ҳаётни кўрмаганман, де-ганим.

— Умуман ҳаётни-чи?

— Умуман ҳаётни кўрганман. Тўғриси, кўпроқ ҳаёлда тасаввур этган эканман. Ойим билан дадамга ишониб яшайвериб-ман,— дедим кулгига олиб.

— Шундайга ўхшайди. Бу ахролда ма-йиб бўлиб қолмагин. Жуда мўрт экансан. Бу ёқда буриининг тез-тез артиб туриб-сан. Умуман айтганда чаққон бўл. Бў-шанг бўлсанг, нобуд бўлиб қолсан!

Старшина жинкак юзини узун бармоқ-лари билан қашлади-да:

— Энди танишиб қўяйлик, менинг фа-милIAM Скоба Платон Кириллович,— деди.

— Жуда соз,— дедим. Сўнгра ўзимни танитдим:— жангчи Иноятлов Феруз.

— Биладан, отнинг қашқасидек маъ-лум бўлиб қолдинг. Лекин салбий томон-дан. Хатто ротамиз командири ҳам сен-дан хабардор бўлишни тийиллади.

Юрагим шир этиб кетди. Демак, ме-нинг лапашанглигим уларга маълум.

— Беш бармоқдек маълумсан, денг?

— Маълумсан!

Старшина қия боқди-да, бир жуфт янги кўлқоп узатди.

— Энди йўқотсанг, қаттиқ чора кўра-миз.

— Хўп бўлади,— дедим қоматимни тик тутатишга ҳаракат қилиб.

— Иноятлов, машқлар қийнаётган бўл-са, менга қарашиб юра қоласанми?— деди старшина.

— Йўқ, ўртоқ старшина, мен армия са-фига қақирилганман. Вуни яхши биламан! Ҳақиқий солдат бўлишим керак.

Старшина бир хўмрайди. Кейин:

— Пешингача уйқуга рухсат бера-ман,— деди.

Ўрнимдан кўзгалмадим, старшинанинг гапи иззат-нафисига теккан эди.

— Буйруқни бажаринг,— деди у.

— Бажараман,— дедим ўнг қўлимни чаккамга тираб.

...Кейин ҳақиқий машқлар бошланиб кетди. Ёнгинамизда колхознинг эски кўр-ғони бор эди. Машқларнинг бирда биз-нинг взводга шуни ағалаш топирилади.

— Душман кўрғонинг чордоғидан пу-лемётдан ўқ ёдириятди. Аммо кечиктир-май бу кўрғонни ағаллашимиз зарур,— деб буйруқ берди взвод командири ёрдам-чиси.

Ҳаммамиз ҳужумга отландик.

Менга акамдан эшитганларим, кўчада болалар билан ўтказадиган «уруш» ўйин-ларим кўл келди. Дархалар ортидан сап-чиб-сапчиб ўтдим кўрғон олдидаги тик дўнглик орқасига бориб ерга қапишдим.

Бир-икки бола кенг ялангликда чўзилишиб ётар эди. Урушда бундай чўзилиб ётганлар ўринларидан қайтиб турмайдилар. Душ-ман осонгина битталлаб териб ташлайди...

Мен турган ер кўрғонга ақин, энг хафс-сиз жой эди. Шу ердан туриб кўрғонга граната улоқтирдим. Пулемётнинг нафаси ўчди.

— Олга!— деб кичиктирдим.

Иигитлар хайрон қолишди. Взвод ко-мандири ёрдамчиси:

Иноятлов бутун ҳақиқий жангчидек удабурулик ва жасорат кўрсатди,— деди.

Бир кунни ўтинхонада поstda турардим. Кечаси соат учлар чамаси эди. Узоқдан икки одам қораси кўринди. Совуқ эмасми, оёқ ости қор «гижир-гижир» қилади.

— Тўхта, ким келяпти?— деб ҳайқир-дим.

— Рота командири,— деди у.

— Юзингни ёрит!— деб буйруқ бер-дим.

Рота командиригиз гугурт қақиб юзини ёритди. Постдаги навбатчининг ҳуқуқи шунақа катта бўлади.

— Қапитан, яқин келиш учун сизга рухсат, қолганлар жойингдан кўзгалма,— дедим.

Капитан ёнимга келди. Мўйловини мам-нун бураб қўйди. У ёқ бу ёқдан гап сў-ради.

Шунчаки постдагиларни текшириб юр-ган экан.

Кейин қайтиб кетди. Эртасига сафта тизилганимизда, мен уни қандай кутиб ол-ганимни қулиб айтиб берди. Ушанда бутун ротага отнинг қашқасидек танилдим.

Кечаси ётиш олдида сафта тизилаёт-ганимизда рота командиригиз— менга:

«Қунт, чидам ва ихлос билан ўқиётганим учун» ташаккур эълон қилди.

Менга югуриш ҳеч гап бўлмай қолди. Руҳинг енгил бўлаг, қўлларинг қанотдай бўлиб қоларкан.

Икки ҳафта ўтиб взвод командири-миз лейтенант Погребнёв пайдо бўлди.

У штангачи экан. Спорт майдонида бе-лашгани собора кетган экан. Очиқ, саҳий одам экан. Бир взвод одамнинг кучи жа-мулжам эди унда. Ҳавасим келди. Йигит киши бундоқ бўлади...

Ташаккур билан табриклаб, қўлимни олиб қолди-ку. Шундоқ астагина кўриши-шга суякларим зирқираб кетди.

— Бу қўллар милтиқ тутган эмас, қа-

ламга зўрға ярайди,— деди кўзимга тики-либ.

Эртаси кун милтиқ тозалаётганимизда шомполни стволдан чиқаролмай турганим-да тепамга келиб қолди. Худди ғалтақдан ип торгандек олиб берди. Сўнгра:

— Сиз билан шахсан ўзим машгулот ўтказаман,— деди.

«Ана холос, энди бу ҳам бормиди шўр-лик бошимга», деб азбили кетдим. Кейин билсам, у ҳар кунни кечқурун спорт зали-да уч-тўрт болани машқ қилдирар экан.

Мен ҳам улар сафига қўшилдим. Биринчи борган куним:

— Суяги қотмаган болани нимага олиб келдингиз, лейтенант?— деб аския қилишди.

— Суяги қотмасдан чиниқтириб олай-лик,— деди Погребнёв менга тикилиб. Кейин ёнимга келди-да:

— Менинг исимим Александр. Қисқаро-ғи Саша. Отанинг исми Сергей. Сен машқлардан ташқари вақтларда оддийгина қилиб: «Саша», деб қақирсанг ҳам бўла-верайди.

Ўнинг одамижон эканидан хурсанд бўлиб кетдим. Ҳеч қачон «Саша» деб қақирмас-лигимга кўзим этиб турган бўлса ҳам!

— Хўп,— дедим.

Шундай қилиб ишлар юришиб кетди. Бир кун юз метрдан нишонга отадиган бўлдик. Ҳамма ўз милтигиндан, мен 3639 рақамли қарабинимдан отадиган бўлдим.

Бу уруш кўрган милтиқ эди. Ҳамма ўз милтиги рақамини ва қисқача тарихини биллиши шарт экан. Мендан олдинги бу милтиқ эгаси украин йигит Василь Те-решенко экан. У диомо тўққиз ё ўнга уриб, взводда биринчи отувчи юмани олган экан.

Мана отиш майдонига кетяпмизу кўн-глим хижли. «Албатта қарабинга ҳам бо-глиқ, лекин отувчининг кўли келишимаса ўқ ҳавога учадди. Умримда милтиқ ушла-маган бўлсам, отмаган бўлсам. Акам: «от, ўрган» десалар, мен ҳеч кимга ўқ отмай-ман, дер эдим. Энди бошимга тушганда эт-этимни елпман».

Қалин қорни тўшақ қилиб, узала туш-ди. Бир томонда лейтенантимиз, бир то-монда сержантимиз айланиб юрипти. Ахир кўпларимиз биринчи бор милтиқ отамиз.

Мен чўчиган эдим. Лейтенантимиз буни пайқаб тепамга келди. Кўндонки яхшилаб елкамга тираб туриб тепкини юймоқ, сил-тамай бос, деб таъкидлади. Шошиб затво-рини яхши жойламаган эканман. Тепкини босганимни биламан. Затвор орқага оти-либ чиқиб нақ кўзимнинг остига урилди.

Қаттиқ теккан экан, қонади. Лейтенан-тимиз ёнимга келиб рўмолчаси билан қон-ларимни артиб ташлади-да:

— Қор бос, қони тўхтайти,— деди.

Қон чиққанидан эмас, яна танбех олиш-дан қўрқиб айтганини қилдим. У кулди:

— Энди қўрмайсан. Қолган тўрт ўқ-дан тўғри фойдаланишинг керак. Бириини ҳавога жўнатганинг ҳам бўлади,— деди.

Чиндан ҳам бу ёнига чўчимадим. Бир ўқим саккиз, бири беш, бири тўққиз, бири тўртни урибди. Йигирма олти ютуқ олиб-ман. У кунни ҳам уч-тўрт бола қатори та-шақкур олдим.

Уша кунни уйдан қат келди. Дадам, ойим, ака-укаларим соғ-саломат экан. Бо-шим кўкка етди, қувончимдан йиғладим, ҳа, йиғладим.

Шу кунни солдат молянаси ўттиз сўм те-ди. Омадим келган кун экан. Магазини-миздан прятник олиб взводдаги дўстларим-ни меҳмон қилдим.

Қунлар кетидан қунлар эргашиб, мўри-лардан эринибгина илон изи бўлиб чиқа-ётган тутунлардек судралар эди. Зериқи-ша фурсат йўқ. Вақт ўлчоғлиқ. Лекин кун ўтиши маҳол. Соат пойлаганга қунлар йил-дек секин ўтар экан.

Бу орада биз бир-биримизни таниб ол-дик. Қилиқларимизгача бўламыз.

(Давоми бор).

НЕЪМАТ ҲАКИМОВ НОМЛИ...

Совет Армиясининг шонли тарихи исмсиз жасорат ва қаҳрамонликлар саҳифаси билан тўла. Андижонлик оддий ишчининг фарзанди Неъмат Ҳакимовнинг Улуғ Ватан урушида кўрсатган жардлиги ҳам ана шу улкан тарих варақларига олтин ҳарфлар билан ёзилган.

Андижондаги қаҳрамон таълим олган 37-урта мактабга унинг номи берилган. Уқувчилар Неъмат Ҳакимов жасоратига бағишланган кўргазма тайёрлаб, унга қаҳрамоннинг комсомол билетини ва бошқа ҳунокатларни қўйганлар. Совет Иттифоқи Қаҳрамони Неъмат Ҳакимовнинг отаси Шукур Ҳакимов ва онаси Раҳима Ҳакимовалар мактабга тез-тез ташриф буюрадилар, уқувчиларга йигитлигида ҳалок бўлган ўғиллари ҳақида сўзлаб берадилар.

Ушбу суратларни Совет Иттифоқи Қаҳрамони Неъмат Ҳакимов номли 37-урта мактабдан муҳбири-миз Семён БЕЗНОСОВ олиб келди.

Виктор Григорьевич
ГОРКОВЕЦ,

Ўзбекистон Геология
министрининг
ўринбосари.

Республикада маъданшунослик малакаси 1925 йилдан кейингина бошланди. Қисқа вақт ичида қидирув ишларининг доираси кенгайиб кетди. Сирасини айтганда вазифамиз—фан ва техника ютуқларига таяниб, ер қазилма бойликларини топиш ҳамда уни халқ хўжалиги хизматига қаратиш. Бунини ишчан, топқир маъданшуносларимиз яхши тушунишди. Биз аввало диққатни нам ўрганилган майдонларга қаратганмиз. Айниқса, ўтмиш олимланининг қидирувга доир манбаларини, XI асрнинг буюк олими Абу Райҳон Берунийнинг меросини ўрганиш ишимизда натта самара бераяпти.

Иттифоқда, жумладан республикада ер бойликларини илмий ўрганиш ҳамда қидирув тажрибаси борган сари мукаммаллашмоқда. 1968 йилнинг бошидаёқ қазилма майдонларининг 70 фоизини хариталаштирдик. Қидирувда геофизик, геохимик ва аэрологик усуллар қўлланилган. Ҳозир Совет Иттифоқи кўмир, темир, мис, сурма, оломос, оҳан, вольфрам ва 15 хил қазилма бойликларнинг ҳажми жиҳатидан салмоқли ўринни эгаллайди. Эндиликда қидирув ўрнида бутун бошли изловчилар шахарчалари пайдо бўлди. Улар сирасига Оҳангарон, Олмалик, Зарафшон, Кучбулоқ, Ингичка, Қўйтош, Газли шахарчалари кирди.

40—50-йилларда қидирув ишлари буйича янги-янги бригадалар тузилиб, мўлжалланган жойларга юборилган эди. Муттасил изланувчиларга табиат сехрли сандигини очиб берди. Янги темир, марганец, мис, алюмин, нефть, кўмир бойликлари қўлга кирди. Фарғонадан нефть, Олмалиқдан вольфрам, Оҳангарондан кўмир топилигани ўша қидирувларнинг шарофати бўлганди.

Республика бойликлари бутун мамлакат саноатини кўтаришга ҳам хизмат қилган. Бухоро ва Уралгача узатилди. Газнинг янги манбалари кетма-кет топилиб турибди. Муромтоқдан топилган олтин нони қидирувчиларимизнинг мислиси ғалабаси бўлди. Бугина эмас, ўнга яқин майдондан олтин қазилмаси қўлга кираётган. Элликка яқин жойда олтин нони қидириш ишлари борапти.

Қидирувчиларимиз 80 шахар ва район марказини ер ости сувлари билан таъминлашни ўз олдиларига вазифа қилиб қўйган.

Хуллас, изловчиларимиз юмушининг миёдаси жуда кенг.

— Сизга биринчи саволимиз одатдагидай бўлади. Яъни: аввало «Ўзбекнефть»нинг миёдаси ҳақида сўрамоқчи эдим.

— Майли. Иттифоқ буйича ҳар йили 308 миллион тонна «қора олтин» қўлга киради. Ана шунинг бир ҳиссаси ўзбек нефтчилариники. Шу кунда Қизилқум ва Сурхондарё нефтчилари, «Андижон», «Жанубий оламушук», «Поволтош», «Шимолий сўх», «Чимён», «Бўстон», «қора олтин»чилари кўп маҳсулот беришяпти... Энди эътиборингизга бизда мажбуриятнинг қандай бажарилаётганини ҳавола қилсам ҳам бўлар...

— Бирлашган «Ўзбекнефть» аҳли ўтган йили етти ойлик топириқни муддатидан олдин бажарди, яъни 14 минг тонна «қора олтин», 14 миллион кубометр ортиқча газ етказиб берилди.

— Янги конлар очилаётгандир?
— Албатта... Ҳозир янги нефть ва газ манбаларини топиш учун қидирув ва қазув ишлари борапти. Айниқса, Сурхондарё ва Бухорода, Олтириқ ва Гумхона майдонларида иш яхши кетяпти. Бурғиларимиз 5 ярим минг метргача қазийди ҳозир. Бу—ўрта Осиёда натта ўлчов ҳисобланади.

— Келгусидиги режалар ҳақида нима дейсиз?

— Истиқболсиз иш йўқ, биласиз. Газли, Муборак, Оқжар, Қорабайирдан «қора олтин»ни илмий асосланган йўл билан очмоқчимиз. Нефть саноатимизда бу йил янги хўжалик ишловини ўтказамиз. Ишни режалашнинг янги усулига ўтиш туфайли иқтисодий тежамдорликка эришамиз.

Кон қидирув чилар...

Азиз ИСМОИЛОВ,

«Ўзбекнефть»
бирлашмасининг
бошлиғи.

Оловкор лар аҳди

Жангчи дафтаридан...

Сирдарёлик Асқар ака Акбаров Ватан уруши қатнашчиси. У киши жангга жўнаган кунидан то қайтиб келгунига қадар кўрган-кечирган, ҳис этган воқеаларини назмга солиб, бир қалин дафтарга битиб юрарканлар.

Шу дафтарни олиб «Ўзбекистон» редакциясига келдилар. Биз уни варақлаб, бир неча саҳифасини журналхонларга ҳавола қилдик.

ХУШ БОРИНГ

Кетсангиз энди фронтга,
Меҳрибоним, хуш боринг.
Кетди қўлдан ихтиёрим,
Жона-жоним, хуш боринг.

Кўрсангиз бир яхшини,
Кўнглини анга бермайн,
Мен ғарибни ёдга олиб,
Соябоним, хуш боринг.

Топмагайман тенглашишда
Сиз каби бир меҳрибон,
Ақли хушини олибсиз,
Йовидоним, хуш боринг.

Акбарий арзимни атай,
Кўнглингизга келмасин,
Бемалол бўлса ёзинг хат,
Қаҳрамоним, хуш боринг.

Бу Маликангиз ғарибдир,
Ғамга ташлаб доимо
Кетмангиз дому дараксиз,
Ёри жоним, хуш боринг.

ЭТГАНИ

Жангчилар келдик фронтга ўзин мардон этгани,
Ўғрилар, гитлерчиларни хору яқсон этгани.

Халқ, Ватан лозим кўриб бердилар бизга қурол,
Силтаганда неча юзни гўрга меҳмон этгани.

Тарбия кўрган эндиқ биз Ўзбекистон қўйнида,
Энди навбат бизга келди постда посбон этгани.

Эр-янгит оқлар тузин, эмган онасини оқ сунин,
Бостириб майдонга кир, душманини талдон этгани.

Бўл муқаддас олий бурчини биз адо этсак агар
Халқимиз мамзун бизлардан номининг дoston этгани.

Хур Ватанга хизмат айлаб қаҳрамонлик номин ол,
Кўксингга орденни таққай шавкати шон этгани.

Чин садоқатли бўлсанг, душманинг хор доимо,
Акбарий то танда жон борича жавлон этгани.

ШОДЛАБ ТУРИНГ

Эй, гўзал, мен бораман, кунлар санаб шодлаб туринг,
Номима шеърлар ёзиб, бўлбул каби сайраб туринг.

Қўлда кетмон, дилда ниқим, шавқи-завқим бирла сиз
Пахта майдонида ишлаб, доимо ёдлаб туринг.

Қоматингиз тенгида ўсса сиз эккан гўзалар,
Шоҳларидан ушлабон йўлга қараб бўйлаб туринг.

Ҳайдари кокилни ушлаб, оқ-қизил гул дасталаб,
Ўзбекистон мевасидан аҳтиёт сақлаб туринг.

Тағдўзи дўпин тикиб, тўрт бурчига номим ёзиб,
Шоҳидан белбоғ, ажаб бир беқасам қатлаб туринг.

Учратай борган чоғим пахтазор майдон аро
Акбарий бўлсин тасаддуқ, сиз салом айлаб туринг.

ҲАМРОЛАШСАЛАР

Ул ниғоҳим бир сафар мен бирла ҳамролашсалар,
Юзларин ҳаддин оширмай аҳди паймонлашсалар.

Ҳарбий хизматни адо айлаб етиб борсам агар,
Сўнгра Фарҳоди Ширин ёки театрлашсалар.

Тошкану ҳам Янгийўлда анча кун ўйнаб-қулиб,
Борғали тайёрланиб бот ваъда Қўқонлашсалар.

Ҳар томонида ажойиб хуш ҳаво гулзори бор,
Арзигай қайнар булоқ саҳнида ёнбошлашсалар.

Сайр этиб қайнар булоқдан тўғри борсам Марғилон,
То зериккунча яна Фарғона шодлашсалар.

Андижонни гар томоша айласак бир йилгина,
Шираю шарбатга кон Қўқонда қаймоқлашсалар.

Акбарий қўл ушлашиб борса Наманган яхши жой,
Нечалар мақтар, ажаб ўлгунча хандонлашсалар.

Пскомга шифокорлар келишди.

А. ВАНШТЕИН фотоси.

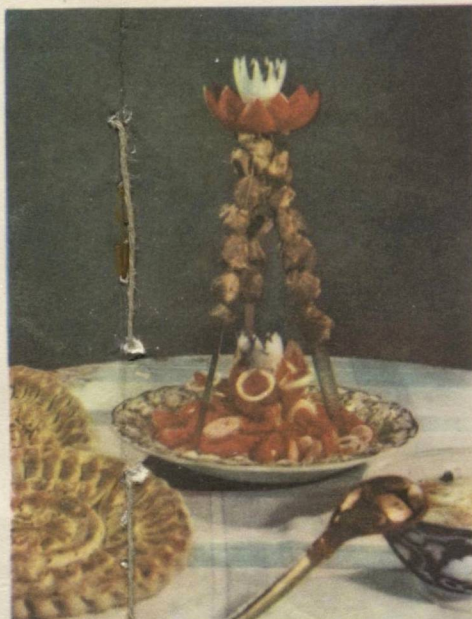
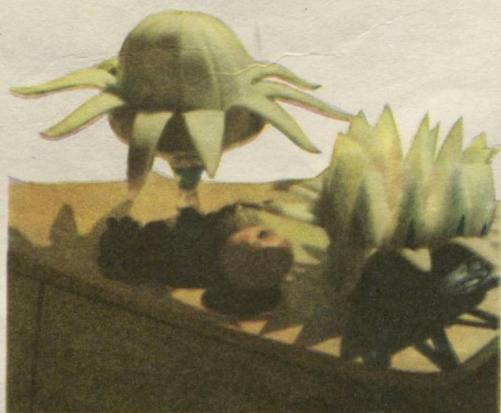
Товондаги бу паловни томошага қилибди деб ўйламанг; кўз қувониб, иштаҳа ўйғотади.

Тувандаги гуллардан шолғом, қизилча, турп, сабзи, пияз, помидор ҳиди анқиб туради, туван эса — ошқовоннинг худди ўзи.

Дастурхон нафосати

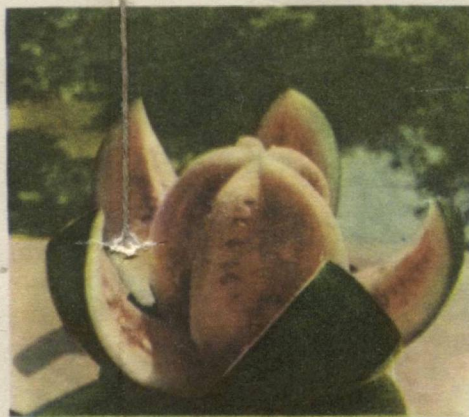
(Шу сарлавҳали мақолага қаранг).

«Қўл тегса чиқар», дегани шумикин-а?

Қовун, тарвизнинг бу хил тилими дастурхонни яшна-тиб туради.

Нонни ҳам гулдай безатиб пи-ширса бўлади!

Хоҳланг варақи сомсадан, хоҳланг қовурма шўрвадан та-новул қилинг.

«Ананас» деган тортни тайёрлашга қанча санъат керак-а?!

Дастурхон нафосати

Бир шингил назария

Емоқ-ичмоқ тирик мавжудотларнинг барчасига хос физиологин фаолиятдир. Аммо одам учун емоқ-ичмоқ ягона мақсад бўла олмайди, чунки инсон овқатланиш учун яшмайди, балки яшаб учун овқатланади—яшашнинг мазмуни меҳнатдир.

Агар,—дейди К. Маркс,—емоқ-ичмоқни инсоннинг интимий фаолиятларидан ажратиб ягона мақсад деб қараладиган бўлинса, унда у ҳайвоний характер насб қиларди. Интимий фаолиятларга мисол қилиб К. Маркс, аввало ҳар кимнинг меҳнат мақсулотларига муносабатини, сунгра меҳнат жараёнида кимса томонидан бажарилаётган ишнинг интимий ишлаб чиқаришга алоқадорлигини ва ҳуллас, инсоннинг ўзи табиат мақсулигига эмас, интимий ҳаёт мақсули ҳам эътиборини қўрсатади.

Ҳайвон овқатланишида ҳам бошқа фаолиятлар бордай туюлади: ов қилади, овқат топади, қишга гамлайди ва ҳоназо, бироқ ҳайвонлар ўз овқатини табиатдан тайёр ҳолида олади, одам эса олиб, қайта ишлайди: пишириб, ювиб, тозалаш, саралаб истеъмол этади.

Ҳайвон ўз озуқасини кўпайтириш тўғрисида ғамхўрлик қилмайди. Ҳамма ҳайвонлар ўсимликларга нисбатан жуда исроф-кунандадирлар ва шу билан бирга кўпчилик уларнинг табиий кўпайишларини нуртан ҳолидаёқ нобуд қиладилар. Одам эса ўсимликларни экиб, ҳайвонларни урчиштиб ўз озуқасининг миқдорини кўпайтириш ва сифатини яхшилаш тўғрисида тинмай ғамхўрлик қилади.

Мана шунга кўра инсон овқатланиши ёлғиз физиологин фаолиятгина бўлиб қолавермасдан меҳнати билан боғлиқ интимий аҳамиятга эга бўлган фаолият деб қаралмоғи керак. У ҳолда овқатланишга эстетик муносабатда бўлишга ҳам ҳақли бўлиб қоламиз.

Масаланинг қўйилиши

Жамият раванга топан сари одамларда атроф муҳит оламига нафосат билан назар солиш тобора юксала боради. Нафосат назар инсонга хос бўлган гўзаллигини сезиш, бадиий дид ва эстетик қарашдир. Эстетик қарашлар эса баъзилар ўйлагандек, ёлғиз санъат билангина чекланмасдан, одам меҳнати, юрчи-туриши, турмуш кечирishi, уй тутиши, кийи-ниши, ҳаттоки овқатланишда ҳам ўз ифодасини топаверади.

Овқатланиш эстетикаси турмуш эстетикасининг бир қисмидир. Ҳолбуки бу тўғрида на чет эл, на совет олимлари ҳали огиз очганларича йўқ. Сабаби—овқатланиш эстетикаси тан олинмаётганида эмас, тан олинаяпти, пандаларнинг ўрта ва олий мактабларида шу мавзуда дарс ўқитиш зарурлиги ҳам неча бор кўтарилди. Аммо эстетика соҳасидаги оқсоқол олимлариниш бу «майда масала» устида бош қилириб ўтиришни уларига эп кўриш. Маяптилар, холос. Мазкур масалани дастлабни қадам дейишнинг мумкин. Қадамни дадил қўйишимизда К. Маркснинг: «Инсон доимо гўзаллини қонунига биноан ижод этади», деган формуласи бизга таянч бўлди. Маъноси шунки: одамларнинг моддий ва маънавий бойликларини ишлаб чиқаришдаги меҳнати ижодий ҳаракетга эга бўлади, шу сабабли вужудга келтирилган нарсаларнинг барчаси кишини қувонтирадиган, эстетик завқ берадиган қилиб ишланади. Одам овқатланиш меҳнат ва ишлаб чиқариш билан боғлиқ экан, бунда эстетик

жабҳалар анча бор. Мана улар: масаллиқни ишлаб чиқариш, ейладиган овқатни маҳорат билан пишириш, тайёр таомни безатиш, дастурхонга чиройли қилиб тузиш, хуран асбоблари ва идиш-товоннинг нафис гулдорлигини, овқатланадиган жойнинг шинам ва поиза бўлиши, овқатхонага ажойиб суратлар, гуллар қўйилиши, овқатланиш пайтида дилрабо музика янграб туриши, таом тановулида одамларнинг бир-бирларига бўлган хушмуомалаликлари ва ҳоназо.

Ҳар бир ҳалида бўлгани каби ўзбекларга хос овқатланиш эстетикасида ана шу жабҳалар узоқ ўтимишдан бўён ўзига хослини билан банжариб келинади. Мисол учун, пазанда таом тайёрлашни бевосита хурандадан кўз олдида намойиш қилиб банжариши, овқатланиш оқиқ ҳавода, соя-салқин, най чалиб оқаётган ариқ бўйларини, гулу райхонлар муаттар ҳид таратиб турган жойларда ташиил этилиши ана шу эстетиканинг бир намунасидир. Турмушдаги буюмлар, овқатланиш асбоблари, идиш-товон, чойнак-пиёла, кумгон ва патнисларга чекилган безаклар, тўшаладиган дастурхоннинг оҳориллиги ҳам шунга мисол. Ҳалқимизда яна меҳмоннавозлиқ, хушлофотлиқ, овқат пайтида хушчакчақ суҳбат қура билиш, ҳатто тамаган кишини ҳам ўзи баҳам кўраётган таомга тақдир этиш каби бир талай одатлар борки, булар овқатланиш билан боғлиқ бўлган эстетикани. Кўриниб турибдими, «майда масала» деб қаралмоқда бўлган овқатланишнинг анча эстетик ва ҳатто ахлоққа онд томонлари бор экан.

Бироқ, мен ушбу жиҳатларнинг мазмунини очишда бир ўзим оқилини қиламан. Бу эстетика ва этника билан машғул бўлувчи файла. суфлар, этнография ва ҳалқимизнинг яхши анъаналарини ўрганувчи тарихчилар ҳамда овқатланиш физиологияси соҳасида мутахассис врачлар ҳамкорлида қўл уриши зарур бўлган улкан бир вазифадир. Шунда ҳам ва зифа анча огир, чунки туппа-тузуқ, маданиятти кишилардан: «Еб юборилдиган нарсани ҳашам қилишга бало борми», деган кесатик эшитишга ҳам тўғри нелиб қолади, баъзан. Бундайлар Алишер Навоийнинг ушбу байтини эсдан чиқармасликлари истардим:

Олдига келгани емоқ ҳайвоннинг иши,
Озига келгани демоқ подоннинг иши.

Гўзаллини сезиб мияга олиб кирадиган «ташқи таъсирланиш энергиясининг онг фантга айланиши»ни! таъминлайдиган бешта сезгилардан бири—маза сезиш ҳам одам ҳайвондан ажрагандан бўён ривож топмоқда. Эндилкида сезгиларимиз ва дидимиз ўз равангада энг нафис даражасига етган ҳисобланади. Ленин шу равангадан орқада қолган, ейладиган нарсасга фанатгина истеъмолчилики нунтан назаридан қаровчи айрим шахсларда эса маза сезиш ва дид ҳамон торлигича ва кўполлигича қолаверади.

Карл Марксга мурожаат этсан, у ўзининг «1844 йилги иқтисодий-фалсафий қўлғўзмаларида» бундай фикрларни айтди: «қўпол истеъмолчилик асрига айлانган сезгининг мазмуни чегараланган бўлади. Ташвиш ва муҳтошанидан боши қотган киши фол қизиқ томошага ҳам бефарқ қарагани каби, оч қолган одам учун таомнинг инсонга хос шакли муҳим бўлмай, балки асинсча, овқатнинг маъхум бўлса-да, емish сифатида фақат мазмуни муҳим бўлиб қолади. Бундай овқат шаклини дағаллиги сабабли ҳайвон емишидан нима фарқи борлиги тўғрисида бир нарсас дейиш кийин бўларди».

Демак, таом тановулидаги дид, кимса яшаб турган шароитнинг иқтисодий даражасига боғлиқ бўларкан; очарчилини пайтда одам овқатнинг кўпроқ емишли мазмунига, маъмурчилида эса мазмунига ҳам, шаклига ҳам аҳамият берадиган бўларкан. Овқатланишимиздаги дидга келганимизда бу—эстетик тасаввуримизда гўзалли билан бўғишлов, лаззатлини билан бемаза, чиройли билан хунуқ, мазани сезиш ва эслаб қолиш ўртасидаги фарқлар ва узвий алоқадорликлар мавжудлигини фаҳмлашдан иборат десан хато бўлмас, чамамда.

Бундан чиқадиган ҳулоса шунки, юксак интимий-иқтисодий формацида яшаш шарафига мувофиқ бўлган ҳар бир шахсда овқатланиш эстетикаси борасидаги дид ҳам юксак намоётга етган бўлиши шарт.

„Психик“ меъда

Инсон овқатланишини ҳайвон овқатланишидан фарқ қилдирадиган нарсалардан бири «психик» меъдadir. Машҳур совет физиолог Иван Павловнинг «психик» меъда тўғрисидаги таълимоти овқатланиш эстетикаси мазмунини очишда бизга жуда қўл келади.

Олим, инсон овқатланиши ва ҳазмланиш жараёнида аъзолардаги табиий меъдадан ташқари яна овқатни емасдан олдин ҳавасни келтирадиган, иштаҳани очадиган, овқат пайтида хузув қилдирадиган ташқи шароитлар тўғрисида ғамхўрлик зарурлигини айтган эди. Бундай шароитларга дастурхоннинг қондили, таомнинг чиройли қилиб безатилиши, ажойиб гулдор идишларда тортилиши, овқатланиш пайтида хурсандчилигини таъминлайдиган шароитлар (ширин суҳбат, дилрабо музика тинглаш, ифос нарсалар, касаллини ва ўлим тўғрисида сўз очмаслини ва ҳоназо) мисол бўлади. И. Павловда яна: «Ремали ва фойдали овқат деб—иштаҳа билан чинчанам хузув қилиб ейладиган овқатга айталади», деган гап ҳам бор. Овқатдан иштаҳа очилиши кўп омилларга боғлиқ. Шулардан бири— таомнинг лаззатлиги ва хушбўй ҳиди каби моддий омил бўлса, инкинчи—чиройли кўринишлик ва овқатланувчининг яхши кайфияти каби маънавий омиллардир. Мана шу инкинчи хил омилларни «психик» меъда қаторига қўшсан бўлади.

Аслида «психик» меъда тўғрисидаги таълимнинг ибтидоси табобат илмининг бобоқани Абу Али ибн Синодан бошланади. Унинг «Тиб қонунари» нитобларидан бирида шундай фикр бор: «Ҳазмлашнинг сўт ёки бутунлай тўхтаб қолиши сабаблари қаторига қайғу ҳам қўшилади, аммо асинсча, таомнинг яхши сини гиришга таъсир кўрсатувчи сабаблардан бири— қувончдир»,— дейди.

Демак, ҳафачилини ва хурсандчилиқ овқатнинг ҳазмлашишга «психик» меъда сифатида ё салбий, ё ижобий таъсир қиларкан.

Овқатланиш эстетикасида кишининг кайфиятига ижобий таъсир қиладиган яна бир нарсас масаллиқнинг табиий гўзаллигидир.

Масаллиқнинг табиий гўзаллиги нима?

Инсон истеъмол қиладиган ҳар қандай масаллиққа ўз тенденцияси, табиий нелиб чиқиши, объектив реаллиги бўйича назар солганимизда конкрет эстетик сифатлар ва хусусиятлар хос бўлади. Ана шуларни инсон сезиб, фаҳмлаб ва англаб, ўша сифатларга қараб иш тутиб сунъий гўзаллигини ҳам вужудга келтиради. Бир томондан меҳнат, малака, таърибага, инкинчи томондан сезги, фаҳм-фаросат ва англаш хусусиятига эга инсонгина табиатдаги ҳақиқий гўзаллиқни пайқай олади. Ўзбек тилида табиий рангларни айрим масаллиқлар рангига қиёс қилиб ишлатилиши бежиз бўлмас керак. Яъни: «бугдойранг», «мошаранг», «жигарранг», «сутранг», «пистамағизранг», «сабзаранг», «баргингаранг», «новотранг» ва ҳоназо. Масаллиқдаги табиий гўзаллиқни ёрқинроқ ифодалаш учун айрим сифатлаш бериб ҳам ишлатилади. Чунки: нақш олма, қаҳрабоз узум, марварид тут, ҳақиқидек гилос.

1 К. Маркс ва Ф. Энгельс. «Санъат тўғрисида» тўплам, I том, 156-бетга қараңг.

2 К. Маркс ва Ф. Энгельс. «Танланган асарлар» II том, 85-бет, Тошкент, 1959 йил.

1 В. И. Ленин.— Асарлар 14-том, 45-бет.

2 К. Маркс ва Ф. Энгельс. «Санъат тўғрисида» тўплам, I том, 142-бетга қараңг.

1 — Абу Али ибн Сино — «Тиб қонунари», III-том, 352-бет.

анорининг инжу доналари, олтин қозоқ сабзи, қон каби мусаффо тарвузининг шарбати, занжирхатдек чиройли қовун түри, жонон қизининг юзига ўхшаган лувчан шафтоли, юрак нухса нухат, буйрак нухса ловия, мармарсимон гўшт-ёғ, дурдона гурух... Боринг-ки, инсон озукаси бўлиши барча нозу неъматлар ўзининг лаззати, хушбўй ҳиди билангина эмас, ҳатто шакли, табиий тузилиши ва ранго-ранг бўёқлари билан ҳам нафис, мусаффо, аниқ, чиройли ва гўзалдир. Масаллиқдаги ана шу табиий гўзаллик, ҳужаликни йигим-теримдан бошлаган ибтидорий одамни ҳам ўзига жалб қилган бўлса эҳтимол. Ўша кезларда ҳам ҳайвонлар худди ҳозиргидек нима тўғри келса пала-партиш еб кетаредикан, аммо фаҳм-фаросати ўсаборайтган одамлар эса ўзига кераклик овнатни «яхши» ва «ёмон»га саралаган бўлиши мумкин. Ана шу яхши махсулотлар мевачева, резаворлар, илдиз мевали кўнчалар, майда-чуйда ҳайвончалар, чиганоклар ва тўлқин қирғоқча чиқариб ташлаган балиқлардан иборат эканлигини олиmlар исботлашган.

Овчили билан шугулланувчи ибтидорий бабилалар ҳам ордан мақсад фақат гўшт-ёғ олишни кўзлашгина бўлмай, устиларига ёпи. надиған терининг чиройига, тақинчоқ вази-фасини ўтайдиган қуш патларининг ранг-баранг-лигига бир қадар эътибор берган бўлсалар нима дейсиз!

Таомнинг сунъий гўзаллиги

Пазандликка оид барча китобларда пазандадан унча қондагари риоя қилиш талаб этилади: а) пишириш, б) тайёр таомни безаш ва в) дастурхонга тузаш. Ана шу «безаш» ва «тузаш»нинг ўзида гўзаллаштириш ва овқатланиш эстетикасига риоя қилиш талаби бор. Тоғи, наомдан ёлғиз мездагина озинланмасдан, кимсанинг қалби ҳам озинлансин, кўзи ҳам

кувонсин. Шунда дид юксалади, эстетик фикр равиқ топади.

Пазанда масаллиқнинг табиий — ростанам гўзаллигини ҳисобга олиб таомга зев берганда ўз маҳоратига, тақриблари ва ижодкорлигига таянади. Натижада ҳавасни нелтирадиган «психик» мезда ҳосил қиладиган, кўзни қувонтирадиган ва шакли жиҳатидан инсон овқатига хос таомлар юзга чиқади.

Демак, таомдаги сунъий безанлар тайёрловчи, унинг талантига ва бадиий маҳоратига боглиқ субъектив бўлади. Масаллиқдаги табиий-объектив гўзалликка, сунъий-субъектив гўзаллиқнинг қўшилиши натижасида таомнинг емишлик мазмунига бадиий асарлиқ шакли ҳам қўшилади. Бу ерда биз, шаклнинг мазмунга мос келиши қондасини овқатланиш эстетикасига ҳам ўз ифодасини топаётганининг гувоҳи бўламиз. Янада аниқ бўлсин учун шундай мисоллар келтирамиз: қийинчи биз танани ёпиш, иссиқ ва совуқдан сақланиш учун қиялииз бу—унинг мазмуни. Бироқ, биз унинг шаклига кўпроқ аҳамият берамиз: хушбичам, бежирим, гулдор қилиб тикирамайиз. Шунингдек ҳар қандай таомнинг асосий мазмуни—тўйдириш албатта, лекин нега энди унинг шаклига аҳамият бермай пала-партиш ебериш керак!

Баъзилар: «Табиий гўзаллик мавжуд эканми, яна сунъий зев бериш шартми?», дер. Албатта шарт. Яна мисол: Ҳалимаҳоним булбулдан сайраси мумкин, бироқ ҳеч қайси булбул Ҳалимаҳондек ашула айтолмайди. Шунингдек; демоқчимани, масаллиқнинг табиий гўзаллиги нечоғли мумкин бўлмасин, лекин сунъий гўзаллиқсиз иш битмайди. Шу сабабдан бўлса кераки, пазандалиқни санъат каторига қўйишади. Таомни ҳамма пишира олиши ва оддийроқ бўлса-да, безай олиши мумкин, бироқ юзларча мураббаз таомларни ёки мана шу расмда кўрсатилган тортни

санъаткор пазандачилик ҳечини тайёрлай ва безай олмайди. Торнинг номи «Ананас». Бунга масаллиқлар шундай маҳорат билан талланиб тайёрлангани, ширинлиқдан тропик меванинг мазаси келиб туришидан ташқари, табиий ананаснинг шакли жуда усталик ва реалистик акс эттирилган. Шу расмини рассом ишлаганда албатта бўёқдан фойдаланарди, пазанда эса сариёғ, карамел, накао, тухум, ванил ва бошқа масаллиқларнинг табиий ранги ва лаззатидан фойдаланган. Расмда яна, бизнинг давримизда юқол этилган, «Байрам палови»ни кўриб турибсиз. Бунинг безашда тухум, пилёз, анор доналари, сабзи, турп, беҳи, майиз, нухат каби масаллиқлардан фойдаланилган, махсус кешш ва симметрик жойлаш натижасида безак, зев, чирой ҳосил қилинган. Кабобин дастурхонга шундай тортилса қандай гўзал! Вазадаги гулдастани кўрган киши сунъийлигига ишонсин келмайди. Аслида эса атиргулларнинг оғи — шолғомдан, қизили — лавлагидан, сарғи — сабидан ясалган. Шунингдек пилёз ва помидордан ясалган гуллар ҳам бор. Бу «гулдаста» қаҳратон қишда янги йил дастурхонига қўйилса меҳмоннинг кўнгли нечоғли шод бўлишини бир тасаввур қилинг-а! Яна сиз махсус сўйилган қовун ва тарвузларни кўриб турибсиз. Булар дастурхонга тузаб қўйилса меҳмонлар кўз узоқлай қолади, дарҳол олиб озгига сола қолмай, анчагача хўб тикилишади, кўзи нувонади. Дили баҳра олади. Менимча бошқа бадиий асарларнинг вазифаси ҳам шундай бўлса керак. Овқатланиш эстетикасида диди юксал одам таомнинг миқдорига эмас, кўпроқ сифатига аҳамият берадиган бўлади, натижада оз ва соз овқатланган киши қаҳқон, тетик, бардам, бақувват, меҳнатга доим қобил, тез қаринайдиган, анча-мунча масаллиқларга қалинавермайдиган, ҳатто узоқ умр кўрадиган бўлишини тиббиёт ходимларидан ҳечини инкор этмас керак, деб ўйлайман.

Сўз юзига қўйилган аҳамият

Доммирза Фаёзов разведкада кўп бўлди. Қалти топириқларни бажаравериб, кўзи қотди. Ғанимга бўлган нафрати, эл-юртга нисбатан содиқлик туйғулари унга жасорат бағишларди. У жанг майдонларида ҳарбий маҳоратини изчил эгаллаб борди. Вазод командири даражасига чақирилди. Унинг жангдаги ҳаёти қизиқ-қизик лавҳаларга тўлиқ.

Доммирзанинг доворак партизанлар командири Константин Заслонов билан учрашуви қизиқ бўлганди.

... Разведка «13» полкига номаълум бир аёл кўпдан бери қизиқиб юрганини анчагина олдин фаҳмлаганди. Улар Заслонов разведкачилари қандайдир аёлни излаб юрганларидан ҳам хабардор эди. Аёл бир жойда ўзини совет самолётидан ташланган ва ўз парашюти дўстларидан қолиб кетган разведкачи деб танитса, иккинчи жойда инвалидлар уйда яшаган касалманд киши эканини айтди. Бундан ташқари у ўзини Белоруссия партия Марказий Комитети томонидан партизанлар билан алоқа боглаш учун юборилган алоқачи, деб кўрсатди. Полк разведка гуруҳининг комиссари Шпилев ўша ерда қандайдир шубҳали «аёл» изғиб юрганини, унинг командага жуда қизиқётганини билдирди. Шу суҳбатда ҳозир бўлган Доммирзанинг кўзлари шубҳали аёлни ушлаш ва отрядга келтириш иш-тиғи билан ёнарди.

Топириқ олган Фаёзов олти отлақ партизан билан тўрт нечаму кундуз қидириб, охири унинг изини топти. Любавидага бир врачдан «инвалид» унинг уйда тунаганини ва эрта билан Махночига кетганини аниқлади. Фаё-

зов икки отлиқни Махночига юбориб, ўзи Қазимирова қишлоғига от чоптириб кетди. У қишлоққа кириб келган заҳоти ерди халқ қишлоқнинг нариги чекасида немис броневиги турганини билдирди. Фаёзов дўсти, Романовский билан уйлар орқасидан аста-секин броневик турган жой томон йўл олди. Шу маҳал броневик Рудно томон жилди ва ўша ёқдан отлиқлар қаршисига бўйчан, бошига қишлоққа рўмол ўратган, ёш, келишган аёл келаверди.

Фаёзов ном чиқарган разведкачи эди. У узоқдан кўриши билан-юз тўрт кечаю кундуз излаётгани шу аёл эканлигини дарҳол сезди. Хулосасига тўла ишонч қомил қилган Фаёзов аёлни отрядга бошлаб келди.

«Номаълум аёл» ушланганлиги тезда Заслонов разведкачиларига маълум бўлди. Орадан икки-уч соат ўтар-ўтмас лагерга Заслонов бир неча отлиқлари билан кириб келди... Сўроқда аниқланишича, бу «кимса» смоленскийлик собиқ жандарм Ротмистрининг қизи, немис жосуси Лидия Ковалчук экан. У. Орша гестапосида ишлаб, темир йўл ишчилари яширин ташкилотининг кўпгина аъзоларини хоинона тутиб берган. Энди эса полк турган жойни ахтарайтган экан.

Константин Заслонов жуда хавфли ва айёр хойини ушлаган

Фаёзовни жасурлиги ва моҳирлигига қатта баҳо берди ва отряд номидан команда бошқару-рини аъло бажарганлиги учун ташаккур билдирди.

...1943 йилнинг қаҳратон қишда отряд Тубольски қишлоғини эгаллади. Тоғ отарда фашистлар Фаёзов ротаси жойлашган томонга ўқ узишди... Ўттиз даража совуқда Фаёзов фақат гимнастеркада бўлишига қарамай, автоматдан тинимсиз ўқ ёғдиран эди. Шу пайт душманининг дайди ўқи уни огир яралор қилди...

«Қорга юз тубан йиқилган Фаёзовнинг олдига югуриб келганимда, — деб эслади кулолдошларидан бири Николай Москвитин, — унинг мулойим, ёқимтой юзи оқарган эди. Қомбат, — деди у, — ўзбек Доммирза ўлади, гаалача кўни мени унутманг, мен ҳақимда онамга, Арсив қишлоғи... Фаргонага билдиринг... Фаёзов ҳушидан кетди. Мен унинг жасадини партизанлар кўмағида яқин орадаги бир уйга олиб бордим. Кечкурун у орамида йўқ эди».

Ҳа, мард майдонда синалади. Кичик лейтенант Доммирза Фаёзовнинг қисқа умри ярқираб учган юлдуздай тенгдошлари орасида кутлуг, ҳаётбахш из қолдирди.

Тилла АБДУЛЛАЕВ, тарих фанлари кандидати.

„Марднома“ китобига

СИЗ УНДАЙ ЭМАССИЗ, ЛЕВ НИКОЛАЕВИЧ

ҲИКОЯТ

(«ЧИНОР» РОМАНИДАН ПАРЧА)

Сентябрнинг охириги кунлари.
Экинлар йиғиштирилиб, далалар хувиллаб қолган, фақат ўтлоқлардаги пичан гарамларигина кузан ёмғиридан қорайиб, ликам-дуккам қаңқайиб туришпти; сийранлашиб, ўта кўриниб қолган ўрмонлар камалакдай товланади. Аввал энг ёрқин ранглар, кумуш танин қайинлар, ҳануз кўм-кўи қарағай, ўтдай ёниб турган аргувон, олтин барглари тинмай пилдираб учаётган эман, тераклар кўзга ташланади. Қирмиш нувоқзор этакларидан буралиб кетган сўқмоқ йўлларида кўзиқорин ҳиди келади. Эндигина қазилган картошка, лавлаги пайкалларида булутнинг сояси кезиб юрипти, у зах жарликлардан ҳатлаб ўтиб, узоқда ялтираб кўринган граф кўрасининг оқ иморатлари томон судралиб кетди.

Сўқмоқда, арчанинг ўтган йили тўқилган хушбўй ниналарини юмшоқгина босиб, қўлини орасига қўйганча келаётган бегона одам кузан ўтларининг нордон ҳидидан табиати очилиб, атрофга суқ билан боқар эди. Қора мовут мурсак устидан қўш белбоғ боғлаб, олача чопонни елвағай кийган, бир тутамгина қора соқоли қотма юзига оппоқ салла ёруғ ташлаб турган бу кимса бу ерларда осмондан тушадиган кўриниши мумкин эди. Шунинг учун у узоқдан кўринган отлиққа чап бермоқчи бўлиб, кекса эманзорга бурилади.

Лекин бу ерларда нима кўп — буралиб келиб бир-бири билан қайта-қайта учрашаверадиган ёлғиз оёқ йўл кўп экан, нариронда отлиқ яна рўпарасидан чиқиб қолди. Отининг ўрганган йўли эканми, ўрилган бўғдой полини бўйлаб, тикка сўқмоқдан келаверди, энди ундан ўзини четга олиш ноқулай бўларди. Бошоқчи болалар ҳам, ўтинчи мужиклар ҳам уни узоқдан кўриб, бошларидан қалпоқларини олишар, эгиллиб таъзим қилишар эди. Яқинлашганда мусофир ҳам мусулмонча кўл ювуштиради. Шунда отлиқ унга эътибор қилиб, тизгинини тортиди. Улар бир-бирларини астойдил ўрганимоқчи бўлгандай очидан-очиқ тикилишиб қолдилар.

Отлиқ оппоқ соқоли кўсига тушган кекса одам бўлса ҳам, от устиди қомати тик, гоз турар эди. Пастакина оти устидан ийигдай енгил санраб тушди. Мусофир шундагина, бирдан Ҳизирни кўргандай, бу букчайган, кичкинагина қария олдиди ўзини йўқотиб қўйди. Оёғида эски махси, бошида туя жунидан бўлса керак, юмшоқ кигиз шляпа, торгина елкасига катта тивит рўмонли икки букалб ташлаган, қулоқлари катта, бурни сергўшт, оппоқ қошлари кўзларини босиб тушган бу одам уни илгаридан танигандай бета-наллуф яқинлашиб келаверди. Мусофир ҳам бир нимани дарров пайқайди, бунинг ё авлиё, ё бир буюк сиймо эканини кўнглидан сезди, чунки подшоҳ олий ҳазратларига рўпара бўлганида ҳам уни бу қадар салобат босмаган эди.

— Салом алайкум,— деди қария кўл узатиб. Қўли катта, сертомир, иссиқ эди,— граф Толстой Лев Николаевич.

Узоқдан яхши кўрмас экан шенили, у мусофирга энди тикила бошлади. Кенг мангалидаги, қонсиз юзидида дағал ақинлар яна ҳам чуқурлашди, паҳмоқ қошлари остида шиддатли кўзлари пўлдат-дай йилтиллади.

— Мен Абдулаҳад Қори деган кимсаман...— деди мусофир ҳақжондан тили базўр айланиб. У буюк ёзувчи ҳақида кўп эшитган, унинг имениеси шу атрофда эканини билар, баъзи ҳикоя ва эрталарини ўқиган ҳам эди.

— Сиз туркимсиз ёки эронли?

— Мен узбекли юртиданман, тақсир, ўзбекман.

— О, ажаб қизиқ. Қани ўлтирайликчи.— Толстой кекса эманлар орасидан ўтиб, икки-уч тўнган қаңқайиб турган сарғиш пичанзорга бошлади.

Лев Николаевич аввал индамай, анчагача нафасини ростлади. Мулла Абдулаҳад ҳам неғадир бирдан ўзини ўнглаб, бу буюк одам ёнига дэдилгина келиб ўтирди.

— Тан-сиҳатингиз яхшимин, ҳурматли Лев Николаевич?

— Яхши. Яхши. Улгимга ҳар дам яқинман. Бу ҳам яхши. «Катта маъраана»нинг ҳам мавриди етди, ахир...— Унинг товуши куюқ, соқин, қарилларча гапирганида, тишсиз жағи билан бирга кенг, сергўшт бурни ҳам кинирлар эди.

— Қаёқлардан сўраймиз, мулла, нечук бу томонлардасиз?

— Подшолик томонидан бу ерга бадарга қилинганман, Лев Николаевич.

— Шундай дегил!— Лев Николаевич оппоқ бароқ қошларини чи-

мирди, бўғинлари тугулиб кетган қўпол бармоқлари тивит рўмонли бесаранжом пайпаслаб қўйди.— Мени сира бадарга қилмадилар. Рибзат чексайдим, ташнамэн. Атрофимда сиздек одамлар, минглаб, юз минглаб мазлумлар азобда. Мени эса қамоққа, ё таъқибга арзантишмади. Мен ҳам подшолинка зарарлиман, сизга айтсам. Мен ҳақорат қилмаган подшо қолмаган, ҳа... Бир рибзат чек-ким келади.

— Орзу қилманг, Лев Николаевич.

— Биламан, оғир. Аммо эркинликда ундан енгил эмас. Хўш, қандай тирикчилик қилаялсиз?

— Бир нав... Бу ерда оз бўлса ҳам мусулмон урфдошларим бор. Қорачайлар, черказлар... Маросимларига тақлиф қилишади, ёсин ўқийман. Қуръон тушираман...

— Қуръонни биласизми? О, жуда қизиқ, хўш, хўш?

— Қуръон-шарифни тамоём ёд биламан, тақсир. Ўз юртимда домудла, яъни муаллим бўлганман.

— Муаллим? Қани, гапиринг, гапиринг, қандай гуноҳларингиз учун бу ерга бадарга қилишди? Ё сиз осийиллар ҳам эндиликда дину ибодатни йиғиштириб қўйиб, ўзингизни сийсатга урганмисиз?

Мулла Абдулаҳад кулиб қўйди. Сўнгра, ўзининг Давлат давлати-сига аъзолик вақтида баъзи депутатларнинг кутууси билан подшохи аъзамга арзнома ёзишга бош қўшганини сўзлаб берди. У арзномада икки нарса талаб қилинган эди: мол-дунёга муносибдан кетиб, ҳаддан ошган баъзи бойларга ортинча давлатларини узгалар билан ўртоқлашишни тақлиф этиш...

— Мулла Абдулаҳад, бу гоат тўғри талаб!— Лев Николаевичнинг қонсиз, дағал бармоқлари узун соқолининг кумуш тўлқинлари орасида қалтираб кеза бошлади, юзи нурланди.— Бу — айни мударо! Сиз Генри Жоржни биласизми?

— Йўқ, Лев Николаевич.

— Ҳа, майли. Бироқ талабингиз жуда тўғри. Керагидан ортиқ мулкка чанг солиб ётиш — ашаадай ахлоқсизлик!— узоқча тикилган кичик, чуқур кўзлари хиралашиб, унда қандайдир унутилган бир дард йилтиллади, товуши пасайди.— Қизиқ, сиз билан биз масаландош чиқиб қолдик. Бундай талабин олий ҳазратларига ўз вақтида мен ҳам нэхор этган эдим. Аммо оқибати бўлмади. Азият чекдим, оғир дардга чалиндим. Ҳатто бир инглиз газетасида таъзия ҳам чиқди. Қадрлик ер ҳам сотиб олган эдик...— хаели узоқларга кетиб қолганини пайқаб, мавзуга қайтди:— Хўш, иккинчиси-чи?

— Иккинчиси шуки, Лев Николаевич, жаноб Столипиннинг буйруғи билан маҳаллий аҳолининг ерлари тортиб олинди...

— Ҳа, қисқаси, арзонманинг жавоби мана шу бадарга бўлди, дегил?

— Шундай, тақсир.

Лев Николаевич ҳаёлининг аллақандай қувалган ристаллари билан қалғиб бориб Ясая Поляндаги бир ясовул ҳақида гапириб кетди. «Енингга осилиб турган нима бу, личоқми?» деса, «Йўге, қилич!» депти ясовул. «У билан нима қилсанг? Нон несасанми?»— «Қанақа нон?»— «Бўлмаса, сени боқадиган мужикни чопасанми?» деса, «Нима қилпти, чопавераман!» дермиш. «Ахир, ўзинг ҳам мужиксан-ку, уят эмасми ўз биродарингни қилич билан чопсанг?» деса, «Менинг хизматим шундай» дермиш. «Бундай ёмон хизматга кириб нима қилардинг?» деса, «Қандоқ қилай,— дегити,— ўзининг баҳойим ўн олти сўлқовой, бу хизматда эса менга ўттиз икки сўлқовой тўлашапти» депти.

— Ясовулнинг бу гапи менга анча чигал нарсаларни тушунишга ёрдам қилди,— деб давом этди Лев Николаевич,— мана ўша сиз айтган Столипинни олайлик. Отасини яхши билардим, ўзини ҳам болалигида тиззамагга ўтказиб арналаганман. Ҳозир у ҳам одамларни осаппти, чопалпти. Чунки хизматни шунақа. Бу хизматга шунинг учун кирганим, ўзининг баҳоси сариф чақа, хизматда эса йилга саксон минг олапти. Олий табақа деб аталган бу жамаиятнинг бир шунақа, мулла. Подшоҳ ҳам мустасо эмас. Агар у ахлоқи мунаммал одам бўлса, мен ундан илтимос қилардим: одамлар аро меҳру муҳаббат ҳуқуқронлигини жорий этинг...

Абдулаҳад қори қулоқларига ишоналмайдигандай безовталаниб, нима дейишни билмай қолди, лекин эътироз билдиргиси келар эди.

— Ҳурматли Лев Николаевич...

Лекин Толстой, суҳбатини сал енгиллатгиси келдими, пайровни бузиб, тўсатдан бошича савол берди:

— Айтгандай, сиз бу далага қаёқдан келиб қолдингиз?

— Мен бу ердан узоқ эмас, Козлова Засеенада истиқомат қиламан, Лев Николаевич. Бу ўрмонлар, рус кузи кўнглимга ўрнашиб қолди. Сўнги марта яна бир кўрсам, кўзларим тўрми деб, айланиб чикувдим.

— Сўнгги марта?
— Ҳа. Яна икки ойдан кейин «муддатим» тугайди, Лев Николаевич.

— Шундай денг? Ундан кейин қаёққа борасиз?
— Юртимга қайтаман, насиб бўлса, болаларим қошига. Олтига фарзандим бор, Лев Николаевич.

Улар ҳар қайси ўз ўйи билан бўлиб, анча жим қолдилар. Тилпаранг ўрмон этагидики бўлут сояси кетди. Сурмадек қора картошка полизиди лапанглаб учган қаргалар, узондаги ғарам тепасида сичқон пойлаб ерга шўнгангач қийғир, янкам-дуңкам қолган кунгабоқарлар, дала-туз, қувонзор жарниқлар кўёшга чинқиди.

— Дилбар табият, — деди Абдулаҳад қори.
— Бу ерларни мен ҳам яхши кўраман. Ясная Поляна менинг она-жоним...

— Бизда бўлса бу гўзаллик... Юзлаб шоирлар ғазал, дoston ёзишар эди.

— Ҳа, Шарқ, Шарқ... Бир замонлар мен ҳам унга қаттиқ кўн-гил қўйгандим, — Лев Николаевич майин, ҳазин товуш билан ҳикоя қилди: — Декабристлар даври ҳақида роман ёзиш ниятим бор эди. Уша вақтда генерал Перовскийнинг Хивага юриши, Хоразм ҳақида кўп нарсани ўқидим. Ажаб ўлкалар, ажаб шоирлар... — Ҳозир бари ёдимдан кўтарилиб кетибди. Шоирларингиздан ўзингичи менга, мулла Абдулаҳад.

Абдулаҳад қори ўнғайсизланиб, бармоқларини қирсиллатганча, бир нималарни эслашга уринди. Қийин аҳволда қолса ҳам, узунчоқ, қотма юзиди ҳаяжонли қувонч шўёлиси ўйнардди.

— Сизга маъносини тушутириб беришга қўрбим етмайди-да, Лев Николаевич.

— Майли, ўз тилингизда ўқинг, тинглаб боқай.
Абдулаҳад қори кўнглига келган бир ғазалдан ўқиди.

— Аттанг, мен тушунолмас эканман, — деди арузининг мусикасига мафтун бўлган Лев Николаевич. — Аммо нимасиндир англапман. Биласизми, мен Қозонда ўқиганимда туркийни анча ўзлаштириб олган эдим. Ёддан кўтарилибди. Сиз менга бошқасини, соддарогини ўқий олайсизми?

— Ҳўп бўлади. Соддароги мана бу — Яссавий, — мулла ҷироат билан «Ҳикмат»га тушиб кетди:

Оқил бўлсанг, ғарибларнинг кўнглин овла,
Элни кезиб етимларга меҳр боғла.
Нафси ёмон ножинислардан бўйин товла,
Кўнгли бутун ҳалойиддан қондим мано.

Бошим тупроқ, ўзим тупроқ, жисмим тупроқ.
Ҳақ васлига етарман деб рўҳим муштоқ.
Кўйдим, ёндим, бўлолмадим ҳаргиз оппоқ,
Шабнам бўлиб ер остига кирдим мано.

Қўлни кўрсам, қўли бўлиб хизмат қилсам,
Тупроқ сифат йўл устида йўли бўлсам,
Ошиқларнинг қуйиб учган қўли бўлсам,
Дея зор-зор ер остига кирдим мано.

Золимларни шиква қилма, золим — ўзинг.
Ул юзигнга эгар урса, тут бу юзинг.
Дўнб молни тўла бердим, тўймас кўзинг,
Бу нафе учун хору ҳайрон бўлдим мано.

Золим агар зулм қилса, манго йиғла,
Ешнг сачиб, манго сийғиб, дилинг тигла,
Харом шубҳа тарк этибон, юрак доғла,
Золимларга ўзим ривож бердим мано.

— Ажаб, бу буюк мутафаккир-ку! У сизда машхурми?

— Машхур, қадимий шоир.

— Отини нима дедингиз?

— Яссавий, тақсир.

— Қизиқ, нега мен билмайман бу одамни? — Толстой яна бутун вужуди билан жонланиб, кўзлариди шафқатсиз савол аломати пайдо бўлди: — Мана энди сиз менга айтинг, тақсир: нима учун бу таълимотни ҳамма замонларнинг буюк донишмандлари бу қадар зўр бериб тарғиб қилишадиган? Ҳамма динларда, барча халқларда нима учун булар мунча кўп: Кришна, Будда, Лао-Цзи, Сунрот, Эпиктет, Марк Аврелий, Руссо, Кант, Эмерсон, Чаннинг, яна Яссавий... Чунки, тақсир, бу Инсонинг таълимотинига эмас, бу умум башарий қондалар. Ахлоқий ҳақиқат билан диний ҳақиқат — иккиси бир ҳақиқат. Узоро меҳру муҳаббат — инсоннинг бирдан-бир оқилона фаолияти. Инсон давлат қонунилари билан эмас, муҳаббат қонунилари билан яшаб, ўз ахлоқий қамолотини тинмай ўйлаши керак. Подшоҳ ҳокимияти бузуқ, ярамас ҳокимият. У халқни инқилоб жарига итармоқда. Дахшадли, қонли инқилоб бўлади. Бу жуда катта жиноят, тақсир...

Абдулаҳад Қори суҳбатдошини танимай қолгандай, безовта жавдирай бошлади, нимадир айтгиси, эътироз билдиргиси келар, аммо қариянинг сўзини бўлолмас эди. Лев Николаевич тўхтамай давом этди:

— «Жамият манфаати» деган гап бор. Одамлар у ҳақида қанчалик ман ўйласалар, ўз руҳий ҳолатлари, ахлоқий қамолотлари ҳақида ўйлашга шунчалик кўпроқ вақт қолади ва зулм, қатл, қон тўкишлар шунчалик камайди. Одам ўзи тўғайли одам ўлдирмади, ёру биродари тўғайли — ўлдириб осонроқ, «жамият манфаати» учун эса — минглаб одамларни қиршадди!

— Лев Николаевич...

— Ҳозирги жамият фақат зулмга асосланган. Ундан қанчалик узоқлашсангиз, шунчалик юксал ва соф бўласиз.

— Сиз мени тушунмадингиз, Лев Николаевич...

Лев Николаевич унга қулоқ солмасдан, Будданинг ўз болаларини очдан ўлаётган йўлбарсга едиргани ҳақидаги афсонани гапирар кетди.

— Лев Николаевич, мен сизга...

— Сиз қуръонни ёд биламан дедингиз, лекин сиёсатга қалбиг кетманг, Европа одамни шундай бузади. Билимдон одам экансиз, суҳбатингиз менга ёқди... Сизнинг баҳонангизда бекорчи муҳлис-лардан жиндан дам олдим, раҳмат, — деб кулди Лев Николаевич ва негадир бирданги қарчагандай ўриндан туриб, бош бармоқларини белбоғига тинди-да, енгил уҳ тортиб, қайишган белини ростлади. Юмшоқ босиб биёси томон юрди.

— Айтгандай, — деди яна бирдан тўхтаб, — сиз Тулада профессор Румянцевнинг кутубхонасидан фойдаланинг. Билимдон одам учун китобга зор бўлишдан ёмони йўқ, — у узун жун кўйлагининг катта чўнтагидан дафтар олди-да, ёқасига осилган пуфакли рўнчаси билан бир парча хат ёзиб, Мулла Абдулаҳадга узатди. — Қуришайлик, кўрамга келинг. Ҳозир жуда толинчим. Хайр.

Мулла Абдулаҳад ҳеч нарсга дёлмасдан жойида туриб қолди.

Румянцев кутубхонасидан граф Толстой таъсияси билан келган меҳмонни биринчи кундаоқ яхши кўриб қолишиб, айниқса профессорнинг қизлари уни ҳазиллашиб «шаҳзода» деб атайдиган бўлишди. «Шаҳзода» жуда қанчоқ китобхон чинди, худонинг берган нунни элдан бурун ҳозир у нозир, нечгача бош кўтармай ўқир эди.

У Толстой асарларидан бошлаган эди, шундан чиқолмай қолди, кунига келиб Толстойни сўраб олади-да, шомда ҳаёлан уйига қайтиб кетади.

Қор учқунлаган нечалари лой йўллардан уйига қайтаркан, кўз ундаи ўша ўзга оламнинг манзаралари жонланар эди. Гоҳ Аустерлиц далаларида қалқанча ётган прадор Андрейнинг шивирлашлари қулоғига чалинади.

Гоҳ «Шаҳзода»нинг кўз ўнгида гўзал Наташа пайдо бўлади. Эрталабни ғира-ширга яна ўша йўлдан лой нечиб Тулага келаркан, унинг қулоғида Олениннинг товуши янгради: «Ҳамма ёни ўргимчак урсидек муҳаббат тўрлари билан чулғаб ташлайман...» «Ўзилиб кетади, Дмитрий Андреевич, ўргимчак тўрлари ўзилиб кетади». Буниси аjoyиб қария Ерофейнинг овози. Доно чол Ерофей. Тўғри-да, ҳаммани яхши кўриб бўладимми! Йўқ, ғазаб ҳам керак.

Шундай ўйлаб нетаётганида мулла Абдулаҳад бир нунни ўзидан ўзи қичқириб юборди:

— Йўқ, Лев Николаевич, сиз ҳам ундай эмассиз! Ўзингиз айтгандай эмассиз! Ундай эмассиз!

Бароқ қошлари оппоқ, кўзи пўлатдек йилтиллаган азим кенса кўз олдига келди, илмизден дағал, бўғин-бўғин бармоқлари соқолини ораб кезар эди. «Ҳа қўйланор, мугомбир қария, — деб жилмайди мулла Абдулаҳад кўнглида, — итаоткорлик, меҳр-муҳаббатдан гапирсангиз, ўзингиз бир умр сёкёноқ, қаҳр-ғазаб сочасиз! Неҳлодов инқилобчиларга ихлос қўйди. Симонсон бўлса — нур, ёруғлик, нур! Йўқ, Лев Николаевич, нима қиласиз кўнглингиздаги қуёшни мендан яшириб!»

Уша нунни у Тула йўлидан беҳос Ясна Полянага қараб бурилади. Лев Николаевични қуриши керак эди. Кўрмасдан илони йўқ, бунни дилидан сезиб турипти.

...Ясна Полянада ҳамма нарсга оппоқ: далалар ҳам, қумуш қиров инган ўрмонлар ҳам, қўшқаватли дарвозанинг қуббали устунлари ҳам, қўрадаги ҳовузалар, уйлар ҳам. Айвоннинг зинасида, беседкаларда тўп-тўп одамлар гурунглашиб туришар эди. Булар орасида ҳадеб социал-демократия ҳақида баҳс-лашадиган яшил фуражники талабалар, аллақандай нулоҳ-жанда кийган мужиклар, юпқа кийимда жунжиғиб қолган кенса зиёлилар, совсар ёқали олифта бойваччалар, анжамбейлар бор.

Оҳ-о, Лев Николаевичнинг «муҳлислардан қочиб дам оламан» деганича ҳам бор экан-да, энди нима қилиш керак! Қори аста нариқор бориб беседкага кириб ўтирди.

Бурчандаги креслога тулки пўстинга ўрналиб, оқ пийма кийган, қалам мўйловли ёшгина бойвачча керилиб ўтирар, кимгадир уқтирар эди:

— Граф ўзининг «Душанба» деган асаридан...

— «Душанба» эмас, тақсир...

— Ҳа, «Душанба» эмас, «Чоршанба». «Чоршанба» деган романида фоҳишалар ҳаётини тасвир этади. У бунини... ҳалиги, қҳи-қҳи... қаёндан билади деб ўйлайсиз? — бойвачча яна бир нима деб ҳовучига қириқлаб кулди.

Мулла Абдулаҳад бу шилқим нодон ёнидан кетиб, кўн снамей-каннинг нариги бошига бориб ўтирди. Снамейканнинг суянчиғига, беседканинг ёғоч устунларига пичоқ билан ўйиб, гоҳ қалам билан ҳар хил ёзувлар қолдиришган эди. Қори яхши машғулот топиб олди, шу хатларни ўқиб бошлади:

«Улим жазоси йўқ қилинсин!» имзо.

«Буюқ даҳога шон-шараф!» талабалар.

«Курашда толганлар, шу дароғхга келиб, ором олинг...»

Мулла Абдулаҳаднинг орқасида болдирча қизил чарм кўнж кийган новча бир муҳонир ғазалбана эди:

— Майн Гот! Қандай тартибсизлики! Мен Кельндан шу ёққа наид пул тўлаб келганман. Кеча нунни билан кутдим. Бугун ҳам, майн Гот!

Шунча зарурияти, жаноб?

— О, маълумки Россияда иккитагина... ҳалиги нимади... диққатга сазовор нарсга бор: Василий Блаженный будхонаси, граф Толстой. Кўрмай қайтсам, дўстларимга нима дейман?

Қори энаси қайтса тескари бурилади-да, ёзувларни ўқишда давом этди.

Бу вақт айвонга яна швейцар қилиб, Лев Николаевичнинг бугун қабул қилмаслигини эълон қилди. Яна шовқин бўлиб кетди.

— Майн Гот!

— Графга айтсангиз, мен биринчи гильдия...

— Менга қаранг! Мени айтдингизми?

Бироқ швейцар кириб кетган эди.

Мулла Абдулахаднинг кекса, дармонсиз Лев Николаевичга раҳми келиб кетди. Бу одамлар унга нима учун керак? Қориннинг ўзини? У нима қилиб турпти? Ёнидаги оғзи шалоқ бойвачча, нодон ажнабий, шилпиқ дарвиниши ўйлаб, бирдан ҳўрлиги келди, юзини икки қўли билан тўсиб бирпас ўтириб-да, жўнаб қолди. Қор астойдил гулillasи бошлаган эди. Йўллари дарров яна қор босипти, оёқ остида гарч-гурч этди.

Йўқ, бориш керак эмас унинг ёнига. У дам олсин. У мана бу бойликдан кутурган бекорчи аниовлардан жуда безор бўлса керак. Бу олифта «мухлис»лар «фалончини кўрдим» деб керилиш учунгина бу ерга келиб, эшигининг тагида ётипти. Юзисизлар!

Мулла Абдулахад яна бир ҳафтача ичкиланиб юрди, Толстой нўз ўнгидан кетмас эди. Бутун вужуди билан унга интилади, эрталаб албатта борамак деб ўриндан турадию кейин ўйлаб ўзини тинди.

Кунлардан бир кун мулла Абдулахад яна Ясная Полянага жўнади.

Кун булут. Кеч кирмаган бўлса ҳам қоронғи, ўрмонлар булутдай қорайиб турарди. Қори таниш йўллардан дадил юриб дарвозадан кириб борди. Уни ҳеч нима қарши олмади. Қўра бўм-бўш эди: на мухлислар, на извошлар, на хизматчилар. Ҳамма ёқ ҳувиллаб ётар эди. Мулла Абдулахаднинг юраги орқага тортиб кетди...

Уни кимдир қўлтиллаб дарвозадан ташқарига олиб чиқиб қўйди.

— Кетди, боққиш, ахир кетди,— деди ўша киши. Қори унинг ним эканлигини билмади. Нарироқда мужиклар ҳасратлашиб турарди эди:

— Кечаси қочибди, ёраб, охири бахайр бўлсин...

— Ясная Полянадан бутунлай кетибди.

Мулла Абдулахад ўша кунни Засекада ҳам, Косая Горада ҳам ўзини қаёққа қўйишни билмай, маъсасиз кезиб юрди. Қаерга борса одамлар тўпланиб «қочиш» воқеасини гапиришар эди.

Кечкурун бир гурунгда қулоғига чалинди:

— Тарни дунё қилиб будхонага кетипти.

— У дунёлигини ўйлаш вақти ҳам етди-да ахир.

— Чернов билан ярашмоқчи эмиш.

Шунда Мулла Абдулахад ўзини тўтолмай тўдани ёриб кириб, бакириб юборди.

— Йўқ, у ундай эмас! Билмайсизлар, у ундай эмас!

Тўдадагилар бунни тушунадиган одамлар эмас эди, елкаларини қисиб, таржаб нетишди.

Мулла Абдулахад қори ҳужрасига ҳолдан тойиб қайтди, ётса уй-қолади. Ҳўян заводининг идорасида хат кўчирувчи бўлиб ишлайдиган жуда адолатли, наамган Матвейнинг эски қўлондан кенгайтириб қурилган ҳужраси чоғроқ бўлса ҳам иссиқина, ёруғ, шинам эди. Мулла Абдулахад ҳукуматининг берадиган бир сўм йигирма тийиндан тўқсон тийинини тўлаб уч йилдан бери шу ерда туради.

Уч йил. Кейинги кунлардаги ҳалжмоли воқеалар билан бўлиб, Мулла Абдулахад сургун муддатининг тамоми бўлиб қолаётганини ҳам ўйламапти. Илгарилар бу охириги кунларни, қачон келар экан деб, зориқиб кутар эди. Мана улар яқинлашиб ҳам қолди. Яна юртга қайтадиган кунлар. Қувониш керак эди, ўзини қўйгани жой тополмаслиги керак эди. Лекин у негадир осойишта, бошида бутунлай бошқа ўйлар. Қайтишни ўйлаш керак, бир ҳафта вақт қолди, қувониш керак. Уйга қайтганида нима қилади? Бола-чақасини севиб кучади, ундан кейинчи? Қозилик, қорилик энди замонага ҳам, ўзига ҳам эриш тўюлса керак. Лев Николаевичнинг китобларини таржима қилишга уринса қандай бўларкин? Эплаганча, баҳоли-қудрат...

Мулла Абдулахаднинг ўйлари «қайтиш» мавзунда астойдил қарор тополмай, яна четга бурилиб кетди. Чиндан, ўтган уч йил ҳам бир бўлди-ю, сўнгиги бир ой ҳам бир бўлди-да ўзи. Уч йил қанчалик беҳуда, маъносиз ўтиб кетганини энди ўйлаб ақлига сиғдиролмапти. Кейинги кунлар унинг уй ҳақидаги тушунчаларини ағдар-тўнтар қилиб, ўзгартириб юборди.

Ярим кеча бўлганда чиқонинг пилигини кўтариб, эски чоригини, салласини юйиб қозиқча илди-да, жой солиб ётди. Эртага жума эди.

Жума номозини улар Абдурахмон қори деган нар бошқирдининг ҳужрасига тўпланиб ўқир эдилар. Абдурахмон бу ерга яқон урушидан кейин сургун қилинган, бошчалари қорачайлар, нўйолар, чечанлар, ўн икки — ўн уч-чичи. Қўпчилиги қувғиндилар. Улар Абдулахад қорини Ҳазрат деб аташар, қироатини яхши кўришар эди.

Номоз энди сужудга келганда, эшин бирдан очилиб, қаҳратон

совуқ билан бирга Гвоздинов кириб келди. Кирди-ю, эшикка орқаси билан нигизда ўтирган номозхонларни кўриб, бурчандаги нурсига ўтирди, мўйлабда қотган музаларни териб, қулоқчинини этасига қўйиб нута бошлади.

Унинг кириб ўтирганини ҳамма сезди; кўрмасалар ҳам танидилар, бу ердагилар уни шарпасидан танир эдилар. Жандалмерияда буларни ҳар ойда рўйхатга оладиган шу Гвоздинов. Ўз ишига берилган, қотма, қўзи ўлик кўйининг қўзидек жонсиз. Номозхонлар «омин» деб юзига қўл тортиши билан Гвоздинов ўриндан туриб:

— Жаноблар!— деди,— мен сизларга министр ҳазрати олийларининг янги буйруғини етказиш учун келдим. Бугундан бошлаб учдан ортиқ кишининг бир жойга тўпланиши қатъиян ман қилинади. Ҳозир тарқалинлар ва бундан кейин бундай тўпланишни қонунга ҳилоф деб ҳисоблаймиз.

Номозхонлар нигиз ўстида пайпоқчанг тикна турардилар, шунинг учун деразалар тўсилиб, уй қоронғи бўлиб қолган эди. Қоронгидан мулла Абдулахаднинг овози чиқди:

— Жаноб Гвоздинов, биз бу ерга гоат-ибодат учун тўпланамиз, холос. Ҳар гал келиб қулоқ солишингиз мумкин...

Гвоздиновнинг мўйлоб дириллаб кетди:

— Министр амри воқиб. Мулла, сизга алоҳида гап бор, сизлар тарқалинлар!— Бошқалар чиқиб кетгандан кейин Гвоздинов қорини қўлтиклаб олди:— гап бундай, мулла, сиз анов имонсиз чол-нигизга қатнаб юрганмисиз. Эҳтиёт бўлинг. Беш кунгина муддатингиз қолипти. Агар қонун-қонидан бўзадиган бўлсангиз, яна роса шунча ваъда қиламан,— у қўлқопини очиб, уч бармоғини Абдулахад қорининг бурни тагига олиб келиб кўрсатди.— Айниқса мана бу сўнгиги буйруқ — қатъий, билиб қўйинг.— Гвоздинов шартга қайрилиб, гурс-гурс босиб чиқиб кетди.

Уч кундан кейин, эрталаб, мулла Абдулахад деразанинг тақиллашидан уйғонди. Дераза гулдор бўлиб музлаган эди, ним тақиллаганини кўролмади. Эшикни очса — Матвей. Ранги оқариб кетибди, ижарачидан узр сўрагандек мингиллар эди:

— Нима ҳам қилардинг... Шундай бўлиши керак экан шекиллида... Катта-кичи деб ўтирмаас экан... Астапово станциясида.— Матвей бир нималарни гўнғиллаб, эшик тагидан зўрга юриб кетди. Мулла Абдулахад бу маҳал апил-тапил кийиниб бўлган эди, йўл-йўлкай бошига қийиқ тағиб чопонини хилпиратганча югурди, баданини совуқ тер босган, кўнраги очиб, изгирин совуқни сезмасди.

Тулада поездга қийиб ўтирганидагина даҳшатли хабар ақлига келиб санчилиди: «Толстой ўлган! Лев Николаевич йўқ...» Кўз ўнг қоронғилашди. Вагонларда ҳам, перронларда ҳам одам тирбанд, лекин шов-шув йўқ, ибодат пайтидагидек эди. Мулла Абдулахад бунни энди пайқадди. Наҳотки бари Астаповога кетаётган бўлса? У ерга ҳамма синармиди?

Мулла Абдулахадни қандайдир алам, ҳўрлик эзар эди. Толстойнинг жонсиз жасадини кўз олдига келтиришга кўрчади. Бу одам унинг ҳувиллаб ётган кўнглини қандайдир умидларга тўлдирган эди.

Вагонда кимдир йиғлар, кимдир уҳ тортар, онда-сонда жан-дармлар ҳам кўринар эди.

Тушдан кейин поезд Астаповога етмасдан тўхтади. Ҳамма таптап ўзини ташлаб югура бошлади. Олдинда ҳам состав турар эди. Мулла Абдулахад эшикдан туриб фақат икки рангини кўрди: оқу қора. Оппоқ қорда тумонат одам қопқора булутдай силжиб борар эди. Қандайдир бир тўда мулла Абдулахадни ҳам оёғини ерга теғизмай силжитиб олиб кетди. Тиззадан қор кечиб яланғоч дарахлар орасидан ўтилар, қўйи панжаралардан санрадилар. Станция биноси узокдан кўринганда оломон тақа-тай тўхтаб қолди. Мулла Абдулахаднинг оёғида қориги бўлгани фақат қилди, чипта новушлинлар аллақачон қорга ботиб, қўлиб кетган эди. У бўлса оломонни ёриб олдинга ўтиб олди. Бир жойга бориб бир жандармининг кенг елкасига тақалди. Улар бу ерда кўп эди, ўнлаб, юзлаб... қўл ушлашиб, майдонни занжирдай кўршаб, оломонни тўсиб туришибди. Оломон зўр беради, занжир узилай-узилай дейди. Лекин нарироқда найзасини ўқтал-анлар ҳам турарди. Одамлар бақира бошлади. Кимларнингдир оёғи музлаб, йиқилиб қолган, оёқ остида бола-чақа, хотин-халаж чинқирар эди. Норозилик орта борди, орқадан кимдир жандармин сўнди.

Шу вақт «занжирнинг» ёнигисиде турган мулла Абдулахад ўнг елкасиде кимнингдир ёнига сездди. Қайрилиб қараса — Гвоздинов.

— Ваъдани бажаришга тўғри келади, мулла...— деди қўлини унинг елкасидан олмасдан. Бу ўша вақтда шум аломат, «намоққа олиндингиз» деган ишора эди.

Ҳангомалар

БАЛОЙИ НАФС ДЕБ...

Ўлкамизнинг гўзал сайроби — Фарғонанинг Қора ўнгир адирида қоримиз. Табиат жамоли кишини сеҳрлаб, маст қилиб қўйгудек. Бобоёнғоқлар тагида турли жониворлар уйлашади юришоди, тарва-

қайлаган шохларида оёқ кўшлар базм кўришган. Шингил-шингил ҳосили бандидан узилай-узилай деб турибди, Тагига тўкилган лўпчак ёнғоқлардан татиб ҳам кўрдик.

Шу маҳал нариги бир азим ёнғоққа жийрон айиқ қийиб бораётганига кўзимиз тушди. Унинг ишини кузатиб турдик. Айиқ ёнғоқ танасини кучоқлаб, ярим белигача чиқди-да, тўхтади. Кўпол қўли билан асал арининг ичинини бузди. Арилар ана-мана дегунча ниндан ёлпасига қийиб, уни талади. У чидамай кўзини беркитиб бақириб юборди. Айиққа нафс қайғуси, арига жон

қайғуси — жанг қилишди. Бу ҳолдан хабардор бўлган қўшни арилар ҳам ёрдамга учиб кетди.

Ҳадемай айиқнинг кўзи юмилиб, боши айланиб қолди, шенилиб, ёнғоқдан пастга учиб кетди. Анчагача ўриндан туролмай, қимир етмай ётди. Бир оздан сўнг устамаси бўкириб берди. Бир паҳмоқ айиқ қандиндан пайдо бўлдию, кўз очиб юмгуч. Ча уни опичиб ўнгирга уриб кетди. Кўз ўнгимизда бўлиб ўтган бу қизиқ манзарадан ажасиб, бошқа ёнғоқзорларга йўл олдик.

М. ТУЯЧИЕВ.

ПАРВОЗ

ОЧЕРК

8 октябрь 1968 йил.

Тошкент Давлат Медицина институтининг ректори Зуфаров ўрнидан турди. Ҳали йигитлардай хилча қомати ва қўл ҳаракатларидан, қизариб кетган чиройлик юзидан унинг ҳалжонланётгани сезилиб турибди... Профессор поғона-поғона бўлиб деярли шифтгача кўтарилган катта залда ўтирган лиқ тўла одамларга кўлимсираб бир қараб қўйди: олдиндаги қаторларда Москва, Боку, Самарқанддан келган, шунингдек, тошкентлик машҳур олимлар ўтиришибди. Урта ва орқа қатордагиларнинг ҳам кўпчилиги унга таниш. Ҳамкасблар, шоғирлар. Шунга қарамай у сезиларли ҳалжонланмоқда. Катта тантаналардагина шундай бўлар эди. Дарҳақиқат, ҳозир ҳам катта тантана эмасми? Чинакам тўй-ку! Институт илмий кенгашида докторлик диссертацияси ёқланаяпти. Яна қандай денг! Фазо тиббиёти соҳаси бўйича! Бунинг устига ўзбек халқининг фарзанди иттифоқ тиббиётида, ҳаттоки, жаҳон тиббиётида биринчи бўлиб... Чинакам катта нашриёт, ахир!

Профессор Зуфаров илмий кенгаш мажлисини очиб деб эълон қилди:

— «...Тезлик ва портлаш декомпрессиясининг инсон ва ҳайвонлар баданига таъсири...»

Мавзу ҳам, диссертация ёнловчи ҳам залда ўтирган кўпчилиكنи янгилик ва нотаниш.

Диссертация ёнловчи кўпчиликка ўзини таништираётган илмий котибининг майин овозига қулоқ солиб туриб бир хўрсиниб қўйди. Ма-на, ўттиз йил ўтиб кетдиби. Росмана бир йигит умри! 1939 йили худди шу институтнинг икинчи курсини битириб, Куйбишев ҳарбий медицина академиясига кетган эди. Ватан осмонини қора булут босган, халқимиз озодлиги ҳавф остида қолган оғир давларда фронтга йўналди. Муттасил беш йил фронтда бўлди. Ғарбий фронт, Марказий фронт, Биринчи Украина фронти...

Урушни 1945 йил 9 май кунини Прагада тугатди. Ҳамиша қон, қон, қон... Жарроҳ бўлганидан кейин қўлини ярадор ватандошларининг муқаддас қонига бўямай илончи қанча! Юзлаб қишларнинг баданини кесиб қўрошни, темир парчаларини сугириб олган; юзлаб ярадорларнинг синиқ суякларини тахтакан қилган... Нера яшириш қорак! Нечанча бечоралар ўз қўлида жон берган...

Уруш тугагач яна бир ҳарбий академия. Бу сафар Киров номидаги Ленинград ҳарбий медицина академияси. Машҳур рентгенолог профессор Немёнов қўл остида янги мутахассислини ўрганди. Кейин яна хизмат. Гох Россия, гох Грузия... Эллик биринчи йили Ленинград ҳарбий медицина академиясига қайтди. Икки йил давомида рентгенологияни чуқур ўрганди. Эллик учинчи йили Москвага СССР Медицина Фанлари академияси қошидаги илмий-текшириш институтига рентгенология бўйича катта илмий ходим бўлиб келди.

Рентгенология бўйича фазо тиббиёти соҳасида ишлаб бошлаганидан бери сансондан ортиқ илмий иш ёзди. Эллик санкизинчи йили кандидатлик диссертацияси ёқлади, олтинчи санкизинчи йилда эса докторлик... Ҳў-ҳў! Ўттиз йил... Қанот чиқариб ўз инидан учган қўш яна айланиб келиб ўз инига қўнган каби у ҳам мана қайтиб келди. Қайтганда ҳам... Абдухалил лиқ тўла залга ер остидан қайиб назар ташлади-ю, вужуди жимир этиб кетди. Ахир бу азиз, ҳурматли кишилар, тиббиёт оламининг устунлари уни деб нелишган. Ана, олдинги қаторда кўзлари демасгансиз, оддий ишчи башарали, пешонаси ва чўзинчоқ юзи мураккаб турмуш, машаққатли меҳнат тудайли ақини босган СССР Медицина Фанлари академиясининг корреспондент аъзоси, РСФСР ва Ўзбекистон СССРда хизмат кўрсатган фан арбоби Павел Мозаев ўтирибди. У билан ёнма-ён ҳали йигитлардай сарқаб СССР Медицина Фанлари академияси фазо тиббиёти бўлимининг илмий котиби профессор Вячеслав Шумаков, Боку Медицина институтининг ректори Габид Абдуллаев ва унинг ҳамкасблари атоқли озарбайжон профессорлари ўтиришибди. Улар билан бир қаторда расмий оппонентлари — сонидаги оқи демагансиз, ҳалон чиройлик қора қош, қора кўз академик Адҳам Юнусов, медицина фанлари доктори Виктор Малинин, профессор Жалол Мақсумов ва бошқалар. — Ахир ўзи шу кунини кўндан ортиқчи кутмаганидир!

Абдухалил Мансуров уни беш йиллик тинимсиз меҳнати ҳақида кўпчилик олдида ҳисобот бера бошлади.

— Эйранда ҳавосиз камерага қамалган қуён ички аъзолари ёрилиб парчаланади, териси кўз олдинда дўмбирадай шиша бошлайди.

— Ҳар хил тезликда учиб кетаётган одамнинг ўпнаси ҳамда юрагининг рентген суратлари деоврга осиб қўйилган; муҳофаза қилишни кийганда ва муҳофазасиз қандай ҳолатда бўлишлиги аниқ кўриниб турибди.

Абдухалил Мансуров қўлидаги кўрсаткич таёқча билан жадваллар, диаграммаларни бирма-бир кўрсатди. Булар уни беш йиллик машаққатли илмий иши давомида тўплаган натижалар кўргазмасидир.

Илмий кенгаш диссертация ёнловчининг ахборотини эшитиб, оппонентларнинг маърузасини тинглашга киришди. Илмий котиб хиз-

мат жўнидан келолмаган диссертантнинг илмий консультанти СССР Фанлар академиясининг корреспондент аъзоси профессор Олег Газен-конинг ёзма баҳосини ўқиб эшиттиради.

«...Абдухалил Мансуров мамлакатимизда биринчи бўлиб инсон ва ҳайвон юксак фазога учган пайтида баданида бевосита юз бериши мумкин бўлган радиал тезлик ва декомпрессия (сиқилиш, эзилиш, майиб бўлиш) ҳолатларини рентгенология воситасида ўрганди... Диссертациянинг энг муҳим жойлари Бутуниттифоқ физиология жамия-тининг VIII ва X съездларида, шунингден Парижда бўлиб ўтган Халқ-аро фазо тиббиёти икинчи симпозиумида қилинган нутқида баён қилинган... А. Мансуровнинг илмий ишлари авиация ва фазокорликда ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан муҳим аҳамиятга эгадир...» — деб ёзибди устози.

Абдухалил Мансуровнинг расмий оппоненти, машҳур олим, академик Василий Парин диссертацияни бобма-боб таҳлил қилиб келади-да! ...Мансуровнинг диссертация ишига энг юксак баҳо берсан арзийди, муаллиф эса тиббиёт фанлари доктори деган даражани олишга шуб-ҳасиз, лойиқдир.

Биз муаллифга диссертациянинг асосий мундарижасини моногра-фия сифатида нашр қилишни маслаҳат берадизки, — деб ёзма тақ-риз юборибди.

Ўзбекистон Фанлар академиясининг академиги Адҳам Юнусов эса минбарга чиқиб юқоридаги олимларнинг фикрини қувватлади ва Мансуровнинг илмий иши «...шубҳасиз жаҳон фанини янги далиллар билан бойтади, шунинг учун ҳам нихолда аҳамиятлидир...» — деб баҳолади.

Расмий оппонент тиббиёт фанлари доктори Виктор Малинин Абдухалил Мансуровнинг илмий иши авиация ва фазо тиббиётига оид ва бу соҳа залда ҳозир бўлганларнинг кўпчилигига янги, нотаниш бўлгани учун ҳам диссертация ҳақида лўндароқ қилиб сўзлаб берди. Унингча, Абдухалил «...рентгенология усули ёрдамида тезлик орта бориши билан ўпнада ҳосил бўладиган морфологик ўзгаришларни бутун тафсилоти билан кузата олган, натижада тиббиётда биринчи марта патологик жараён динамикасини кўрсатиб бера олган». У яна: «Мансуров биринчи бўлиб катта тезликда учирилган ҳайвонларни асраб қолиш «чегараси»ни аниқлади... Жаҳон тиббиётида, биринчи марта ба, маст қилинмай учирилган ҳайвоннинг томирига ас эитирувчи модда юбориш орқали қон айланиши ҳолатини рентген экранда кўр-ди ва суратга олди», — деб Абдухалилнинг кашфиётини юқори баҳо-лайди.

Авиация ва фазо тиббиёти соҳасининг атоқли вакили Виктор Мали-нин Мансуровнинг илмий ишининг катта амалий аҳамияти ҳақида тўхтаб:

«...Олиб борилган физиолог-рентгенологик комплекс текширишлар асосида киши баданини ҳаво босимидан муҳофаза қилиш тадбирлари ишлаб чиқилди», — деди.

Новча, қўй кўзлари ўсимирлардай қулиб турган қора соқол бу одам-нинг Абдухалил Мансуровнинг муваффақиятини ўз муваффақиятидан кўнглига яқин олгани унинг самияят барк уриб турган ҳечрасидан кўриниб турибди. «Биринчи бўлиб... биринчи мартаба...» деб тақрир-лайди у Абдухалил Мансуров томонга ҳаваси келгандай қараб-қараб қўйиб.

Малиникдан кейин сўз олган биринчи ўзбек рентгенолог олими Жа-лол Мақсумов ҳам Абдухалил Мансуровнинг илмий ишига юксак баҳо берди.

— «...Правда Востока» газетасининг 1961 йил 9 август сонида эди-ҳонда биринчи фазокор Юрий Гагариннинг мақоласи босилган эди. Уша мақолада шундай сўзлар бор: «...Ўзбекистон меҳнатқашлари Со-вет Иттифоқининг иқтисодий кудратини мустаҳкамлашда катта ҳисса қўшдилар, деман юксак фазога учинишнинг амалга ошишида фаол қат-нашдилар... Бу учинишга ҳозирлик қўриш ва амалга оширишда кўнглига миллатларнинг вакиллари бевосита иштирок этди. Инсоннинг юксак фазога парвоз қилиши шароитини ўрганиб, шу учинишнинг бехатар ўтишини таъминлаётган олимлар, врачлар ичида ақоиб ўзбек фар-занди ҳам бор. У ўзи тошкентлик, тажрибали врач, Улуғ Ватан уру-шида иштирок этган, қўблительли олимидир».

Жалол Мақсумов йиллар ўтиши билан сарғайган газетадан қўз узиб залга қаради. Унинг юмалоқ қип-қизил юзига табассум қалқиди:

— Энди билсан Гагарин манганган ўша ўзбек олими уртоқ Ман-суров экан!

Минбар ёнида ҳамон тик турган Абдухалил Мансуров хижолатдан ерга қаради. Чўнтагидан дастурламани олиб жимир-жимир этаётган пешонасига босди. У, бир дам, ўзини уचाётгандай ҳис этди; ўзини о-мон-фалакка кўтарилишларига кўмаклашган машҳур фазокор дўст-лари — Беллев, Николаев, Титовлар каби юксакларга парвоз қилаёт-гандай жуда енгил ҳис этди.

Шу кунин Тошкент Давлат Медицина институти илмий кенгаши-нинг мажлиси чинакам тўйга айланиб кетди.

Табиат ва одамлар

ЧОРИ МОРБОЗ

Чори ҳақида бир танишимдан эшитгандим. Яқинда улариникида бўлдим. У қотмадан келган, жингатак сояли, хушбичим йигит экан. Ҳарбий хизматдан қайтган, яна аввалги касби — шофёрлигини давом эттирибди.

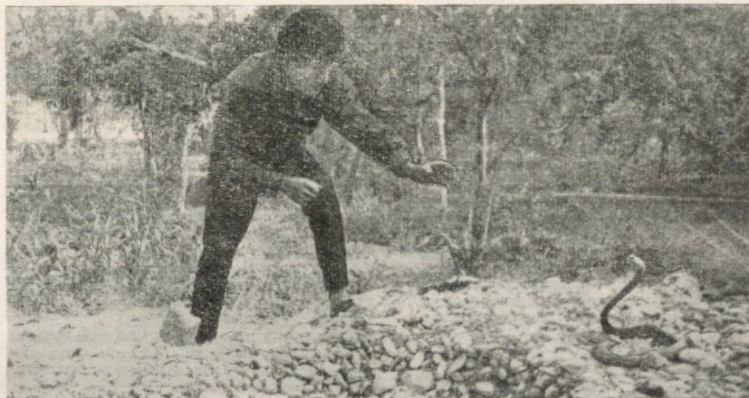
Чори мақсадиимизни тушунди-ю:

— Оббо, менинг тўғримда роса ошириб гапирчибди, унчалик эмасдир,— деди унлинкараб. — Отам шу колхозда чўпонлик қилади. Мен ёшлигимдан отамга эргашиб тоғ-адирларни, ўрмонзору тўқайзорларни, чўлларни кезиб, мол боқшардим. Ўша-ўша, табиатта ишқибоз бўлиб қолганман.

Чорига ора-чўра савол бериб турдик. У саргузаштини гапир бошлади.

— Ўтган йили Боботогдан кийик, ёввойи чўчқа болаларини, галати қушларни тутиб келиб, қўлда ўргатдим. Бу жониворлар одамга тез кўникишар экан. Лекин кийик билан қушлар учун эмас-у, ёввойи чўчқа боласини тутиб келтирганим учун қишлоқ мўйсафидларидан калтак еишимга оз қолди. Чўчқа боласини Боботоққа олиб бориб қўйиб юбордим. Мен уни «валан»нинг қумсаб қолгандир, қочиб кетар, деб ўйласам, йўқ, ортимиздан эргашиб келаверди. Хуллас, уни кўтариб олиб, арчазорга ташлаб қочинга мажбур бўлдим. Улғайиб қолган кийикларни тоғда отарди, қишлоққа қўшиб қўйсам, қаёққадир го-йиб бўлди. Таниш чўпонларнинг кийикларга дурустроқ қарамаганидан афсусландим. Шу-шу кийик ва ёввойи чўчқа бола, си тутмайди-кан бўлдим. Раҳимн келадиларга.

— Илонлар тўғрисида гапириб беринг. — Илонлар тўғрисида... Бир куни мор. бозор билан учрашдим. Улар илонларни махсус асбоблар ёрдамида эҳтиёткорлик билан тутишаркан. Бешкент тоғи яқинида бир ярим гаалик заҳарли илонни қулаб, яланг қўлим билан ушлаб олганимда, бояги овчилар мени анча койинишди. Балким, улар ҳақдирлар...

Яқинда Боботогдан бир танишимиз келиб, отарда катта илон пайдо бўлди, молларга хавф солаётти, туни билан машғала ёкиб, қўтон айланиб чиқаямиз, ука, бориб бир иложини қилмасанг бўлмайди, деди.

Шерикларимни олиб фермага етиб келдим. Чўпонлар жунлик кийимга илон яқинлашмайди, дейишди. Ҳаммамиз чакмон кийиб, кигизларга ўралиб олдик-да, илонни кута бошладик. Анчагача дарағи бўлмади. Кейин, тун яримлаганда йилқилар нишнаб, безовта бўла бошладилар.

— Келди!— деди ёнимда ётган чўпонлардан бири. Қўлимдаги милтиқнинг тепкисини кўтариб қўйиб, йилқилар томон юрдим. Қўтон атрофида машғала кўтарган чўпон ҳам пайдо бўлди. Атроф анча ёришди. Қўра яқинида катта харсанг устида бошини шишириб, гавдасини ярим газ кўтарганча вишиллаб турган илонга қўзим тушди. Қўзойнакли илон! Буни тунда қўлга туширишнинг иложи йўқ. Жуда хавфли. Бир ҳаёлим, отиб ташламоқчи бўлдим. Лекин атрофда ўтов, одамлар, моллар... Чўпонлардан сават билан бирорта узунроқ ёғоч олиб келишни сўрадим. Олиб келишди. Уч гаалик тахтага саватини боғлаб, уни тескари тутиб чакқонлик билан илоннинг устига босдим. Лекин ўйлаганимча бўлиб чиқмади. Илон анча узун экан, дум томонидан бир газдан кўпроги ташқарида билтангларди. Саватини авайлаб ерга туширдим-да, чўпонларга огирроқ тошлардан бостириб ташлашни тайинладим.

— Ўша илонни ўлдирдингизми кейин. Чори даҳлиздаги оғзи берк бидонни кўрсатди:

— Ҳу ана у идишда турибди илонлар. Яқинда яна битта кичинроқ қўзойнакли ва битта чипор илон ҳам тутдим. Учаласи ҳам шу бидонда.

Биз ундан илонларини кўрсатишни илтимос қилдик. Чори билан даҳлизга чиқдик. Қопқоғида «Очманг, эҳтиёт бўлинг. Заҳарли илонлар бор», деб ёзилган бидонни бамайлихотир очди-да, бир-бирига чирмашиб ётган илонларни чиқариб, оёғи остига қўйверди.

Чорининг учта заҳарли илонни яланг қўлида ўйнаши ҳаммамизни сескантириб қорбди. У қўлига ярим гаалик тахтача олиб, «мижоз»ларини ўйинга туширди.

— Гап қўрқмаслинда, ҳайвоптарнинг «тиль»ини билиб, улар билан тўғри муомала қилишда,— дейди у қўлидаги учала илонни бидонга қайтариб солар экан.

Чори ҳарбий хизматдалигида ҳам Сибирь ўрмонзорларида турли хил жониворлар — буғи, қуён, илон ва қушлар билан «дўстлашган»лигини гапирди.

— Ҳозир нима қилаяпсиз?

— Чўпон отамга ёрдамлашиб юрибман, ана-укаларимнинг юмушларига қўмаклашяман. Бу йил Термиз педагогика институтига сиртдан ўқиниш кирдим.

Шу пайт уни укаси Мурод қақариб қолди. Чори биздан кечирим сўраб, ташқари чиқди-да, салдан кейин терга ботиб қайтиб қирди.

— Ана сизга илонлар. Вояги бидондаги қўзойнакли илоннинг кичиги чиқиб полнинг тагига кириб кетибди. Никн тахтани кўпориб, ушлаб олдим «қочоқ»ни.

Босит ВОҲИДОВ.

Термиз.

Боланинг

тили ширин

Гулнора синглиси Шарифага «о» харфини ўргатишда анча қийналди. Пиеланинг кетини намлаб ерга қўйиб олди-да, сўради:

— Бу қандай харф бўлади?
— Пиеланинг кети бўлади.— жавоб берди Шарифа.

Улугбек ОТАХОНОВ.

Ўғлим билан қўлни томоша қилардик.

— Дадачи, дада, нега го-ларнинг бўйин товўнқинидан узуни? — деб сўради Шухрат. Мен нима дейишни билмай қолдим.

— Сувга чўкиб кетмаслиг учун-а, дада? — деди у яна.

Нурали ХУШБАҚОВ.

Дадамлар анув кўни оймларга:

— Сигир касал бўлибди, доктор қақирмасан одам бўлмайди, — дегандилар. Вугун аёса меига:

— Сен одам бўлмайсан, — дедилар. Тавба, сигир одам бўлганда мен одам бўлолмас эканман-да?

Ҳалима МАЛИКОВА.

— Рустамжон, сен ҳисобини яқин биласан-а? — сўради онаси.

— Ҳа, бил-ман

— Бўлмаса айт-чи, сенга боғчангда эрталаб битта печенье беришди дейлик, агар яна иккита беришса нечта бўлади?

— Бизга ҳеч қачон учта печенье беришмаган, — жавоб берди Рустам.

Мавжуда ЗОКИРОВА.

Валижон сутқаймоқ сотувчи:

— Опа, манг, бир тишлаб беринг, — деди.

— Нега, ўзинг еявер.

— Йўқ, сизга берган тангам тешик эди-да!

* * *

— Ойи, битта конфет беринг.

— Ма, иккита олақол.

Кечга яқин Алишер яна сўради:

— Ойижон, иккита конфет беринг.

Мастура хола унинг қўлига иккита конфет тутқаздди.

— Фу, битта деганимда иккита конфет берган эдингиз, иккита сўрасам, ҳам иккитами?

* * *

Моҳигул қийғоч гуллаганда рахтни кўрсатиб сўради:

— Вой, буви, бултур ўрин пишган дарахтда бу йил гул пишадими-а?

Мурод БАҲРОМ.

ИРОҚДА БИР ЙИЛ

Совет Иттифоқи Ироқнинг жанубидаги Қут шаҳрида кийим-кечак тўқув корхонаси қуришга қўмаклашяпти. Камина ўша жойда таржimonлик қилди. Қут — Бағдоддан 175 чакирим жанубда жойлашган. Бу ерда бизнинг давлатимиз учта корхона қурыпти. Булардан иккитаси — тегишмон ва мато фабрикаси ишга тушди. Мен ишлаган фабрика алча катта, ҳозирги замон асбоб-ускуналари билан жиҳозланган. Араб ишчилари бу машиналарни ишлатиш. Ни совет мутахассисларидан ўрганилтилар. Айниқса, ишга хотин-қизларнинг жалб этилгани муҳим воқеадир. Корхонада 300 дан ортиқ Ироқ аёллари ишляпти. Булар асосан камбағал оилалардан чиққан ишчилардир. Чет эллик сайёҳлар уларнинг янги, мураккаб техникани моҳирона бошқараётганликларини кўриб, қўйил қўлишяпти.

Бўш вақтларимизда Ироқ бўйлаб саёҳатга бориб турдик.

Ироқ пойтахти — Бағдод Шарқ шаҳарлари сингари шовқин-суронли. Бинолари хилма-хил — кўп қаватли замонавий бинолар биқинида пастаккина пастқам уйлар ҳам бор. Пойтахт янги ва эски шаҳардан иборат. Турли машиналар кўп. Трамвай, троллейбус йўқ. Аҳоли аксар автобусда юради. Автобуснинг кира ҳақи юмшоқ ўриндиққа — қиммат, қаттиқ ўриндиққа — арзон. Биз совет кишиларига бу ҳол галати туолади. Бағдоднинг энг катта Хорун ар-Рашид кўчасининг охирида бозор жойлашган, ундан ўнгга бурилиб Ат-Тажир (Озодлик) майдонига чиқилади. Бу майдонда 1958 йил июль ниқилоби шарафига улкан ёдгорлик ўрнатилган. Май, дойда китоб растаси бор. «Мақтаб ал-му-санно» дўконининг эгаси Қосим Муҳаммад ар-Ражаб билан танишиб қолдим. Унинг айтишича, дунёнинг кўп дўконлари ва наشريётлари, жумладан, Совет Иттифоқи наشريётлари билан китоб алмашиб тураркан. Китобдор совет ёзувчиларининг асарларини кўрсатди. Улар орасида Горький, Шолохов, Достоевский, Твардовский ва бошқаларнинг китоблари бор эди.

Бағдодни тамоша қилган кунларим «Тайгрес палас» меҳмонхонасида турдим. Унинг яқинида «Бетховен» номли дўкон бор эди. Унинг хўжайини жаноб Музаффар билан тез-тез учрашиб турдим. У ўқимши, ли йигит эди, бир неча чет тилида, жумладан рус тилида ахшигина гапирарди. Жаноб Музаффар Совет Иттифоқининг араб мамлакатларига, хусусан, Ироқ республикасига кўрсатаётган ёрдамнинг завоқлини таърифлади.

Январнинг бошларида Басрага бордик. Бу ажойиб шаҳарни уч кун айландик. Шаҳар Дажла ва Фрот дарёлари қўшилган ерда Шатти-ал-Арабнинг ўнг соҳилида. Атроф қишлоқларда хурмо ва бошқа мева дарахтлар гарқ пишиб турибди. Басра — Ироқнинг порт шаҳри. Бу ердан нефть, хурмо, турли мева-чева чет мамлакатларга жўнатилади.

Басрада совет ваколатхонаси бор. Бу идорада Лутфулла деган тошкентлик йигит ишлар экан. Лутфулла мени кечқурун машинасига ўтқазиб, уйига олиб борди. Гап-лашиб ўтирдик, кейин «юринг, шаҳарни тамоша қилдириб келаман» деб қолди. Машинада тунги Басрани роса айландик. Шарқ мамлакатларининг шаҳарлари тунда ажойиб бир манзара касб этади: милтиллаб ёнаётган камалан нусха неонлар, нотаниш тилда бақириб-чақираётган одамлар, репродукторлардан таралаётган араб куйи ва қўшиқлари киши қалбига ифодасиз бир ҳиссиёт бағишлайди, гоҳ хушвақтлик, гоҳ маъносиз бир кайфият туғдиради.

Ироқ аҳолисининг 94 фойизи мусулмон. Ислон — давлат дини ҳисобланади. Мамлакатда расмий байрамлардан ташқари диний байрамлар ҳам кенг нишонланади: мусулмонлар янги йили, Йид алфитр — рў-

за ҳайити, қурбон ҳайит, мавлуд — Муҳаммад пайгамбар туғилган кун ва шунга ўхшашлар. Бу ҳайит ва байрамларда мамлакатда иш расмий равишда тўхтатилади.

Ироқда исломнинг икки маҳаби — суннийлар, шиалар бор. Шиа раҳбарлари асосан Нажаф ва Карбало шаҳарларида яшайдилар. Улар маслакдошлари орасида натта обрўга эга, Ироқ сиёсатида ҳам алоҳида ўрин тутадилар.

Айтишларича, шиа имомлари Али, Ҳусайн ва Ризони ганимлар Карбало ва Нажафда ўлдирганлар, қадрлари ҳам шу ерда. Шунинг учун шиалар Макканигина эмас, Нажаф билан Карбалони ҳам муқаддас, деб ҳисоблайдилар, ҳар йили бу икки шаҳарни зиёрат қиладилар. Бундан ташқари, муҳаррам (сентябрь) ойининг ўнинчи, сида, яъни Али билан Ҳусайн ўлдирилган кун хотирасига намоз ўқийдилар, сўнг Али билан Ҳусайннинг аёвсиз даҳшатли тарада ўлдирилганлигини ифодаловчи намойиш қиладилар. Мотамсаро шиалар кўчаларни тўлдирядилар, «Шоҳ Ҳусайн», «Вой, Ҳусайн!» деб кичирадилар, юзларини юмдалаб йиғлайдилар, ўта садоқатли шиалар яланғоч бўлиб олиб, ўзларини занжир билан урадилар, баданларига пичоқ тикадилар. Бу маросимда катта ёшдагилар қатори ёш болалар ҳам қатнашадиларки, бу даҳшатдан аъзойи-баданнинг жимирлайди.

Мамлакат бўйлаб сафар қилганда Самарра, Хатара, Арбил, Каркун шаҳарларини ҳам тамоша қилдик. Бу саёхатлар пайтида ажойиб, унутилмас таассуротлар олдик. Энг катта таассурот — Ироқ халқининг Совет Иттифоқига дўстлик муносабати, хайрихоҳлиги эди.

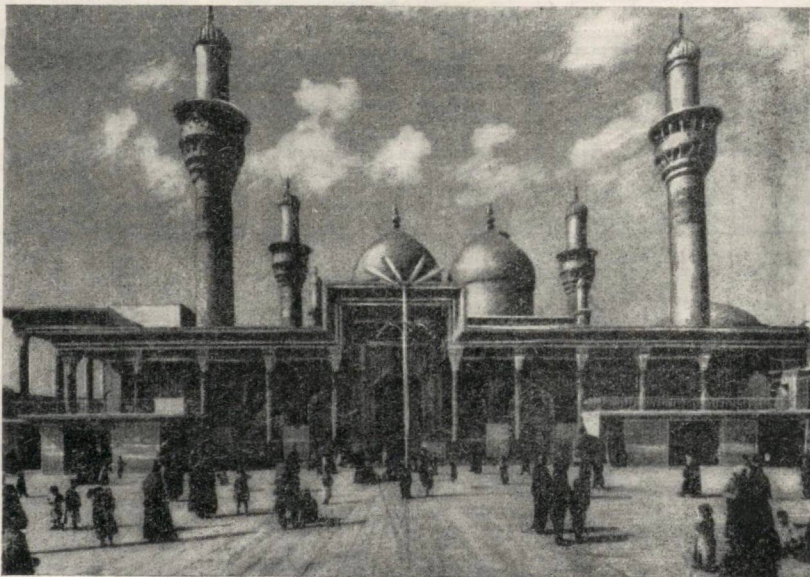
Убайдулла УВАТОВ.

Дажла дарёсидаги Маъмон кўприги.

Бағдоднинг марказий Ар-Рашид кўчаси.

БАҒДОД. Мусо Козим масжид-мақбараси.

— Бу афсона, — деди Йордан.
— Афсона эмас, рост, — эътироз билдирди Лада.

— Қанақа афсона? — гапга аралашди Анна-Мария.

— Айтиб бер, энди, — деди Йордан хотинига.
— Телага чидайлик.

Биз қасрининг биринчи қаватини яна бир оз айланиб, талага кўтарила бошлаган эдик, деворга ёпиштирилган кун чинига кўзим тушиб қолди. Унга араб ҳафларига нималардир ёзилган эди. Ҳўйи олмадим.

— Бу нима? — сўради Йордандан.
— Биронта шарҳ шахзодасини қабул қилган бўлса керакда қироличча, — деди Йордан ва кулиб қўйди.

Лада ҳам кулди.
— Қар ҳолда уни ўлдирмагандир?
— Хим билди, — деди елаларини қисиб Йордан. — Балки, ўлдиргани учун ёдгорлик қолдиргандир?

Эр-хотин яна кулишди. Уларга Драгомир билан Лили ҳам қўшилди.

— Нимага кулаёсизлар? — сўради Анна-Мария.

— Мен ҳам ҳеч нарса тушунмаяпман, — дедим мен.

— Ҳозир, — деди Йордан. — Ҳозир ҳаммасини Лада айтиб беради. У эртан айтишга ушта.

Биз денгизга қараган узун айвонга чиндик Айвоннинг ўртасида оқ мрамардан ишланган баланд тахт турарди.

— Қироличча шу ерда ўтирган, — деди Лада.
— Наҳотки? — Анна-Мария югуриб бориб тахтга ўтирди.

— О, бу ердан денгиз жуда қироили кўри-нарган.

Ҳаммаиз беихтиёр денгизга қарадик. Кўм-кўк денгиз феруза деворлар билан ўралган улкан ҳовузга ўқшарди. Мен панжарага суяниб пастрга қарадим. Кўзим тиниб кетди. Айвон денгиздан анча баланд бўлиб, сув устида лапанглаб турарди.

— Ха, қироличча аҳмоқ эмас экан, — деди Драгомир истеҳзо билан. — Лада, афсонангини айтиб бер энди.

— Ха, афсона, афсона! — Анна-Мария чапан чалиб юборди.

— Айтишларича, қироличча жуда ахтиросили аёл бўлган экан, — деб Лада ҳикоясини бош-лади. — Ҳар ёз шу ерга келар экан-да, кун бўйи боғини айланаар экан, оқшом тушиши билан шу айвонга чиқиб, тахтига ўтирар экан. Худди шу пайтда овдан қайтаётган балиқчи-лар ўз қайиқларидан унинг қасри олдидан ўти-шар экан. Қироличча улардан энг ёшини, энг қироилисини танабб қачиртирар экан. Тун бўйи у билан кайф-сафо суриб, тонгда ўлдирти-рар экан. Шу аҳвол ҳар кун, ҳар йил тақ-рор бўлар экан. Бир кун шундай денгизга термулиб ўтирган экан, анжойиб бир балиқчи ўтибди. Ёш эмиш, келишган, бақувват эмиш. Қироличча хизматкорларига уни олиб келишни буюрибди. Йигит келибди. Қироличча уни анжойиб таомлар, ичимликлар билан боғли сиз кўр-ган залда меҳмон қилибди. Қироличанинг бун-дай меҳрибончилигини тушулмаган йигит ов-қатланиб бўлиб, кетмоқчи бўлибди. Қироличча кулиб юборибди. «Сен менга ёқиб қолдинг, йи-гит», — дебди у. — «Бугун мен билан бўла-сан», Бечора йигит бўшаганича жойидан қи-рмиллоқли қилибди. Нима қилсин? Қироличчага гап қайтариб бўладими? Қолибди. Одатдагидек тун бўйи кайф-сафо бўлибди. Кайфи ошган йи-гит уйини ҳам, ёш хотинини ҳам унутибди. Аммо, у қироличчага ёқиб қолдибди, Шунинг учун тонгда уни ўлдирмапти. Кечқурун келиш шarti билан қўйиб юборибди. Кун ўтибди, оқ-шом тушибди. Денгизда бирин-кетин қайиқлар кўринибди. Аммо, йигит кўринмабди. Бир кун кутибди қироличча, икки кун кутибди. Уч-инчи кун чидолмай бутун шахарга одам чоптириб йигитни қидиртирибди. Аммо, ҳеч қаердан то-пилмабди. Бир кун қироличча денгизга тер-мулиб ўтирган экан, бир нарсаси оқиб бораёт-гандек кўринибди. Дарров хизматкорларини чақириб тутиб келишни буюрибди. Тутиб чи-кишибди. Қироличча қараса, ўша йигит экан. Бечора шармандаликдан уялиб ўзини денгизга ташлабди. Севгис барбод бўлганини сезган қи-роличча ҳам шунда ўзини сувга отибди.

— Қайғули афсна, — деди Анна-Мария ўй-ланиб.

Мен унга қарадим. У, узун оёқларини ча-лиштириб, ҳаёлчан, ярим юмук кўзларини тик-нанича кўлидаги йирин ёқут кўз узугини оҳиста ўйнаб ўтирарди. Шу тобда ўша бахтсиз муҳаббат ошиғи — қироличча тирилиб нелиб ўз тахтида ўтиргандек бўлиб кетди менга. Ундан кўз узолмай қолдим. У гўзал, гайри-табиий да-ражада гўзал эди. Фотоаппарат «шилқ» этди.

— Суратингиз тайёр, менинг қироличча! — деди Йордан шўх овоз билан.

Анна-Мария эътибор бермади. У, ўз ҳаёлла-ри билан банд эди. Боши сал орпага ташлан-ган, ингичка, ёқутранг пента билан тангилган сочлари тахт сулчиғи устида ёйилиб ётарди.

— Қайғули афсона, — қайтарди у. — Ленин, бир кун бўлса ҳам мен шу қироличча ўрнида бўлишни истардим.

— О, — деди Йордан киноя билан. — Севиш ва ўлдириб учунми?

— Йўқ, фақат севиш учун. Бундан катта бахт борми?

Ҳеч ким жавоб бермади. Сўзсиз ҳам унинг ҳақлигини ҳамма ичида тасдиқлаган эди.

Уруш фарзанди

қисса

— Дада, су! — деди Матей.

Бу гап ҳаммаизни паршонлиқдан чиқарди.

— Дарвоқе, қорин ҳам очди, — деди Дра-гомир.

— Ҳозир кетамиз. Биттадан суратларингни олай.

Йордан аёлларни бирма-бир тахтга ўтқазиб суратга олди. Кейин, ҳаммаиз ёнма-ён ту-риб тушди.

Златни Пясицага қайтганимизда кун пешин-дан оққан эди. Кўчаларда одамлар девяри кў-ринмасди, ресторанлар бўм-бўш. Куз кўёши худди Тошкентдагидек серёғду ва иссиқ эди. Анна-Мария негадир ҳорғин ва маъёус кўри-нарди. У йўл-ўйнақай бир оғиз ҳам гапирмади. Йорданининг баъзи ҳазил-хузул гапларига е-ниги жимлайиб билан жавоб берган бўлса ҳам кўзлари ўйчан ва жиндий эди.

Шаҳарнинг марказидаги «Астория» ресто-ранда оқётлариди. Овнат маҳалли ҳам у чуқ-этмади, тузуқроқ оқётлариди. Эриниёгина кофе ичар экан, кўзларини ресторан рўпараси-даги пристандан узмасди. Пристань тинч, кўп-ринк устида иккита калта шим кийган семиз, юзлари тандирдан янги узилган нондек қип-қизил, ўрта ёшли киши (немис бўлса керак) бесўнақай латта шляпа кийган бир кампир би-лан гаплашиб туршарди. Кўпнинг ёнида қум соҳилда қизил тасма билан эгар тортилган оқ туя, узун бўйинини чўзиб, суланларини оқишга, нима эринчоқли билан новуш қайтарарди.

Ташқарига чиндик.

— Ана, туя, туя! — деди Матей онасига ёпи-шиб. — Битта минай.

— Йорданчо! — деди Лада. — Тинч қўймай-ди, энди. Минсин.

Ҳаммаиз туянинг олдига бордик. Қари фо-тограф дарров туянинг устига нарвон қўйди.

— Моле, — деди у оғзи қулбоғига етиб жил-марз экан.

Туя бепарволни билан новшанар, жойидан қимирламасди. Матей эса ўзида йўқ шод эди.

Уни, пастрга туширишганда:

— Мен ҳам! — деб қолди Анна-Мария кўз-лари қанчаб.

— Момент! — фотограф ёнида турган чемо-дандан оқ чойшаб олиб Анна-Мариянинг усти-га ташлабди, кейин оқ рўмол билан бошини тангиди, фанатгина кўзлари орач қолди. Туя устига чиққанида у худди жазирача саҳрода кетаётган араб айлига ўқшарди. Фотограф кў-

лига узун таёқ ҳам тутқазди. Анна-Мариянинг чеҳрасида баяги маъёуслиқдан асар ҳам қол-мади. Ёш боладан оёқлари билан туяни ниқта-лар ва ўз тилида нималардир деб нуларди. Фо-тограф уни немис деб ўйлади шенилли, аппа-ратини тўғрилаб кўлини кўтарди.

— Ахтун! Ахтун!

Анна-Мария унга ялт этиб қаради. Унинг қошлари чимирилган, кўзлари ғазаб билан ёнарди. Аммо, фотограф ўз иши билан банд, ундаги ўзгарини пайқамайди. Мен ҳайрон бўл-дим. «Нега жакли чинди?» — ўйладим ўзим-ча, лекин ҳеч нарса тушунмадим. Анна-Мария яна бирпасда ўзгарди, жилмайиб Лилига русча мурожаат қилди.

— Унга айт, туя бошини кўтарсин.

Лили болгарчалаб фотографга унинг илти-мосини тушутирди.

— О, cега! cега!

Фотограф ҳозиржавоблик билан туянинг ол-дига бориб, ёрда ётган жиливини олдиди, Ан-на-Марияга узатди. Туя эриниёгина бошини кў-тарди. Кейин, яна эгилди. Анна-Мария қўлида-ги таёқ билан унинг бўйнига урди. Туя боши-ни кўтармади. Анна-Мария яна урди. Туя пар-

во қилмади. Анна-Мариянинг кўзлари қаңнаб кетди. Чап қўли билан жиливини тортар экан, унг қўлидаги таёқ билан туяни юз-кўзи ара-лаш савалай бошлади. Аввал индамай турган туя, бошини олиб кочиб бирдан айлана бош-лади. Анна-Мария тўхтамади. Савалайверди. Туя калтадан кўзларини яшириб ўз атрофиди гир-гир айланди. Бирдан у бўкирди, олд-ини оёқларини бесўнақай кўтариб сакрай бош-лади.

— Моле ви! Дугарка! Моле ви! — қичқирди жон ҳолатда фотограф.

Биз кўриб кетдик. Аммо, нима қилишимиз-ни билмас эдик. Лили нимадир деб қичқирди. Драгомир ҳам нимадир деди. Анна-Мария эса ҳеч нимага парво қилмай туяни савалай, ўз ти-лида нималардир деб қичқирарди. Бир маҳал эччиллик билан туя устидан сакраб тушди. Шундай эччиллик билан бошидаги рўмонли, чойшабини ечди-да, қум устига улоқтириб югур-гани меҳмонхонага томон кетди. У, йилларди.

— Нима бўлди, унга? — деди ҳайрон бўлиб Йордан.

Драгомир билан Лили бир-бирларига қараш-ди, аммо ҳеч нарса дейишмади. Мен ҳам нима дейишганини, бу даҳшатли вояеани қандай ту-шунишни билмасдим. Фотограф ҳансираб на-фас олаётган туянинг бошини силар экан, аяллангисимон, дерди:

— Менда айб йўқ, туя жуда ювош эди, мен-да айб йўқ. Билмадим нима бўлди?

— Надам жуда қизиқчон экан, — деди прис-тандаги немислардан бири. — Гут, гут!

Биз найфимиз бузилиб меҳмонхонага қайт-дик.

VIII

Алламаҳалгача ўзимга келолмай ётдим. Бу қандай қиз эди? Нега бунчалик тез ўзгариб туради? Бечора туяни нима учун бунчалик ғазаб билан савалади. Шу саволлар билан у-нга бўлган муносабатини аниқлаб олишим керак эди. Лекин муносабатини қандай? Мен ҳеч нарсани билмасдим, ҳаёлларни мени на-ёқча олиб кетмасин, боши берк кўчага бориб тақалардим.

Уша кун тунда соҳилга тушдим. Негадир уни келмайди деб ўйлаган эдим. Йўқ, келиб-ди. Қоя қаршида худди аввалги кундагидек тиззаларини мучоқлаб ўтирарди. Аммо, бу

гал кийимда эди. Уша қора шим, баданига ёпишиб турган оқ кофта. Тиниқ осмонда оҳиста сузиб бораётган ой унинг сўлгин юзини ёритиб турарди.

— Қаранг, бугун денгиз жуда тинч,— деди у мени олдида кўриб.

Енига ўтирдим.

— Тинч ҳам салобатли...— у менга ўгирилмади.— Лекин нега одамлар шундай тинч бўлмайди?

— Қайдам,— дедим мен.— Ҳар ҳолда одам ўзини жиловлагани маъқул.

У индамади. Иккаламиз анча вақтгача жим ўтирдик. Мен ундан кўп нарсани сўрамоқчи бўлиб бир неча марта оғиз жуфтладим. Лекин, нимадан бошлашни билолмай турдим. Кейин, бу фикрдан қайтдим. Агар унинг дарди бўлса ўз саволларим билан ярасига тўз селган бўламан, ўйладим ўзимча.

— Мени нечиринг,— деди у, ҳамон денгиздан кўз узмай.— Бугун ноқуё қилинлар қилдим. Аҳ, фақат бугун эмас! Ҳар куни шундай қилдим. Бугун эса фотографнинг менга немисча гапирганидан жаҳлим чинди. Бечора тулда ҳеч гуноҳ йўқ эди.

Анна-Мария бошини эгиб кўллари орасига олди, елкалари титраб кетди.

— ...Эсингиздами, мен ҳеч кимга бахт келтирмайман, фақат ташвиш келтираман, деган эдим. Тўғри шу. Ҳеч ким мендан хурсанд бўлмайди. Ҳатто ҳайвонлар ҳам. Ҳа, ҳайвонлар ҳам!

— Қўйинг, йўғламанг,— мен елкаларидан кучоқлаб уни овути бошладим.— Қиролчаларга йўғлаш уят.

Анна-Мария йиги аралаш кулган бўлди. Бошини кўтариб муштлари билан кўзларини артди.

— Сиз яхши одамсиз. Сиз билан танишганимдан жуда хурсандман. Аммо... сизга ҳам ташвиш орттирдим. Ишонинг, мен шу пайтгача мушунка ҳам озор берган эмасман.

— Ишонаман,— дедим мен.— Келинг, шу ҳафта гаплашмайлик. Яхшиси, юринг, бир чўмилиб чиқамиз. Сув тинчлантиради, асабларни жойига келтиради. Ўзингиз шундай дейсизку.

— Йўқ,— Анна-Мария яна ўйланиб қолди. Бир маҳал у ўзининг йирик кўзларини менга тикиди.— Азиз!.. Мени ўпинг!

Мен ҳайрон бўлиб ва шу билан бирга кучоқлаб ҳаяжон билан унинг бўйнидан кучоқладим. У бошини кўлимга ташлаб юмшоқ лабларини менга тутди. Унинг бутун бадани, юзлари ёнади. Узоқ ўпдим, у кафасга тушган кучкед типирчилар, аммо лабларини лабимдан узмасди. Бирдан у сугурилиб кучоқимдан чиқди, тўзгиган сочларини тўғриллар экан:

— Раҳмат,— деди ва аввалгидек денгизга кўз тинди.

Унинг кўзларида ёш ялтирарди.

— Анна-Мария...

— ...

— Анна-Мария...

— Ҳеч нарса деманг.

У ўрнидан туриб кўлини узатди.

— Хайр.

— Анна-Мария!

— Хайр.

Беихтиёр кўлимни узатдим. У маҳкам қисди, кейин енгил бурилиб шаҳар томон оҳиста юриб кетди.

Мен анграйганимча унинг ортидан қараб қолдим. Нима бўлаётди ўзи? Бу бахтми, кулфатми, нима? Мен ҳеч нарсасга тушунмай қолган эдим. Лекин бир нарса аниқ эди. Мен севиб қолган эдим. Баҳор ҳавосидек соф, денгиздек нотинч сеҳрар қизни севиб қолган эдим. Севгим қандай натижаларга олиб келишидан қатъи назар ўз ҳаётини ўша пайтда усиз тасаввур қилолмасдим.

IX

Эртасига азонда уйғониб, пастга тушдим, Йорданини уйғотдим.

— Тонгги чўмилиш ёниб қолди шекилли?— деди у кулиб.

Соҳилга тушдим. Мен ўзимда йўқ шод эдим. Қонга етиб бориб тош устига ўтирдим. Кўзим кирғонда, аммо у бўш, ҳеч ким кўринмасди. «Наҳотки келмасан?»— ўйладим хэвотирланиб. Аммо, бу хавотирланиш ўзимга ўринсиз кўринди. У нелиши керак, энди албатта келиши керак эди. Бироқ, у келмади. Тунда ҳам келмади. Тонггача мижна қоқмай чиқдим. Тонг отиши билан эса шошиб соҳилга тушдим. Ҳеч ким йўқ. Нима қилишимни билмай қолдим. Нимадир ичимда узлиб кетгандек бўлди. Йордан келди.

— Ҳа, кайфинг йўқ кўринади?

— Сал бошим оғриятти,— дедим мен.

У чўмила бошладим. Нонуштагача ўтирдим шу ерда. Нонуштадан сўнг Йордан Варнага бориб келишни таклиф қилди. Лада ҳалигача Анна-Мариянинг оёғидаги туфлидан ололмаган, кимдир шу кунга ваъда берган эди. Бош оғригини баҳона қилиб қолдим. Улар кетиши билан «Нептун» меҳмонхонасига югурдим. Бориб, Драгомир Шоповни сўрадим.

— Икки кун бўлди нетди,— деди администратор аёл.

— Қизларчи?— шошиб сўрадим.

— Қанақа қизлар?

— Анна-Мария, Лили?

— Улар ҳам кетишди. Ҳаммаси бирга кетишди.

— Бутунлайми?

— Билмадим, ҳар ҳолда бизнинг меҳмонхонадан кетишди.

Бўшаганимча ташқарига чиндим. Кечга-ча шаҳарни айландим, аммо ҳеч қаерда у кў-

ринмади. «Нега кетди?»— ўйлардим, ўзимча.— «Нега хайрлашмади? Наҳотки, мен ҳам унга бир эрмак бўлган бўлсам?» Бу даҳшатли фикр миямга келдию, жаҳлим чиқа бошлади. Енгилтак, бағри тош қиз!— сўкиндим ўзимча ва унинг гайритабиий қилинларини бирма-бир эслаи бошладим. Аммо, унинг ёмон томонларини қанча бўрттириб эсламай, у мен учун азиз бўлиб қолганини, ҳамма қилинлари, гаплари ширин, ёқимли эканига ишондим. Бу ишонч кун сайин кучаяр ва уни унутиш жуда оғир бўлишига ийрор қиларди.

Йордан билан Лада мендаги ўзгаришнинг сабаби бош оғриги эмаслигини сезишарди, албатта. Аммо, менга билдиришмасди. Фақат бир марта Йордан:

— Бу, бизнинг оғайнилар йўқ бўлиб қолишдику-а?— деди гап орасида.

— Кетишгандир-да,— жавоб қилди Лада жўрттага бепарво оҳангда.— Кетишгани ҳам маъқул. Тинч юрайлик.

Индамадим. Шу-шу улар ҳақида бошқа гап бўлмади.

X

Орадан бир ҳафта ўтди. Бу ҳафта мен учун йилдек туюлиб кетди. Ҳеч нарса татимас, ҳеч нарса қизиқтирмас, тезроқ уйга қайтишни истаб қолган эдим. Бу ҳафта Йорданга ҳам айтдим.

— Дўстим, бу дунёда ҳеч нарса доимий эмас,— деди у.— Кетарсан ҳам, уйингда бўларсан ҳам. Аммо бу ерда ўтказган кунларинг умрбод хотирингдан кўтарилмайдми. Ҳэр ҳолда бегона юрт. Шошма. Яна бир ҳафта турайлик. Нептун байрамини нўрайлик.

Йўқ, дея олмадим. Чунки мен кетсам, уларнинг ҳам кетиши керак эди.

Ўша куни тушдан сўнг Лада Матейни ухлатгани кетди. Йордан соҳилга тушди. У яна бир оз қораймоқчи эди. Мен тушмадим. Ухлагич ҳам келмади. Қўлларини орқамга тутиб, марказий хивонни айлана бошладим. Ёвгим беихтиёр «Нептун» томон бошладим. Унинг йўлкасига энди етганимни биланми, орқамда кимдир салом берди. Таниш овоз. Ўғирлидим. Лили! Сўрашдим.

— Мен сизнинг меҳмонхонангиздан келламан,— деди у.

— Анна-Мария қаерда?— шошиб сўрадим.

— Шу ерда. Сизга салом айтди.

— Мен уни кўришни керак.

— Кўрасиз. Аввал сизга айтадиган гапим бор.

Лили холироқ жой қидира бошладим. Меҳмонхона ёнидаги аргунов тагига ўтирдим.

— Гапиринг, кулогим сизда!— мен шошиллардим.

— Анна-Мария ҳозир сиз билан учрашганимни билмайдми. Гап шундаки...— Лили ўйланиб қолди. Афтидан у нимадандир хижолатда эди.— Гап шундаки, Анна-Мария сизни севиб қолган...

— Нега қочиб кетди, бўлмасан?— ҳайрон бўлдим мен.

— Бунинг сабаблари кўп. Эътибор берган бўлсангиз керак, у жуда галати,— гапида дэво этди Лили.— Мен ўзим ҳам илгарилари унга ҳайрон бўлардим. Лекин, унинг ҳаёти билан танишгач, тушуна бошладим. Унинг отаси йўқ, тўғрироғи, отаси бор-ку, лекин йўқдек. У, уруш фарзанди... Онанининг азоблари, ўзининг гуссалли ҳаётидан бу одамга нафратли шу қадар кучлики, биров унинг тилида гапирса жиги-бироини чиниб кетади. Бунинг аҳмоқлиги эканини, ҳеч кимда айб йўқлигини билади, лекин баъзида ўзини тутолмайди. Тунга хуружи эсингиздами? Тулда ҳам, фотографа ҳам ҳеч гуноҳ йўқ эди...

Мен Лилининг гапларидан ҳеч нарса тушунмадим. У, эса очик айтишдан ёқ чўчирди, ё уяларди.

— Биз ҳаммамиз уруш йиллари туғилганмиз.

— Биз бошқа гап. Азиз,— деди Лили.— Биринчи учрашишимиздаёқ сиз бизга ёниб қолдингиз. Мулоҳазали, жиддий одам кўринасиз. Шунинг учун ҳам Анна-Мария қиянаётганимни кўриб, гарчи у руқсат бермаса ҳам, сиз билан гаплашишга қарор қилдим. Мен уни уруш фарзанди дедим. Уруш йиллари онаси ёлғиз яшаган. Унинг эри коммунист бўлиб жамоқца олинган, қандайдир қонца-герга жўнатишган. Уйга эса бир немис офице-

ри жойлашган. Онаси билан унинг алоқалари қандай бўлган — бунини уларнинг ўзиндан бошқа ҳеч ким билмайди. Лекин, Венгрия озод қилинган йили Анна-Мария туғилган. Онасининг эри қайтиб келмади. Онаси ҳам ҳали ёш бўлишга қарамай бошқа турмуш қурмади. Ҳаётини қизига бағишлади. Анна-Мария етти-саккиз ёшгача ҳеч нарсадан хабарсиз, эрини ўсди. Аммо, ўқишга борадиган бўлганидан бошлаб унда ўзгариш юз бера бошлади. Бунга унинг ўзи ёки онаси эмас, баъзи қўни-қўшинлар сабаб бўлишиди. Анна-Мария жуда шўх экан, ҳозир ҳам ўзиниғиз кўрдингиз, шўхлиғи кўзиб қолади. Болалиғиде ўғил болалар билан теппа-тенг ўйнайверар экан. Бир кунни ўзи тенгги бир болани нима учундир урибди. Бола йиғлабди. Онаси келиб Анна-Марияни уришибди. «Ҳа, фашистнинг уруғи! Ўзиниғи кўрсатясанми!» — дебди у. Анна-Мария бу гапини маъносига аввал тушуинмапти. Ўйга келиб онасига айтиб берибди. Онаси уни овутибди, аммо ўзини тутолмай йиғлабди. Анна-Мария ўз ҳаётида нимадир қатоқлигини шунда англабди ва отасини сўрабди. Она ўз эрини айтибди, суратини кўрсатибди. «Дадагиз фашистлар қўлида ўлган, у яхши одам эди» — дебди.

Анна-Мария эртасига налтан еган боланинг уйига боради.

— Менинг дадам кимлигини биласизми? — дейди ғазаб билан у.

— Ким экан, дадагиз? — киноя билан сўрайди бағри тош аёл.

— Дадам коммунист! У, фашистлар қўлида ўлган!

— Шундай де? — аёл кулади. — Ойинг яхши эртанг тўқибди. Бориб сўра, юбнаси тағида яшаган немис ким экан!

— Ойимни ҳақорат қилманг! — дейди Анна-Мария йиғи аралаш ва қўлидаги папкасини аёлга отади.

Шу кунни у ўзининг кимлигини билади. Онасидан уялади, ўртоқларидан, ўзидан уялади. Онаси бечора уни қандай қилиб овутишини билмайди. Анна-Мария бошқа мактабда ўқиш бошлайди. Аста-секин у ўз аҳолига нўнади. Аммо, одамоз бўлиб ўсади. Ҳаммадан қочади, кўп вақтини уйда ўтказади. Айни вақтда унда мағрурлик, ўз тенгқурларини менсимаслини найфитларни пайдо бўлади. У яхши ўқийди, янги мактабда унга жуда яхши муносабатда бўлишди. Тўқизинчи синфда ўқиб юрган пайтлари, бир кунни ўқишдан қайтса, ашиқлари тағида баланд бўйли, басавлат бир одам турган экан.

— Сизга ким керак? — сўрабди Анна-Мария.

— Мен, фразу Хорватини кўрмоқчи эдим, — дебди бегона киши немис тилида.

— Ишдалар. Ҳозир, келадилар. Мен қизларни бўлам. Ўйга киригинг.

— Қизларни? — бегона киши унга тинилиб қолибди.

— Ҳа. Анна-Мария. Юринг.

Анна-Мария уни уйга олиб кирибди. Кофе тайёрлагунча онаси келибди. У бегона кишини кўрибдию, турган жойида қотиб қолибди. — Эрих?!

— Ҳа, — бегона киши жилмайиб ўрнидан турибди.

— Нега келдинг? — дўш қилибди Анна-Мариянинг онаси. — Анна-Мария! Чиқиб тур!

Анна-Мария ҳеч нарсасга тушунай қўшни хонага чиқади. Онаси унинг кетидан эшикни ёпади. Аммо, уларнинг гапини у эшитади.

— Нега келдинг? — сўрайди яна онаси.

— Тинчлан, Элиза, — дейди бегона киши ялғиниб, — Тинчлан. Сўнги учрашувимизга ун олти йил бўлди. Кўргани келдим. Виз ахир яқин эдик...

— Буни энди аҳамияти йўқ. Ўшанда қол, таслим бўл, дедим. Кўнмадинг.

— Мен офицер эдим, Элиза.

— Нега келдинг?

— Кўргим келди. Анна-Мария катта қиз бўлибди.

— Унга сенинг ҳақинг йўқ. У менинг қизим.

— Биламан. Мен уни фақат кўрмоқчи эдим. Элиза, унга совға олиб келганиман. Шунини беришга рухсат эт.

Элиза ҳола зўрга роти бўлибди. Қизини чақирибди. Бегона киши унга анча тинилиб ўтирибди. Кейин, кўрган бўлсангиз керак, Анна-Мариянинг қўлида катта ёқут кўли узук бор, шунини берибди. Ҳамма гапини эшитган Анна-Мария йиғлаганича уйдан чиқиб кет-

тибди. Шу кунни она-бола минжика қўчишмабди. Орадан кўп вақт ўтмай Анна-Мариянинг номига Келидан хат келибди. Отасидан экан. «Анна-Мария, — дейилган экан унда. — Биламан, сен мени ёмон кўрасан. Мени деб кўп азоб кечдинг. Аммо, мен ўз гуноҳимни ювиш учун ҳамма нарсасга тайёрман. Сени олиб кетиш ниятида уларингга борган эдим. Лекин, гапимиз қовушмади. Онагиз рози бўлмади. Сен энди каттасан. Ўзинг кел. Мен сенга бутун дунёни кўрсатаман. Париж, Рим, Лондон... Фақат, кўп десанг бўлди. Хатингиз кутаман». Анна-Мария жавоб ёзмади. Онасига ҳам хатини кўрсатмади. Аммо, тун бўйи алаҳлаб чиқди. Шундан кейин уларнинг алоқаси ўзгарибди. Чунки Анна-Мария бу пайтда катта қиз, яхши-ёмоннинг фарқига борадиган бўлиб қолган эди. Унга ким керак? Бутун умрини унга бағишлаган онами, ё бегона бир одамми? Албатта — она! У шу қарорга келиб яшай бошлади. Аммо, ўзгариб қолди. Сал нарсадан наҳли чиқади, ўзидан-ўзи йиғлайди, кўп ўйлайди. Бунинг устига бир йилгит уни ҳақорат қилиб, унда одамларга ишонсизлик туғдирди.

— Нима қилиб? — сўрадим мен.

— Лили хўрсинди.

— Анна-Мария чиройли қиз. Унинг хушторлари жуда кўп бўлган. Ҳозир ҳам кўп. Лекин, ўша пайтлари бир йилгити кўнгили қўйган. Алоқалари анча чуқурлашган, Анна-Мария унга ўз ҳаётини айтиб берган. Шу кундан бошлаб йилгит унга кўриниш бермаган. Жуда эзилди. Унга қўшилиб онаси ҳам эзилди. Бечора ўзини қизи олдига гуноҳкор ҳисоблайди-да. Тўрт йилдан бери мен Анна-Марияни биламан. Бир линияда ишлаймиз. Шу пайт ичиди кўп йилгитлар унга муҳаббат қўйишиди. Лекин у ўзини олиб қочди. Ҳеч қайсисига ишонмади. Сизга ҳам кўринмоқчи эмас. Ҳатто, Будапештга кетиб қолмоқчи эди. Бир амаллаб олиб қолдик. У ҳозир худди жиннини одамга ўхшайди... Борасизми?

— Ҳа, — дедим, — Юринг.

— Биз бай Ефтимнинг уйида турибмиз, — деди Лили севиниб ўрнидан кўзгалар экан.

XI

Бай Ефтимнинг уйи Златни Пясциннинг энг четида экан. Пастан тахта панжара билан ўралган қовли. Тўрида икки қаватли оқ уй. Ичкарига кирдик. Лили бурама зина тағига келиб қичқирди.

— Анна-Мария!

Ҳеч ким жавоб бермади. Юрагим дуқиллаб ура бошлади.

— Анна-Мария! — қичқирди яна Лили.

Ичкини қаватдаги дераза очилди, кимдир мўралди-да, кейин, шарақлатиб деразани ёпди.

— Тепада у! — дедим ҳовлиқиб.

— Ҳозир.

Лили чопиб тепага чиқиб кетди. Қанча вақт ўтди, билмайман. Юрагим дуқиллаб ўришдан тўхтамас, ҳаёлимда минг хил фикрлар ўймалашарди. «Топдим! Топдим! Энди у мен билан!» — дердим ўзимга севинчим ичимга сийма.

Бир маҳал тепада обқ товушлари эшитилди. Қарадим. Анна-Мария кўзларидан нур ёғилиб, ўзининг ажойиб табассуми билан менга қараб турарди.

— Анна-Мария!

У пастга югурди. Туша солиб, бағримга отилди.

— Анна-Мария!...

У нам кўзларини бўйнимга суртар, алланамалар деб шивирларди.

— Бирон ёққа кетамизми?

У бошини қимирлатди. Эшикка чиқдик. Рўпарадаги ресторон олдига икки отли фазтон турарди. Чанқирдим.

— Четга! Шаҳардан четга!

Извозчи отларга қамчи босди. Фазтон учиб кетди. Мен Анна-Мариядан кўз узмасдим. Кўлларидаман, маст қилувчи сочларидан, юзларидан ўлардим. Иккалаимиз ўзимизда йўқ шод эдик.

Кечкурун ҳамма дўстларимизни йиғиб бай Ефтимнинг бағрига тушдик. Кекса денгизчи ўзининг ошпазлик маҳоратини яна бир бор кўрсатди.

— Табриклаيمان, — деди Иордан қўлимни сиқиб.

У ҳам, ҳақим ҳам хурсанд эди. Анна-Мария илгаригидек очилиб кетгач, дам мен билан, дам Драгомир билан, дам Матейни кўтариб олиб рақс қилар, шўх латифалар айтиб ҳаммаимизни кулдирадди.

Барда тонггача ўтирдик. Кейин, бай Ефтимнинг уйига бордик. Болгар одати бўйича у, сопол ядишларга қўлбола вино куйиб чиқди.

— Бахтли бўлинглар, — деди у. — Сизларни кўриб мен ҳам ёшариб кетдим.

Тушда учрашишга ваъдалашиб тарқалдик. Хонамга кўтарилиб қаравотга ўзимни ташладим донг қолдим. Неча кунлардан бери бунчалик қаттиқ ва ширин ухламаган эдим. Кўзимни очганимда кимдир зарб билан эшикни тақиллатарди. Ўйқусираб бориб очдим. Драгомир билан Лили.

— Кечиринг, безовта қилдик, — деди драгомир, у нимадандир хавотирда эди. — Анна-Мария келмадимми?

— Йўқ, — дедим мен кўрқув аралаш.

— У йўқ. Чегодани ҳам йўқ.

Мен қотиб қолдим. Пастдан Иордан кўтарилиди.

— Келмаптимми?

— Йўқ.

— Аэропортга бориш керак, — деди Иордан. — Юринглар.

Шоша-пиша кийиниб пастга тушдим. Кейин, Иорданнинг машинасида аэропортга жўнадик. Аэропортда у йўқ эди. Варна-Будапешт самолёти бир соат бурун учиб кетибди. Драгомир нассасга бориб уни суринтирди. Бўшашиб қайтди. Ҳа, у шу самолётда учиб кетибди. Мен нима қилишимни билмай, гандираклаб аэропортдан чиндим.

— Хавотир олма, — деди Иордан. — Қандайдир мақсад билан уйига кетган. Адресини биллазим, балки ўзи ҳам хабар берад.

Лили ҳам шундай деди, ҳатто ҳозироқ телеграмма юборишини айтди. Қайтдик. Меҳмонхона олдига бай Ефтим турар эди.

— Мана бунини у турган хонадан топдим, — деди у Драгомирга қогозга ўроғлиқ бир нарса билан конверт узатар экан.

Драгомир шошиб конвертни йиртди. «Лили, Мирчо! — дейилган эди унда. — Бошқа иложим йўқ. Учрашгунча хайр. Анна-Мария». Хатининг тағида илова бор эди: «...Мирчо, мана шу закигалла билан хатни Азизга бер. Илтимос».

Драгомир конвертдаги иккинчи қогозни менга узатди.

«Азиз, мени кечиринг. Хайрлашмадим. Шу маънуд. Мен сизга бахт келтира олмаيمان. Тақдирим шундай. Бу ерда ўтказган ажойиб кунларимиз менинг энг бахтлир кунларим бўлди, шундай бўлиб қолади. Мени қидирманг. Баъзи-баъзида шу закигалла билан, мени эсласангиз, бўлди. Эсдаликка арзигули бошқа нарса тополмадим. Сизнинг чиганоғингиз эса, доим мен билан бўлади. Уни кулоғимга тутиб ҳаётимнинг энг ажойиб кунларини эслаيمان. Кечалари ҳам ёстигим тағига қўйиб, уни тинглайман, товушингизни эшитгандек, нафасингизни туйгандек бўламан. Бахтли бўлинг. Анна-Мария».

XII

Златни Пясцида ортиқ туролмадим. Ҳар бир тошда унинг изи бордек кўринди, ҳар қадмда унинг овозини эшитгандек бўлдим. Эртасигаёқ Хасенова жўнадик.

Мана, ўшандан бери шунча вақт ўтиб кетди. Ундан битта ҳам хат олганим йўқ. Аммо, унинг илтимосини банамардик. Қидирдик. Орадан бир йил ўтгач, уйдан «адресат қўчиб кетган» деган жавоб келди. Будапешт катта шаҳар, бирон жойга қўгандир. Ғалати қиз, нега дўстларига тайин жойини билдирмайди? Лили унинг ўша йили афродотдан бўшаганини хабар қилди. Лекин, у қаёқда? — улар ҳам, мен ҳам билмаймиз. Шундан кейин яна икки марта Болгарияга бордим. У билан юрган жойларимизни кўрдим, денгизда чўкилдик, қояда узоқ-узоқ ўтириб хаёлан қўчдим, аммо ўзини қайтиб кўрмадим. Ҳар гал папироз чечганимда шу закигалла билан қўлимга олар эганиман, напалан умридек қисқа севгимизни эслайман, «Анна-Мария! Соғ бўл, сенга бахт тилайман», дейман.

Гуруч орасида курмак...

Журналист Анвар Муқимовнинг «Тўй-тўйдаи ўтсин» мақоласида Фарғона водисидидаги тўйлар ҳусусида фикр юритилиб, шу куннинг муҳим масалаларидан бири кўтариб чиқилган. Мақолада кўрсатилганидек, ҳаётимиз юксалиб, фаровонлашиб борган сари кишиларимиз дид ва талаби ҳам ўсмоқда.

Ҳозирги кишиларимиз — онгли, фаолиятли, билимли кишилар. Лекин ҳамма ишимизда ҳам ана шу хислат кўзга ташланавермайди. Чунки кўпчилик тўй ва бошқа турли маросимларда йўл қўйлаётган исрофгарчиликка онгли, маданиятли кишига ярашмайди. Бундай тўйларни неъматни пешона тери билан топган киши қилмайди.

Баъзи кишилар орасида юлғичлик, қаллоблик каби қолдиқларнинг сақланиб қолишига, айрим одамларнинг тўғри йўлдан тойилишига шу «тўй-тўйдаи ўтсин» одати ҳам сабаб бўлмоқда. Бир мисол. Яқинда бир киши пул сўраб келди. Сабабини сўрасам: «Бошимда иккита тўй турибди. Ўғил уйлантириш, қизини узатиш, — бу ўзи бўлмайди. Олма, беҳи каби мевалар олиб қўйдим. Отпускамда Қозоғистон томонга бормоқчиман», — деди. Мана, тўғри юрган одам чайқовчиликка кирапти. Тушунтирдим, бўлмади. «Мен кўп одамнинг зифатини еганман, елкамда қарз, бунини узмасам бош кўтариб юра олмайман», — дейди. Бу тарбиямизга ҳам, ахлоқимизга ҳам таъсир қиляпти, олға кетишимизга жуда катта тўғроқ бўлаяпти.

А. Муқимов ўз мақоласида исрофгарчилик ҳақида анча кенг тўхталган. Лекин яхши ёритилмай қолган томонлари ҳам бор.

Бизнинг Янгйўлгон ва унинг атрофидаги тўйларда озиқ-овқатдаги исрофгарчилик билан бирга кийимлик — газлама ҳам кўп исроф қилинади. Ўғил тўйин қилган киши қариндош-уруғлари, яқин кишилари учун юз, икки юз дона белбоғ, ўттиз-қирқта кўйлак, йигирма-ўттизта чопон, бундан озроқ миқдорда аёллар учун рўмол, кўйлак, лозимлик, чопон, уларнинг ёш ўғил-қизлари учун ҳам кийимликлар тайёрлаши сезим.

Исрофгарчилик дейишимизнинг сабаби шуки, ҳозирги кишиларнинг саксон фойизи белбоғ боғламайди. Ҳалиги берилган белбоғлар нима бўлади? Тўғри олиб бориб сандиққа ташланади. Тўйга деб кўйлак, чопон тикилади, лекин у ҳеч қачон эгасига тўғри келмайди. Иккинчидан, «ҳа, тўйгада, киядими киймайдими, нима ишим бор», — деб чалакам-чатти қилиб, уқувсиз кишиларга тиктиришади. Натижада берилган кийимлар камдан-кам кишига рост келади. Бу ҳам олиб бориб сандиққа ташланади. Бир йилда бир кишида ана шундай «кийим»лардан 15—20 таси йиғилади. Токи бирор тўй қилиб, уни ишлатгунча куя еб, чириб ётади. Ёки аёллар бошқа бир тўйга олиб боради, у бошқа бириникига олиб боради, натижада олди-берди бўлавериб яроқсиз ҳолга келади. Шундай йўл билан ҳар йилга бир неча минг метр газлама яроқсиз ҳолга келиб қоляпти.

Қиз тўйлари ҳақида ҳам бир оз тўхтаб ўтишга тўғри келади. Қиз тўйидаги энг ёмон одатлардан бири — қалин олиш. Тўғри, илгаригидек нафд пул олиш кам учрайди. Лекин қалин олишнинг янги усуллари келиб чиқмоқда. Йигит билан қиз бир-бирига қанчалик интиқмасин, эскилик қолдиқлари улар йўлига тўғон бўлиб туриб олади. Баъзи ота-оналар қизини севган йигитига беришга рози бўлмайди, қанча киши орага тушмасин — барибир. Битта уddaбуро чиқади-да, тўхтаб, қизнинг ота-онасини рози қиламиз, деб бир-иккита қўй ёки бирорта сигирни етаклаб (албатта тунда) кириб боради. Шу билан олам гулистон! Энди фотиҳа тўйида ҳам, тўйда ҳам ана шундай, қўй.

„Тўй тўйдаи ўтсин“

дан икки-учтадан керак бўлади. Хуллас, қизнинг ота-онаси тўйгача олти-еттита қўй олади — бу қалиннинг бир тури.

Шу йил ёзда бўлган бир тўйнинг маълумотини келтираман. Кўрпа, тўшак, ёстиқ, якандоз (авра-астари билан), палак ва ҳоказолар учун беш юз метрча, қизнинг кийими учун (магазиндан тайёр ҳолда сотиб олинган макинтош, пальто, костюм, рўмоллар бунга кирмайди) уч юз метрча, кувёларга белбоғ учун юз метрча, хуллас, бир қиз минг метр атрофидаги газлама билан олиб келинган. Эртасига сеп ташлашда ҳам бундан кам мато кетмайди.

Янгйиллик қолоқликини суриб чиқармоқда. Қишлоқда ўқимишли ёшларнинг кўпайиши, кишиларимизнинг маданий савияси ошиши, илгор кишиларнинг, айрим ташкилотларнинг исрофгарчиликка, қолоқ урф-одатларга қарши чиқиши, аралашуви натижасида тўйларимизга янгйиллик кўплаб кириб бормоқда.

Йигит-қизларимизнинг кўпи севги-муҳаббат асосида турмуш қўрмоқда. Ўтган йили Карл Маркс номли колхоз клубида колхоз правлениеси, партия ва комсомол ташкилотининг ташаббуси билан тўрт йигит ва қизнинг тўйи ўтказилди. Тўй исрофгарчиликсиз, зўр тантана, қувноқлик билан ўтди.

Қишлоқ советида ҳам яхши ташаббус илгари сурилган. Ҳафтанинг бир кунини никоҳ учун ажратилган. Келадиган йигит-қизларини йиғиб тантанали равишда никоҳлаш маросими уюштирилган. Бир томондан янгйиллик кириб келяпти, лекин эскилик осонликча унга жой бермапти, эски урф-одатлардан қутулиш қийин бўляпти.

Қишлоғимизда 60-йилларда тўйларни тартибга солиш, исрофгарчиликка, баъкана урф-одатларга барҳам бериш борасида ҳаракат бошланган эди. Колхоз раҳбарлари бир-икки тўйда хотин-қизларини йиғиб, тўй-хонага ош учун масаллик, турли газлама, кийим-кечак олиб келишни тўхтатиш ҳақида маслаҳат беришган эди. Шунингдек кексаларни йиғиб исрофгарчиликка йўл қўймаслик, тўйларни навбат билан ўтказиш, тавсия этилган эди. Бунинг ижобий таъсири бўлди.

Тўйларни тартибга солиш, эски урф-одатларга, исрофгарчиликка йўл қўймаслик учун маҳалла комитетлари, қишлоқ совети, комсомоллар, ташкилотларнинг аралашуви, тушунтириш-тарғибот ишларини кенг олиб бориш, янгйилча намунали тўйларни тез-тез уюштириб, ташвиқот қилиш лозим. Қишлоқ збеллари, ташкилот раҳбарлари алоҳида ўрнат қўрсатишлари керак.

Сотиб олади ҲАМРОЕВ,
Янгйўлгон районидagi 22-мактаб
ўқитувчиси.

Қудачилик — минг йилчилик

Эски никоҳ ҳам бир вақтлар оила қуришда қонун бўлган, аммо шарият пешволарининг айбон, эски тузумнинг чириклиги сабабли кўп ҳйлан шарыйлар, қонун бузишлар ҳоким сифи фойдасига хизмат қилган. Бир воқеа ҳеч эсимдан чиқмайди. Қишлоғимизда Камолбобо деган одам бор эди. У Шарофат исми 8 яшар қизини қишлоқ катталарининг талаби билан эрга узатди. Никоҳ вақтида «вакил ота» ёпиқ эшикнинг нариги тарафидан туриб, қиздан розилик сўрадилар. Шарофат йиғлаб фарёд кўтарди. Шу маҳал ён эшикдан бир хотин келиб, розиман деб, қиз номидан розилик берди. «Вакил ота» ва гувоҳлар домланинг олдида бориб тиз чўқди ва «гувоҳлик бераманки, азбаройи худо учун, Камолбобонинг қизи Шарофатой ўз танини Пириқулбойга бағишлаб, бизни вакил қилди» деди...

Шингил ҳикоялар

ОШҚОЗОН КАСАЛИ

Замона зайли билан озод кунлар келди. Янгича никоҳ қонунларини ҳамма шодумон қабул қилди. Мен қишлоқ советида узоқ муддат ишлаб, ёшларни қовуштиришдек хайрли ишга кўп бош қўшганман. Ўн фарзанднинг отасидай, Улар униб ўсапти. Ҳозирча ўғил уйлантириб, қиз чиқармадик. Бу ишнинг навбати энди келади. Мен кўп йиллик тажрибамга таяниб никоҳ, ЗАГС ишлари, бахт уйи ҳақида баъзибир мулоҳазаларимни айтиб ўтмоқчиман.

1935 йилдан бошлаб никоҳ ҳисоб дафтарлари юритила бошлади. Мана, орадан 33 йил ўтдики, ҳамон ўша йўл-йўриқ ўзгармади. Бизнингча, ЗАГС ишларини қайта қуриш керак. Ҳозирги ЗАГС дафтарларида ва никоҳ гувоҳномасида никоҳ бўлиш вақти, адрес ва фамилияни қайд қилишдан нарига ўттилмайди. Ота-оналарни жалб қилинмайди.

Никоҳ гувоҳномасини яхши қоғоздан ишланиб, ҳозирги никоҳ хатига қўшимча саҳифалар очни, йингит-қизнинг расмини қўйиш, ота-она, қариношлар (ҳар икки томондан) ЗАГСда ҳозир бўлсалар, йингит-қизга, ота-она, ака-ука ва бошқа қариношларга тегишли мажбуриятлар қўйсалар.

Булар менинг шунчаки мулоҳазаларим. Биз кекса оталарнинг тилаги — фарзандларимизнинг аҳил-иноқ бўлиб қўша қаришлари. Никоҳ умр савдоси, дейишади. Қудачилик — минг йилчилик, деган таъбир ҳам бор. Никоҳ тўйларимиз тўрисида обдан ўйлаб қўриш, уни пухта, ибратомуз ўқазини зеро ёш оилаларнинг барқарорлигини таъминласа, деган умиддамиз.

Қодир ХИДИРОВ,

Қорақўл районидagi Зибрат қишлоқ совети кутубхона мудири.

Шу ҳам тўйми?

Мен ҳам «Гулистон»да Анвар Муқимовнинг «Тўй тўйдай ўтсин» деган мақоласини ўқиб чиқдим. Менда ҳам бир фикр туғилди. Биз кўпчилик бўлиб, бир ўртоғимизнинг уйланиш тўйига, Ўратепанинг Чорбоғ қишлоғига бордик. Тўйда кўрганларимни сизларга айтиб берай.

Биз тўйга кечга яқин бордик. Кеч соат саккизларда «қани, меҳмонлар, туринглар, келинникка бораёйлик энди», деб қўлишди. Ҳаммамиз жўнадик. Икки карнай, икки доира жўрлигидея ёр-ёр айтишиб келинникка етиб келдик.

Ҳар қайсиимизнинг олдимизга қулча пон, чўзма-чалпа ташлади. Қулчаларни олиб кетасизлар, дейишди. Бу вақтда қувё бўлмиш ўртоғимиз чимидлик орқасидан тоқчада ўтирар, икки оёғини эса жўралари яшириб турарди. Бу ахвол то қувёнавқарлар тургунча, камиди уч соат давом этди. Дастурхонга фотиҳа ўқилиб, ҳар қайсиимизга чопон ёки рўмол беришди. Ҳаммамизнинг кўнглимизда қачон турамыз, деган хаёл айланарди, чуқки бўладиганимиз бўлган, оёқлар ёғочдек қотган эди. Мана турдик ҳам. Ҳаққолашиб қувё томонга жўнадик. Томоша шу ерда бошланди. Бизни каттароқ уйга ўтказишди. Бу ерда «артист»лар — яқанчилар ўтирардилар. Дастурхон ёзиллиб шўрва тортилади, орқасидан зорманд ароғи келди. «Дорининг ҳидидан бошлар ҳумдек шишиб кетди, чиқай десангиз эшик қўлланган, номлоғ ўтиравердик. «Яқанчилар»га навбат келди. Бир жуфт ашуладан кейин улар тўйбошини қақриб, «Уэр, бизга жавоб» деб, жўнаб қўлишди. Ўтиришдан фойз кетди. Алам қиладигани, улар 200 сўмини ўмариб кетгани эди.

Қувё-келининг соғлиғига ичавериб, қўплар юмалаб қолди. Биз эрталаб жўнадик. Қувё бечора биз билан хайрлашмади ҳам, чуқки бу ҳам бир одат экан. Уйга қайтаёмиз тўйдан эмас, азадан келаётганга ўхшардик.

Эргашбой САРИБОЕВ,
Тожикистон ССР, Нов райони.

— Сиз курортма-курорт юраберинг. Мен шўрлик турт девор ичиди ўтира-берай, мана энди болаларингизни ўзингиз боқиб ўтиринг, отдай бўлиб тузалиб келибсиз, — деб йиғиб қўйган гапларини тўкиб солди, охирида ўзи уввос солиб йиғлади.

Ўша кунни кечаси билан Аҳмадининг қорин қаттиқ оғриб чиқди, касали эски ҳолига қайтди. Қилинган ҳамма тоат-ибодат бекорга кетди. Эртасига яна касалхонага олиб кетишди. Бу гал унинг тузалиши қийин бўлди. Шунинг учун ошна-оғайнидан «буткул даволаниб кел», деб Қримга — икки ойга путёвка топиб беришади.

ОНАМ, ЎЗИМ ВА ҚИЗИМ

Эрталаб одат бўйича ҳаммамиз катта дастурхон устида нонушта қиламиз. Дастурхонимиз тўрида онамиз ўтирардилар.

Онам ҳар эрта менга товоқда қаймоқ олиб келиб қўядилар. Ўзимдан ўтмайди. Қизимга илтимадан. Қизим бўлса қошиқ олиб қаймоқни қўғирчоғига ичирмоқчи бўлади...

ДЎСТЛАР

Бир яқин дўстим амалга миндию, босар-тусарини билмай қолди. Илгари ҳамма билан маслаҳатлашиб юрадиган одам, мансабга эга бўлгандан кейин ҳеч ким билан ҳисоблашмайдиган бўлди. Ўзимдан амали катта одам бўлса, соясига салом беради: сағал даражаси кичик одам билан мутлақо гаплашмайди, бошқаларни эса оёқ учиди кўрсатади.

Кечқурун бўлди деғунча бир дақиқа ҳам ўтказмай ишдан чиқади, машинанинг орқасига ўтириб олади, шоферга бир оғиз ҳам гапирмай уйга жўнайди.

Бир кунни катта кўчадан кетаётган эди, бекатда мактабдош ўртоғи уни кўриб қолиб, кўл кўтарди. Дўстим

бўлса парво қилмай шофёрга «тезроқ ҳайданг», деб кўрмасликка олиб ўтиб кетди.

Нима бўлдию қадрдоним ишдан тушиб қолди. Бунни ҳар ким ҳар хил талқин этди, қўшниси: «Ўзи ҳам роса шишиб кетган эди». Қариндошлардан бири: «Ҳеч кимни танимай қўйганди». Маҳалла қоровули: «Семизликни қўй кўтаради». Шофери: «Одам эмас эди».

Оқибат, дўстим қайси бир ўрта мактабда яна ўқитувчилик қила бошлади. Бир-икки ой ичиди ўзгариб кетди, асли ҳолига қайтиб қолди... Бир кунни мактабдан чиқиб трамвай бекатида турган эди, ўша мактабдош ўртоғи машина ҳайдаб ўтиб қолди. У буги кўрдию машинасини таққа тўтатди.

Қани, ўтиринг, олиб бориб қўймай, — деди самимийлик билан.

Дўстим чор-чочор рози бўлди, астагина машинанинг орқа эшигини энди очмоқчи бўлган эди, ўртоғи: «Олдига ўтиринг, гаплашиб кетамиз», деб қолди.

КАМТАРГА КАМОЛ

Мен эътиқод қўйган, бениҳол ҳурмат қилган қадрдон бир киши бор. Унга го-йибдан устоз деб қўл берганман. Ҳаётимда ҳаммаша унга тақдир қиламан, бирор мураккаб масалани ҳал этиш зарур бўлганда ёки бошимга мушкул иш тушганда бунни ўша киши қандай ҳал этарди, деб ўзимга-ўзим савол бераман. Кейин, ўзимча ҳал этганим тўғри бўлиб чиқади.

У киши ўз ҳаётини оддий ўқитувчиликдан бошлади. Ўзининг меҳнатсеварлиги, камтарлиги, олижаноблиги билан эл-юрт олдида ҳурмат қозонди. Кейин оддий ўқитувчиликдан аста-секин ва дадил юқори поғонага кўтарилди бошлади. Биринчи бор, уни вазифага ўтгазида унга телефон қилиб:

— Ассалом, сени юксак лавозим билан табриклайман, — дедим.

Дўстим қўнғироқ қилганимдан хурсанд бўлиб кетди ва самимийлик билан: — Бугун уйга кел, бир отамлашамиз, ёшлик йилларимизни эслаймиз, — деди.

Йиллар ўтди. Азиз қадрдоним яна ҳам юқори даражага эришди, энг хурматли, энг эътиборли киши бўлиб қолди. Табриклар яна телефон қокдим.

— Ассалом алайкум, сени олий лавозим билан табриклайман, — дедим.

Қўнғироқ қилганимдан унинг боши кўкка етиб кетди.

— Уйга тезроқ етиб кел, кутиб ўтирмай, бир отамлашамиз, ёшлик йилларимизни эслаймиз, — деди.

— Сени ишларинг кўп, катта одамсан, уйингда бошқа одамлар ҳам бўлса керак, мен уларнинг олдида ўтира олмайман, — дедим.

Дўстим тутоқчи кетди.

— Агар келмасанг бенинга қарамайман. Гапини қўпайтирма, ўзим эшик олдида кутиб оламан.

Мен бордим.

Дўстим яна юксак лавозимга кўтарилди. Лекин мен энди телефон қилолмадим: андиша қийнади мени...

... Шунда унинг ўзи мени йўқлади...

Жаҳонگیر Амир Темур

Кейинги пайтларда дунёда Ўрта Осиё тарихи ва бугунги ҳаётига қизиқиш кучайиб бормоқда. Турли мамлакатларда Ўрта Осиё халқларининг 1962 йили Лондонда «Камелот пресс лимитед» нашриёти томонидан босиб чиқарилган «Жаҳонگیر Амир Темур» китоби диққатга сазовор. Адиба илгиридан маълум бўлган ҳамда кейинчалик чет эл кутубхоналаридан топилган ҳужжатлар, манбалар асосида го-ял қизиқувчилар китобни мамнуният билан мутулаа қиладилар, Ҳилда Ҳуқҳэм кўнгина масалаларни Амир Темур саройи ҳузурида ва-кил бўлиб турган хориний мамлакатлар элчиларининг ахборотнома-лари асосида, янгича ёритади. Ҳуқҳэм, Амир Темур Туркия султонини Воязид устидан қозонган ғалабанинг Европа халқлари учун бўлган оламшумул аҳамиятини алоҳида кўрсатади. Яна шу нарса диққа-тингизни тортадики, Амир Темур тарихи ва унинг юришлари давр-нинг чуқур тадқиқи ва жаҳон тарихи тараққиёти билан узвий бир-лишда олиб текширилади. Пировардида Темурнинг жаҳон тарихида тугган буюк ўрни янада яқинроқ кўринади. Адиба ҳеч нарсани гай-ритабийлаштирмайди, ишончли манбаларга асосланиб фикр юри-тади. Шу билан бирга у Амир Темурга унинг душманлари томони-дан даъво қилинган баъзи бир хуёсийларни шубҳа остига олади. Буюк жаҳонғирнинг душманлари айтган гаплар кейинчалик топи-лан манбаларга солиштирилганда, атайин ўйлаб чиқарилган маъ-лум бўлиб қолди. Ҳилда Ҳуқҳэмнинг хизматлари қаторига, шубҳасиз, адибанинг Темурга берган ҳолис баҳоси ҳам киради. Адиба асарда Амир Темур Ўрта Осиё феодал жамиятининг ўсиб бораётган эҳти-

ёжлари ва ўша пайтга нелиб улкан таъсирга эга бўлиб олган йиринг феодалларнинг иродасини амалга оширганлигини тўғри кўрсатади.

Шунга қарамай, китобхон Ҳилда Ҳуқҳэм бир қанча масалалар бў-йича инглиз тарихнависининг фаннинг олатдаги савияси даражасида фикр юритганини ҳам сезиш мумкин. Ҳуқҳэм, у, Амир Темурни қар-ийб ҳамма жойда татар деб атади. Ваҳоланки, адиба китобнинг кейинги саҳифаларида Темурнинг татар уруғларига ҳеч қандай ало-қаси йўқлигини ишонarli далиллар асосида исботлаган. Ундан тап-қари, Ҳилда Ҳуқҳэм Амир Темурни кўчманчи жаҳонғир дейдики, бу ҳам тарихий ҳақиқатга эид келади. Чунки буюк жаҳонғир амирлар авлодидан чиққан. Шу каби баъзи жузъий камчиликлар, ноаниқлик-ларга қарамасдан Ҳилда Ҳуқҳэм гоёта мароқли ва мазмундор асар яратган.

Китобнинг яна бир фазилатини қайд қилиб ўтиш керак. Асар Ўрта Осиё халқларига, уларнинг тарихига улкан муҳаббат билан ёзилган. Адиба халқ тарихига алоқадор ҳамма нарсга чуқур эъти-қод ва ҳурмат билан муносабатда бўлади. Ўз асарини ёзишдан кут-ган эъзу муддаосини Ҳилда Ҳуқҳэм хориний мамлакатлар билан дўстлик алоқалари Ўзбекистон жамиятининг раисаси Ҳуқҳума Шуку-ровага йўллаган эсдалик ёзувида қуйидагича баён қилади:

«Ушбу китобни самимий истакларим билан қўшиб Сизга йўллар эканман, инглиз мактабининг муаллимаси ва Сиз каби она бўлмиш мен бошқа халқлар маданияти ва тарихи хуёсийдаги билимларнинг чуқурлашуви бир-биримизни янада яқиндан тушунишга, дўстлик ва тинчликнинг тантанасига ҳисса бўлиб қўшилишига ишонаман». Биз адибанинг юрак сўзларига тўла қўшилаемиз.

«Жаҳонғир Амир Темур»ни Ватанимиз тарихининг мухлислари аър иштиёқ билан мутулаа қилишлари шубҳасиз.

Г. ҲИДОЯТОВ,
тарих фанлари кандидати.

Муқаддима

Темур илқидадир буткул Осиё,
У — олам даҳшати, тангри
қамчиси.

Кристофер МАРЛО, «Бузург Темур».

«Амир Темур номи ҳозир исмдан бошқа нарсани англатармикан? Унинг муваффақиятлари Марлони пьеса ёзишга илҳомлантиргани ва Гиббонсининг! «Рим империясининг таназзулга юз тутиши ва қула-ши» асарида қарийб бир бобни эгаллаганига қарамасдан, энг маъ-рифатли ишчилар ҳам бугунги кунда унинг тарихида ва замонасида тугган ўрнини кўрсатолмаган бўларди. Ваҳоланки, у, Чингизхон, Ис-кандар Зулқарнайн, Аттила ва Наполеон сингари жаҳоннинг энг улуг жаҳонғирларидан бири эди, бошқача айтганда, инсониятнинг қамчиси эди»¹.

Бу танқидий фикр бизнинг онгимизда бундан чорак аср муқад-дам қандай ҳукмронлик қилган бўлса, ҳозир ҳам ушанчалик таъсир-га эга. Шу билан бирга мазкур фикр ўша даврга оид асарларнинг тарихималари ва шарҳлари пайдо бўлган, Амир Темур нашзу намо сурган ўлкаларга сайёҳларнинг бориши учун қулай бўлган бизнинг кунларимизда ўзини оқламайди.

Елизавета шонри Кристофер Марло XVI асрнинг 80-йилларида он шешу билан «Бузург Темур» драмасыни яратди. Ушандан бери жа-ҳонғирнинг ҳаёти Европада афсонавийлашиб нетди. Марло таъсир-ланган манбалар (Педро Мексика ва Петрус Прондинус китоблари) тарихий асардан кўра, кўпроқ қаҳрамонлиги романларига яқин². Пьесада қафасга солинган султон, Амир Темур аравасига қўшилган шаҳзодалар ва оммавий қирғинлар кўрсатиларди. Марло трагедияси

пуритан даври ва XVII аср ўрталаридаги босқинчилик юришларига-ча саҳнадан тушмади. Шундан кейин Олдин! театри уни 1953 йил-дагина саҳнага қўйди. Хандел «Темурланг» операсини 1724 йилда яратди. Бундан бошқа на афсоналар, на тарих Амир Темурга илти-фот қилди...

Амир Темур давридаги воқеани Амир Темур ҳақидаги романдан кўра таъсирлироқдир. Оқсоқ Темур шундайича олиганди одатдаги саҳна қаҳрамони эди. Бу шунинг учунки, Амир Темур фақуллода жушқин ва шухратга интилувчи одам эди. Бу унга омад келтирар-ди. Амир Темур, эҳтимолки, нудратли саҳро жаҳонғирларининг сўнг-гиси бўлиб, жанговар кўчманчи князлар, саҳро зодагонлари ёрда-мида мислсиз муваффақиятларга эришган эди. Афтидан, у, ўз ҳуқм-ронлиги ва устунигини ўтназган ўтроқ ва кўчманчи халқлар усти-дан империя қўламини сиёсий мавқеини ўрнатган сўнгги саҳро йўл-бошчиси эди.

Татар жаҳонғири Европа уфқида христианлар учун мушкул бўл-ган бир вазиятда пайдо бўлди. Амир Темур Осиёда ҳукмрон бўлиб олган XIV асрнинг иккинчи ярмида гарбда лотин чернови гоёта заиф-лашган, майда князлар ўртасидаги нелишмовчиликлар авнига чи-қан, ҳолдан тойдан Византия империяси усмонли турклар билан ку-рашда ўзининг сўнгги кунларини кечирмоқда эди. Христиан лашка-рининг 1396 йилда Никопол остоналаридаги мағлубияти бу аҳоли-ни янада огирлаштирган эди. Гарб саройлари усмонли султонлари томонидан асирга туширилган ўғил ва ака-укаларини кўтказиб олиш учун маблағ тўлашга ҳам қийналар эдилар.

XV аср Европа учун янада огир келди. Европа XV асрга нелиб диний низолар, вабо ва мағлубият оқибатида жуда ҳолдан тойдан эди. Ленин шу вазиятда Шарқда яна бир қарра умид юлдузи порлади. Ке-са татар Амир Темур — «олес Шарқ ўлғони, шахмат, диний билимлар ва фотиҳлида идронли мутахассис»³ жаҳонғир ўзининг сонсиз-саноқ-

¹ Эдуард Гиббонс (1737—1794) — инглиз буржуа тарихчиси.
² Сандерс Дас, «Введение к Темерлану Ибн Арабшаха», 1936.
³ П. Гендерсон, «Кристофер Марло», 1956.

¹ Олдин — Англиядаги энг йиринг драма театрларидан бири, Лондонда 1818 йили очилган.

² Х. А. Фишер, «История Европы», 1935.

сиз лашкари билан турк султони Боязид қўл остидаги ерларга яқинлашиб келди.

Христиан ҳукмдорларининг элчилари таттар жаҳонгирининг ҳузурига усмонли зулмига қарши курашда ёрдам беришни илтимос қилиш учун ошиқардилар. Император Мануэль II шу мақсадда иккинчи монах — падар Фрэнсис ва падар Сандронни йўнатди. Улар Персдаги геноулик савдогарлар жамоаси ва Геноулини бош ҳокими Карл VI Фарангийнинг дўстона мактубини ҳам Амир Темурга етказдилар. 1402 йилнинг ёзида Амир Темур турк қўшинларини Анқара яқинида тор-мор келтирди ва султон Боязидни асир олди. Шу ғалабадан кейин элчилар ва наврозлар жаҳонгир ҳузурига тўхтовсиз оқа бошлади. Бир оз нафас ростлаган, лекин ниятда қолган тойган Константинополь тобелини белгиси сифатида совға-саломлар юборди. Персдаги геноулик савдогарларнинг кемаларида Амир Темур байроқлари Босфор узра қилпиради. Венециянинг савдо ниятлари ўз миннатдорчиликларини изҳор қилдилар. Англия қироли Генрих IV ва ҳовлиққан Франция қироли Карл VI томонидан ҳам савдо алоқалари ўрнатилиш истаги. Боязид устидан қозонилган ғалаба муносабати билан табрик ва мактублар келди. Осийнинг дунё эъланларини босиб йўғул хонларининг ва Хитойда император Миннинг элчилари ҳурмат бажо келтирдилар. Шаръ ва Ғарб оллоҳга сикини христианларни ва барча «динсиз» халқларни ўн минглаб қирган саҳро жаҳонгирни қаршида тиз чўқди.

Оқсоқ ва қўли майиб, лекин ҳамон ўзини эгарда йигитлардан аъло тутувчи Амир Темур бу чоғда салкам етмиш ёшда эди. У ўз юришларини Урта Осиёдаги, Самарқанддан жанубида жойлашган водийдан чиққан кичкингина жаңговар йигитлар гуруҳи билан бошлаб, Амударё ва Сирдарё ораллигидаги ерларда ўз ҳокимиятини XIV асрнинг 60-йилларида ўрнатди. Шундан кейин ўттиз йил мобайнида у ўзининг олтин лашкарларини Мўғулстон ва Урта ер денгизи ўртасида жойлашган ҳар бир мамлакатга қарши бошлади. Барча мамлакатлар жаҳонгирнинг шиддатли заволаблари қаршида тиз чўқди. Мағлуб этилган давлатлардан олинган ўлжалар ортилган қарвонлар қумтепалар ва тоғ довоилари оша Осийнинг юрагидаги Самарқанд шаҳрига ошиқарди. Самарқандга бўйсундирилган Панжоб водийси ва Деҳли султонлиги хазиналари ортилган фил наврозлари, Волга ва Қипчоқ чўлларида қўлга киритилган бойликлар, Мисрдан олтин, тўғуш ва намуёб заррофлар, Кастилия гиламлари, Дамашқдан моҳир усталар, Бағдоддан олимлар, Анатолиядан асир олинган турклар, Урта ер денгизи ва Хитойдан савдогарлар тўхтовсиз келиб турарди. Ҳинд океани қирғоқларидаги Ормуздан то Волга бўйидаги Чистополга буйсунмаган шаҳар ва қалъаларнинг вайрончалари ёйилиб ётарди... Христиан кўнгиноқлари муаззин азонларига алмашди. Сўнгра жаҳонгир Эгей денгизи соҳилларида орқага қайтди. Узининг қирдарин гурури олти йил муқаддам туркларга қарши сўнги салб юриши даврида (1396 йил) топталган Европадан, папа ва аксилпапарлар, ақли паст кизлар, динсиз ва тўпори деҳқонлар Европасидан юз ўғирди. У Европани ислом олимлари таъриқланган ҳам зиёдор ёмон куради.

Амир Темур юқори Осийни несиб орқага қайтар экан, бўйсундирилган халқларнинг усталари саройлар, боғ ва мачитлар бунёд этиш билан машғул бўлган Самарқандга қайтишгана мақсад қилиб қўймади. У Хитойга қараб йўл торди. Хитой ўша пайтда Европа учун номатлум эди. Дарҳақиқат, VII ва XV асрлар мобайнида, бир далилини истисно қилганда, на бирор юнон, на бирор лотин манбаларида Хитой ҳақида сўз юритилмайдиган. Кейинроқ Марко Поло ёлғончи хонлар. Каполик элчиларининг (Карпини, Рабрун ва бошқалар) йўғул хонлари ҳузурига борганликлари, саёхатлари жуда кам кишиларгагина маълум эди.¹ Аммо оқсоқ жаҳонгир ва унинг жаңговар лашкарларини диққатга сазовор ўлка сифатида XV асрнинг бошларида фақат бир мамлакат — ер юзидagi энг бой Хитой давлатига қизиқтирарди.

Амир Темур Осиёда XV—XX аср мобайнида ҳукмронлик қилган, давомили истилолар билан машғул бўлган жаҳонгирлар сирасидан эди. Унинг империяси Искандар Зулқарнайн салтанат жумласидан бўлиб, Эрон орқали Ҳиндистоннинг шимоли, рус чўллари ва Хитойга чўзилиб кетган эди.

Урта Осиёни тарихда фақат воситачилик вазифасинингга ўтаган, дегувчи Тойнби сингарилларнинг қарашлари мутолға асоссиздир. Тойнби шундай деб ёзди: «Бошқа қадимийларнинг таъсири-ни доимо ўтказиб турганлиги билан, Амударё ва Сирдарё ҳавзалари, афтидан, ҳеч қачон таъсир ва қуввати турли томонларга тарқалмаган марказга айлана олмаган»². Амир Темур Урта Осиёнинг ўзида томир ёйиб кетган сиёсий, иқтисодий ва маданий меросини ворис эди. Буюн Темур лашкарлари Искандар қўшинларида фарқли ўлароқ Сирдарёдан минглаб чақирим шарроқларига Сибирь ва Волганнинг шимолий районларига бостириб киришдан тап тортмади. Улар Ҳиндистон текисликларини забт этишдан ҳам қайтмадилар.

Амир Темур Урта Осиёда чуқур томир отган маданий амъналарни давом эттирди. У IX ва X асрларда фалсафа, тиббиёт, риёзиёт, фалакиёт, жўғрофия, тарих ва адабиётга доир араб ва форс тилларида яратилиб, кейинчалик Европа Уйғонишига омил бўлган ва Европа фанини бир неча юз йиллар давомида озиқлатириб турган буюн асарлар яратилган тупроқда оламга келган эди. Те-

мурнинг майдонга келиши тасодифий эмас эди. Унинг муваффақиятлари ҳам тасодифий эмас. Амир Темур ўз даврининг энг нобиллиятли фарзанди эди.

Амир Темур жисмоний камчилигига қарамасдан саҳроийларга хос мардона табиатли шахс эди. Улуғсиз йўл юриш, саҳронинг чидаб бўлмас назари ва суяк-суяндан ўтиб нотуви соғуи кўчманчиларни чидамлиликка ўргатарди. Улар ҳаёт шарпаси бўлмаган текислик ва тоғ-тепаликларни несиб ўтиб, XIX аср сайёҳлари қадими етиши гоёт қийин бўлган жойларга қариб борардилар. Амир Темур ҳечқачон бир жойда туриб қолмас эди. Улуғсиз давом этувчи юришларни унинг ўзи бошқарарди.

Унинг жисмоний қудрати маънавий ҳаёти, йўшқинлиги билан рақобат қиларди эди. У олимлар даврасида завоқ ола билар, ўзи ҳам кўп билимлардан хабардор закий киши эди. У ўз халқининг ва бошқа халқларнинг тарихини яхши биларди. Элчи ва вакиллари ни ғарбга, Кастилиядан то Шарқдаги Нанкингача жўнатар, улар у ерлардаги ҳокимлар, халқлар, динлар, савдо-сотiq ва ўша мамлакатларнинг табиий шароити ҳақида маълумотлар келтирар эдилар. Х. А. Фишер татар (чингизийлар) ҳукмронлигиндан (1264—1368) юз йил ўтгач, «падар қутилмаганда тушди... Урта Осиё яна туман ичра гоийб бўлди. Хитой кўриб бўлмас зулматга чекинди»³, деб ёзган эди. Ленин Фишер бу иборани туман Англияни Европа қитъасидан ажратиб қўйди, дегандаги наби то маънода ишлатди. Осиё қитъасини ҳар қандай хариталардагидан ҳам аникроқ тасаввур қилувчи Амир Темурнинг финларини парда тўсмаган эди. Давлат ишларидан холи қолган пайтларда, юришлар оралигидаги ҳордиқ чиқариш онларида у сарой амалдорлари билан мусобақалашар, ўз халқининг афсоналарини тинглар эди. Амир Темур тарих, диний таълимот ва бошқа илмий масалалар юзасидан исломнинг машҳур уламо-фозиллари билан тенгма-тенг муозара қиларди. Ундан таъқир, у, Чингизхон томонидан тараққий эттирилган ҳарбий техника билимиди ҳам эди. Ўзбек элларидан тузилган содиқ имтиёзли қўшин жаҳонгир қудратининг асоси эди.

Англиядан Хитойгача бўлган мамлакатларнинг ҳуф ҳарбий ёзишма ва ҳужжатларида хабар берилишича, Амир Темур қўшин ва узоқ мамлакатлар ҳукмдорлари билан улуғсиз музоаналар олиб борарди. Тезкорлик ва тўсатдан босиб бориш буюн жаҳонгир ҳужумларида кучли қурол бўлиб хизмат қиларди. Моҳир шахматчи бўлиши бу саҳроий қай пайтда кечиниш ва қай пайтда ҳужум қилишни биларди. Ислом аҳлларининг нофирларга қарши курашишга берган фатволари, унинг Урта Осиёдаги салтанати эҳтиёжлари ва саҳроий бекларнинг босқинларга бўлган интилишлари Амир Темурнинг истилочилик юришларининг муваффақияти учун зарур омилар бўлиб хизмат қиларди. У бу имкониятлардан тўла фойдаланар эди.

Кўпичина Амир Темур юришларининг гоёт вайрон қилувчилиги тарзда бўлганлигини таъкидлайдилар, ҳолбуки жаҳонгирга кўрсатилган қаршилиқ инobatга олинмас. Темур берган жазолар унчалик ваҳимали эмас. Шу билан бирга кўпичина унинг истилолари ва ҳокимиятининг сиёсий ҳамда бошқа самараларини унутадилар. Европага келганда шунини айтиш керакки, бу таттар Константинополь таъазулининг ва ўлим талавасидagi Византиянинг умрини ярим асрга узайтириб берди. Сўнги салб юриши мағлубият билан тугади. Шу сабабли ҳам Амир Темурнинг Боязид устидан қозонган зафари Европа ва христианлик учун ўткинчи аҳамиятга эга эмас эди.

Темурийлар сулоласи Урта Осиёда бир асрдан ошиқроқ ҳукмронлик қилди. Темурийлар давлати Хитой, Ҳиндистон ва Ғарбий Осиё билан қизгин алоқада бўлди. Самарқанд фан-маданият марказига айланди. Худди шу ерда жаҳонгирнинг набираси Улуғбек расадхона қурди ва XVII асрда биринчи инглиз қироллигининг мунажжимлари кенг фойдаланган юдузлар жадалини яратди. Темурийлар даври уйғонишида Самарқанднинг ғарби-жанубидаги Ҳирот шаҳри машҳур форс миннаторчалар мактаби⁴ майдонга келган шаҳар бўлиб қолди. Бу мактабнинг энг буюн вакили Бехзод эди.

Амир Темур авлодлари Урта Осиёдан қувғин қилинган XVI асрнинг бошларида темурийлардан бўлиши Бобир дастлаб Кобулда ўрнашди, сўнгра Деҳлини истило қилди. У Ҳиндистонда Буюн Мўғуллар империяси деб аталган мусулмон императорлари ҳокимиятига асос солди.

Темурийлар даврига оид кўпгина манбалар Амир Темур вайрондан кейин беш юз йил мобайнида ўзаро тоғ-таж талашчилар оқибатида йўқолиб кетган. Қолганлари эса жуда чалқашди. Сарой котиблари юришлар ва тинчлик пайтларида форс насри ва туркча шеърий усулда ёзмадор олиб бордилар. Бу ёзувлар сарой олимлари томонидан тарихий баённомалар яратишда фойдаланилди. Амир Темур ўз даврининг қабул қилинган адабий қоидаларини рад қилиб, унинг истилолари тарихи тўғри, содда, ҳаммага тушунарли услубда, ахлоқ-офоб доирасида ёзилишини талаб қилди...

Инглизчадан Г. ХИДОЯТОВ ва М. САЪДИНОВ таржимаси.

¹ Г. Наймбл. «География в средние века», 1938.

² А. Дж. Тойнби (1852—1883)—инглиз иқтисодчиси, тарихчи ва жамоат арбоби.

³ Х. А. Фишер. «История Европы», 1935.

⁴ Тадиқотчи бу ерда ҳам хатога йўл қўйди. Ҳирот миннаторчалар мактаби геннал ўзбек расоми Камолитдин Вехзод бошлиқ ўзбек мусаввирлари яратган мактаб эди.

ТОШКЕНТ-НОН ШАҲРИ

Тошкент—нон шаҳри... Бу сўзлар ажойиб шаҳримизнинг рамайдек жаранглайди. Ҳозирги кунда ҳар тарафга ёйилиб кетган бу уч сўзни биринчи бўлиб тилга олган ким? Нима учун шаҳримизга бундай улуг ном муносиб топилди? Бунга жавоб бериш учун эса ўтмишни, аниқроғи, 1921 йилда Поволжьеда бўлиб ўтган воқеаларни эслаш kifоя. Шу йили поволжйеликлар катта офат — очарчиликни бошидан кечирмоқда эди. «Самара губерниясида мисли кўрилмаган очарчилик ҳукм сураятти. — деб ёзган эди очлик азорларини ўз кўзи билан кўрган адиб Неверов. — Қишлоқлар ғўристонга айланмоқда. Кунинга юзлаб одам ҳалок бўлмоқда. Катталар ҳам, болалар ҳам ҳалок бўлмоқда. Танаввул қилса бўладиган ҳамма нарсга тугаб битди... Очлик кўпгина деҳқон оилаларини иссиқ ўринларини тарк этиб темир йўл бекатларига қийиб кетишга мажбур қилди».

Рус ёзувчиси Александр Неверов ажойиб ижодкор саналади, очарчилик кунлариде унинг фикри-хаёли даврнинг муҳим масалаларига қаратилган эди. У, ҳалқ ўз бошига тушган бу офатни қаҳрамонларча, матонат билан ўтказганини кўрган ёзувчидир. Ўз кузатишлари асосида ёзувчи «Азоб» номи қўйилган тўпلامини ёзади. Ниҳоят, унинг номини бутун жаҳонга маълум қилган «Тошкент — нон шаҳри» номи қиссани ёзиб тугаллайди. Унда ҳаётнинг умумий кўриниши шунчалик ҳаққоний таъсирланган эдики, ҳар қандай китобхон ҳам китобни қўлдан қўйишга келмасди. Шаҳримизнинг рамзи, ҳаёт рамзи бўлиб қолган, тилдан-тилга, элдан-елга етиб келаётган бу уч сўз ана шу йўсинда пайдо бўлган эди. А. Неверовнинг шу қиссаси асосида экранлаштирилган фильм ҳам худди шу ном билан аталди.

Сценарий муаллифи А. Михалков-Кончаловский ва кино режиссёр Ш. Аббосов асарга жуда моҳирлик билан ёндашганлар. Улар қиссанинг гоёвий асосини — инсонпарварлик гоёсини, яхшиликнинг разиллик устидан галаба қилиши гоёсини сақлаб қолганлар. Шу билан бирга улар

фильмга янги образлар (Раҳим, Сауле), сюжет чизиқлари (Тошкентдаги лавҳалар)ни киритишга гуваффақ бўлганлар. Бу эса Неверов услубини бузмаган ҳолда воқеаларнинг баён қилиш чегарасини анча кенгайтирган. Рассом Э. Калантаров, оператор Х. Файзиев билан биргаликда рус кишининг чинакам манзарасини, унинг поҳол томлик ёғоч уйларини, дўнгликдаги тегиримон, очлик йилларидаги ўлимтик дала кенгликларини зўр маҳорат билан яратганлар. Фильм лавҳаларида ўша давр руҳи акс этади. Буюк ҳақиқаттўйлик, ҳаётйилик, ҳалқ қайғусига ҳамдардлик туйғуси, унинг галабасига ишонч туйғуси фильмнинг ҳамма кўринишларига синдириб юборилган. Ҳаққонийлик фильмни фақат тасвирий ҳал қилишгагина хос бўлмай, балки ҳамма образлар учун ҳам хос хусусиятдир. Поволжьеда Тошкентга келаётган кишининг катта оқимида фожиага қарши кескин курашаётган ҳалқ образи мужассамлашган. Тезроқ жўнай қолиш ниятида поездларга тинмай ҳужум қилиш, баъзиларнинг баджаҳллиги, бошқаларнинг дағаллиги, қаттиққўллиги — япаш учун бўладиган курашда четлаб ўтиб бўлмайдиган бу нарсалар фильмда жуда ишонarli қилиб кўрсатилган. Халқнинг туғилган еридан Тошкентга келгунча тортган азорлари фильмнинг бош қаҳрамони Мишқа Дадонов тақдирини ўз ифодасини топган.

Аббосов жуда қийин ва мураккаб масалани — бош қаҳрамон образининг фикрини теран, бадийлик жиҳатдан пухта талқин қилиниш масаласини маҳорат билан ҳал қилган. У боланинг қандай қийинчиликларга дуч келганини ифодалаш билан чекланмай, Мишқанинг феъл-атвори, иродаси ва ақлдан чиниқш йўлини ҳаққоний акс эттирган. Ёш ижрокчи В. Воробей ўзининг кунт қилиши ва режиссёрнинг ёрдами натижасида Мишқанинг турли ҳоллардаги ҳис-туйғуларини ифодалай олгани фильмнинг ажойиб муваффақиятларидан бири.

Мишқа йўлда турли кишиларни — очкўз, сержаҳл, кўнглидан, меҳрибон ва дағал одамларни учратади. Баъзан айёрлик иш-

латишга, баъзан ёлгон гапирлишга тўғри келади. Лекин у ҳеч қачон инсонлик фазилатини йўқотмайди. Мишқа на ўзинга, на бошқаларга ўғирлик қилишга йўл қўймайди. «Бизга бошқаларнинг нарсаси керак эмас, — дейди у пиллоқ билан нон чайнаётган кишига, — биз ўғри эмасмиз... Биз деҳқонлармиз...» Унинг овозида эркакларга хос гурур шунчалик жаранглайдики, бу кичкина, лекин ботир инсонга қалбларда ҳурмат туйғуси, меҳрибонлик туйғуси жиғиланади. Мишқа олибсатарларни, юлғичларни, инқилоб душманларини ғажиб ташлағудек ёмон кўради. У ўзининг янги ошниси Раҳимга «Бозорда шулардек шарманда бўлиб туришдан кўра, мен ўлимимга рози бўлардим», дейди. Раҳим уни камзулини сотиб юборишга кўндиради. Лекин унга ўтин омборидаги машаққатли, пок меҳнат кўпроқ хуш келади. У омбор қорувлига қилган хушомоди эвазига бир бурда нон ишлаб олган Раҳим билан кўпол муомала қила бошлайди. Ўзининг ақли, фикр қиритиши, тежороллиги билан Мишқа ҳали ёш бола эканини эслатиб туради. Ҳамма болалар каби у ўтин аўлатидан, паровознинг ваҳимали ўқиришидан қўрқади. Вагон томида унинг қаршисига қўлида тўппонча ушлаганча Степан Дранов босиб туриб келганда, Мишқа чинакам даҳшатта тушади. Мишқа шош қилган инқилоб душмани Степан уни ўлдирлишга қарор қилган эди. Титраб-қақшаб Степандан раҳм қилишни, уни ўлдирмаслигини алийиб-ёлборади. Ҳатто тиз чўкиб шафқат сўрайди. Лекин Дранов аста яқинлашиб келаверади. Қўз ўғинимизда тўсатдан Мишқада ўзгариш рўй беради. У гужанак бўлиб олди. Қўз ёшларини шамол ялаб, қуритиб кетди. Ўрнидан турди. У ўз душманига совуқ, қаҳрли ва ўткир боқди. Тўппонча текисси босилди. Мишқа Степанга ўқдек ташланади, уни вагон томидан улоқтириб ташлайди.

Неверов қиссасида Мишқанинг Тошкентда бўлиши ҳақида фақат бир неча сатрлар ҳикоя қиллянади, холос. Фикримизча, фильм муаллифлари қаҳрамоннинг шунчалик интилиб, машаққат билан етиб келган лардек тўқ, «чўқчаларини ҳам ўрик билан боқипадиған» шаҳар, деб тасаввур қиларди. Тошкентни идеаллаштирмасдан, тарихий ҳақиқатга ва бутун фильмнинг драматик хусусиятларига асосланиб, муаллифлар шаҳар тўғрисидаги очик ҳақиқатни акс эттирганлар. Бу ерда ҳам Мишқанинг туғилган қишлоғидаги каби, ҳалқ бой ҳам камбағалларга бўлинади, меҳнатнаш халқнинг кун кўриши гоёт очир. Бой қўлига тушиб қолган қаҳрамон бир неча қадоқ дон-дун йиғиб, уйига қайтиш ниятида терлаб-пишиб ишлайди. Мишқа табиатан жуда меҳнатсевар эканини режиссёр ифодалай олган. Тошкентдаги ҳаёт қаҳрамон қалбида камбағалларга меҳр, қўлоқ, бойларга нисбатан нафрат ҳиссини мустаҳкамлайди. Ҳаётни ҳар томонлама кўриб «кўзи пишган» Мишқа орзу қилган донини кўтариб уйига қайтади. Фильм рамзий кадрлар билан тугалланади. Мишқа ўз ерига дон сочади, демек янги ҳаёт бошланади, демек, унинг келажаги ёрқин. Бутун фильм ана шу келажақ гоёси билан сўғорилган. Шу келажақ кўёсининг нурлари кичик қаҳрамоннинг машаққатли йўлини ёритиб, уни галабага йўллади.

Тарихийлик, ҳаққонийлик, партиявийлик Шухрат Аббосов қўллаган асосий омиллар. Бу ўзбек режиссёрининг «Маҳаллада дудув гап». «Сен етим эмассан» фильмлари ҳам қаҳрамонларнинг бадий жиҳатдан пухталиги, ҳаққонийлиги билан ажралаб туради. Томошабин бу фильмларни севиноб кутиб олган эди. Шунинг ўзи катта галаба. Фильм санъат асари сифатида халққа хизмат қилади. Ўйлаيمизки, Шухрат Аббосовнинг янги фильмини кўрган ҳар бир томошабин ўз қалбида Мишқа Дадонов образини олиб кетади.

«Тошкент — нон шаҳри», умуман, ўзбек киносининг катта ютуғидир.

Х. АБУЛҶОСИМОВА.

СЎЗЛАР СЎЗЛАЙДИ

Худди тирик аъзога ўхшаб сўзлар ҳам доимий ҳаракатда бўлади: туғилади, яшайди ва «ўлади». Бу жараён ҳар хил кечади: турмушдаги бирор янги тушунчани ифода қилади, фазогир, бионика, вертолёт ва бошқалар. Турмуш тараққиётида ўша сўз орқали ифодаланган тушунча эскириб, «оёқ, дан қола бошлайди», кам ишлатиладиган бўлади. **Самовар** сўзи ўзбек тилига XIX асрда рус тилидан кирган бўлиб, у **қумгон** ва **қойдишлар**нинг ҳаракати доирасини тораитиради. Сўзнинг истеъмолдан чиқиши доим эски нарсанинг янги нарса томонидан сиқиб чиқарилиши билан (**самовар-қумгон, трактор-омоч, трамвай-қўнка** каби) боғланибгина қолмай, баъзан шу нарсанинг ўзи «ўз даврини яшаб бўлгани», энди унга эҳтиёж йўқлиги сабабли йўқолиб кетади. Бу ҳол айниқса турмушдаги сиёсий ўзгаришлар, иқтисодий ҳаракатлар билан кўп жиҳатдан боғлиқ. Бу ўринда ўзбек тилида **подшоҳ — подшоҳлик, амир — амирлик, хон-хонлик, вазир, уламо, минбоши, қозикалон, шарнат, фатво, ҳафтияқ, қорихона, қозихона** каби сўзларнинг йўқолишини ва совет, иккилоб, марксизм, ленинизм, социализм, коммунизм, партия, раск каби сўзларнинг пайдо бўлишини эслаш қийин.

Янги сўзлар (неологизмлар), эскириб қўлланмадан чиққан сўзларгина (архаизмлар) эмас, балки тилдаги ҳамма ўзгаришлар жамиятнинг талби натижасидир. Талаб натижасида нарсанинг ўзи ҳам, номи ҳам

эскириб, янги нарса ва янги ном қўллана бошлашини кўрдик (**қумгон — қойдиш — самовар**). Баъзан бунинг бошқача манзарасига ҳам дуч келамиз: нарса янгиланади, лекин номи эскича қолади. **Перо** сўзи аслида **пат** (паранданинг пати) маъносини ифода қилади, қадимда **перо** патдан қилинган, шунга кўра бу ёзув қуроли ҳам **перо (пат)** деб аталган. Кейин **перо** маъдандан қилинадиган бўлганда ҳам ўша ном қолаверган. **Тутма** сўзи тутғиш (бирор мато парчасини, боғлашга мос нарсани тутғиш) билан алоқадор бўлган. (**Тутғи** сўзи ҳам шундай: тут+ғи); **тутма** деб қадимда «тутғиш натижаси» ё «тутғиш воситаси» бўлган нарсани англаганлар. Бу нарса кейинроқ ҳайвон шохидан, турли тошлардан, маъдан ва бошқа нарсалардан қилинганда ҳам номи **тутма** ҳолича қолаверган. **Эшик** сўзи эса аслида **эшмоқ** маъносини англатган. У қадимда юнгдан қилинган, каноп арқонлардан тайёрланган. Сўз янги маъносини йўқотиш шарт эмас: у биринчи маъносини сақлаган ҳолда яна янги маънога (аслида шу биринчиси билан боғланган маънога) эгэ бўлиши ҳам мумкин. **Ютуқ** (эски маъноси: қиморга ўхшаб ўйинлардаги ютуқ, янги маъноси: бирор ишдаги муваффақият, (**бурилиш**) биринчи маъноси: кўчаннинг, йўлнинг қайрилиш жойи; муволиш каби, **бурмоқ** феълидан олинган, янги маъноси: бирор ишдаги ўзгариш (**ўприлиш**), ва бошқалар.

Бадий асарларда ўтмиш қиёфасини ўқувчи кўз ўнгига яққол гавдалантириш

учун эскирган сўзларга жуда кўп зарурат туғилади. Ўзбек адабиётининг намоёндаларидан бири Садриддин Айний «Эсдаликлар»ида эскирган сўзларни ўз ўрнида қўллаган эди. Улардан баъзилари мана булар: **фирқа, шўро, кашшоф, ботмон, даҳсар, нимча, мисқол, олчин, туман, лак, ҳамал, муҳаррам, қавс, амир, қушбеги, кўлоқ, фўта** кабилар.

Тилдаги сўзларнинг келиб чиқиши ҳам жуда қизиқ ҳодиса бўлиб, у жамият тарихи учун жуда қимматли — биринчи даражали манбадир. Бир қарашда **гастрит (касаллик номи)** ва **гастроном (магазин)** сўзларининг ҳеч қандай боғланиши йўқдай кўринади, ҳолбуки, булар лотин тили асосида тарихий жиҳатдан алоқадордир: лотин тилида **гастр (ошқозон) — гастрит (ошқозон касаллиги)**; лотин тилида касаллик номлари кўпинча — т қўшимчаси орқали аслаган: **неврит, аппендицит, менингит, фарингит, радикулит** каби.

Лаб сўзи **лабум** шаклида лотин тилида ҳам бор. (Тожиқ тилида ҳам бор). Бу ҳолни қандай изоҳлаш керак? Туркий халқларда қадим бу маънода дудоқ қўлланган (**тутмоқ — тутиб олмоқ** феълидан). Ўзбек тилидаги **чит (мат)** сўзи рус тилидан олинган бўлиб, у русча **ситец** сўзининг ўзгарган шаклидир. **Илон** сўзи қадимда **йилон — жилон** шаклида бўлиб, аслида **жил** феълидан олинган (**жилмоқ — секин сурилмоқ**). Рус тилидаги **мешок** сўзи аслида **мех (мўйна тери, пўстин)**дан олинган: қадим қоллар ҳайвон терисидан қилинган. (Чоғиштиринг: ух-уши). **Қимиз**, сув каби нарсалар солинадиган меш сўзи ҳам шу билан боғлиқ бўлса керак. Яна қўйидаги мисолларни чоғиштиринг: **уқаламоқ (майдаламоқ)** сўзи аслида у қўшимчасидан олинган, у майда деган маънони беради (бу қўшимча ун, упа, ушоқ; увада, увоқ сўзларида ҳам бор). **Қимиз** асли қимирламақдан олинган («қимирлаб турадиган нарсаси»); **ҳолвайтар**: ҳўл ҳолва дегани (чоғиштиринг: тар-мева — ҳўл мева).

Эргаш ҚИЛИЧЕВ.

КРОССВОРД

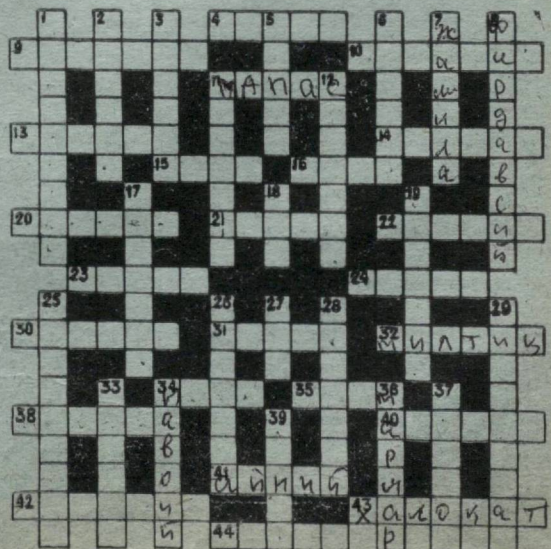
ЭНИГА:

4. Рафур Ғулом достони; 9. «Иккинчи муаллим» номи билан машҳур бўлган шарқ файласуфи; 10. Ўзбек классик адабиётининг намоёнаси; 11. Қирғиз халқ эпоси; 13. Деҳқончиликда ишлатиладиган тиркма асбоби; 14. Ернинг ўтди газеби; 15. Карл Маркс туғилган шаҳар; 16. Доли экин; 20. Республинамиз жанубидаги кўмир кони; 21. Хизматчилар ишхонаси; 22. Закавказьедаги республика; 24. Ўсимликларни суңғий сийраклатиш; 30. Грэндавлар урушининг қаҳрамони; 31. Грециянинг пойтахти; 32. Овчиликда ишлатиладиган мослама; 34. Ленинграддаги дарё; 35. Вонс майдончаси; 38. Публицистин асари; 40. М. Лермонтовнинг «Бэла» қиссасидаги йигит; 41. Ўзбек ва тожиқ адабиётининг йирик вакили; 42. «Самарқанд осмонда юлдузлар» трилогиясининг муаллифи; 43. Р. Тагор романи; 44. Ҳарбий ибора.

БУЙИГА:

1. Дунёда биринчи зёл — дипломат; 2. Ўзбек миллий ширинлиги; 3. Сирпа; 5. Сув ишооти; 6. Сувоқчилар асбоби; 7. «Бой ила хизматчи» пьесасидаги бош қаҳрамонлардан бири; 8. «Шоҳнома» асарининг муаллифи; 11. Вуюк ўзбек демократ шоири; 12. Қадимги Римдаги куллар нўзголонининг раҳбари; 17. Биринчи ўзбек Совет Иттифоқи қаҳрамони; 18. Табнат аюйиботи; 19. Атоқли ўзбек кинорежиссери; 25. Ўзбекистоннинг энг йирик «аллакор райони»; 26. Уйғун драмаси; 27. Африка қитъасидаги энг узун дарё; 28. Италиянинг улғу физик механик ва мун аъжми; 29. Мўғулистоннинг машҳур давлат ва сиёсий арбоби; 33. Кўп ўришга совет фазо кемаси; 34. Ойбек романи; 36. Қимматбўхо тош; 37. Ўзбекистоннинг йирик гаа қонларидан бири; 39. Дурадгорлик асбоби.

Тузувчи: Саидолим ПИРМУҲАММЕДОВ.

КАРҚИШЛОҚ

Қадим замонларда бир қишлоқ бўлиб, у ердаги кўп кишилар нар эканлар. Шу тўғрисида улар орасида қизиқ-қизиқ ҳан-гомалар бўлиб турар экан. Бир кун, кўйларини йўқотган нар қўш ҳайдаётган кардан сўрабди:

— Ҳў, оғайни! Менинг кўйларимни кўр, мадмингми?

— Ҳува анави тутдан шу ергача ҳайдадим.— дебди кўшчи майдон бошидаги тутни кўрсатиб.

Қўй ағаси эса, кўйларим ўша ерда экан, деб тўғри тутга қараб кетибди. Бориб қараса, ҳақиқатан ҳам кўйлари ўша тутнинг тагида соялаб ётган экан. У молларини кўшчининг ёнига ҳайдаб келиб, унга бир чўлоқ кўйни рўпара қилибди:

— Раҳмат, оғайни! Кўйларимни топиб бердинг. Мана бу тўқли сенга! Суюнчи...

— Э, ҳой.— ўшқирибди кўшчи.— Қа-нака ярамас одамсан! Кўйингнинг ойғини мен синдирганим йўқ! Бу ёққа юр! Қўзининг олдида борасан! Бировага тўхмат қилганинг учун бир таъзиригини бердир-масамми...

Икковни етаклашиб бораётган экан, олдиларидан эшак минган бир чол чиқибди.

— Ота, бирпас тўхтанг.— дебди кўшчи эшакнинг бўйнидан ўшлаб.— Мана бу ярамас менга тўхмат қилляпти. Қўзига судраб борилам. Сиз ҳам гувоҳ бўласиз!

— Йўлтўсарлиқ қилманглар!— бақирибди чол.— Эшак ўзинини, отамдан қолган. Тортиб олмоқчимисанлар! Олдимга туш икканлар. Қўзининг олдида жавобини берасанлар!

Чол халачўп билан уларга пўнса қилибди. Учаласи етаклашиб қўзининг олдида боришибди.

— Ҳурматли ва муҳтарам қози домла!— дебди чол эгилиб.— Мана бу икки йўлтўсар отамдан қолган якканга ягона эшагини тўртиб олмоқчи бўлишди. Бу икки худосизга ўзингиз жазойи олий бергайсиз!

Қози булардан ҳам нар экан. У:— Уч киши гувоҳ бўлса, кўрбон сайилини бошлаб юбораверинглар-да!— дебди у ва кўли билан мачит томонни кўрса-тибди.

Учаласи қўзининг ишораси билан мачитга боришибди. Кўрсалар, мачит намозхонлар билан тўла экан. Шунда чол меҳробга чиқиб, намозхонларга дебди:

— Ҳў, бандайи мўминлар! Кеча нечкурим имом домла эшакдан йиқилиб, тилдан қолганлар. Бугун намоз бўлмайди. Ҳамманг уй-уйларингга тарқалинглари!

Намозхонлар чолнинг гапини энди мачит ёпибди, бундан кейин бу ерда намоз ўқилмайди, деб тушуниб, тарқаб кетибди-лар.

Шу-шу, Карқишлоқ мачитига намозхонлар қадам босмай қўйишибди.

Эзиб олувчи: Эркин МУЗАФФАРОВ.

ҚОР ЎТМИШДА ВА ҲОЗИР

(Жиддий тақриз)

«Еш ёзувчилардан бири Қор ҳақида ҳикоя ёзибди. Аввалам бор, ҳикоянинг сарлавҳасига тиш-тирноғим (яъни қаламим) билан қаршиман. Қор! Нақадар совуқ сарлавҳа! Бу сўздан асар муаллифининг қордай совуқ нафаси сезилиб турибди. Ахир, ҳамма ёппасига ёз-баҳор ҳақида ёзаётган, ҳамма «тиллarda баҳор, дилларда баҳор» деб куйлаётган бир пайтда қор ҳақида ёзиш — бу шубҳали бир ҳол. Еш ёзувчи қайқча қараб кет-япти?

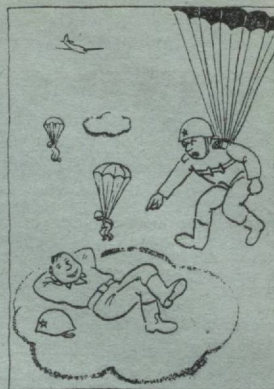
Зотан, муаллиф бу мураккаб мавзуга қўл урар экан, қорнинг синфий моҳиятини тўлақонли кўрсатиши даркор эди. Чунки, ўтмишдаги қор билан ҳозирги қор, яъни замонавий қор ўртасида ер билан осмонча фарқ бор. Еш ёзувчи буни англаб етиш даражасига кўтарилолмаган. Ҳа, ўтмишда қор ўта реакцион характерда бўлиб, у фақат бой, тураларнинг болалари учунгина хизмат қиларди. Яъни эски замонда бойваччалар қалин, иссиқ чопонларни кийиб, енгилталик билан қор ўйнашаётган пайтда, камбағал болалар деразадан, тўғрироғи, деразага елимланган сариқ қоғоз тешигидан мўлтираб қараб туришарди.

Қорнинг яна бир реакцион моҳияти шундаки, у ўтмишда кўлгина ёвуз жиноятларга шерик бўлган. Айбдор шахсларнинг қора қилмишларини яширган (қаранг: Ш. Ризо. «Қор ёғди, излар босилди»).

Ҳозир-чи? Бизнинг даврда қорнинг совуқ ишлари учун ижтимоий сабаблар тағ-томири билан тугатилган. Эндилликда қор жуда кам ва мулоим ёғади. Чунки қорнинг хусусияти тубдан ўзгарган. Фақат бизнинг даврдагина қор ўзининг ижобий фазилатларини намоён қилиш учун барча имкониятларга эга бўлди. У тарихда биринчи марта меҳнаткашларга ҳақиқий хизмат қила бошлади. Янгича қор ўйинлари, яхмалак, хоккей — бунинг ёрқин мисоллари. Еш ёзувчи шу муҳим фарқни тушулмагани ҳолда ўтмишдаги қорни гўзал қилиб тасвирлаган. Ҳар ҳолда еш адиб ўзининг бу жиддий хатосини тан олишга ва яқин вақтларда ўтмишдаги қорни қоралаб, ўзини оқлашга ишончимиз қомил.

Насихатни тинглатан:

Маҳкам МАҲМУДОВ.

— Оддий аскар Собиров, дарров ерга тушинг.

Э. РҶЗИВОВЕВ расми.

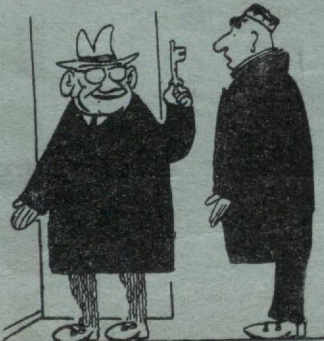
Сафар БАРНОВЕВ.

МИЛИЦИОНЕР СЕВГИСИ

(Ҳазил)

Қизиқ бўлди кейинги пайтда, Мел-ку майли, ҳар ким ҳар на дер, Кўчамизда қайта ва қайта Пайдо бўлар милиционер. Пайдо бўлар эрталаб, шомда Бир эшикдан узмас кўзини. Болалар-чи, кўзатар томдан Кўзатишар қўшни қизини... Кўчамизда ҳар кун шу ҳол, Вунга ҳар ким ҳар нарсаси тўқир, Кўпга таниш ёлғиз сўзамол Кампир эса билганини ўқир:

— Сарви отини уйига ҳар кун Бош суқади милласи болам. Бир ишқалии болларини, тавба, Сарви тушқур қилмас ҳадик ҳам... Биров кулар, биров ҳайратда Тарқалишар, ҳар ким ҳарна дер, Яна ўша, ўша бир пайтда Кўчамиздан ўтар милиционер. Илож қанча ошяқлар ҳар вақт Дарров кўзга ташланар экан. Милиционер ишқичи хўжжат— Текширишдан бошланар экан...

— Марҳамат, янги уйингизга кўчиб келаверинг, фақат озгина камчилиги бор...

— Марҳамат, янги кўстюмингиз тан-ёр, фақат озгина камчилиги бор... Н. ЛЕУШИН расми.

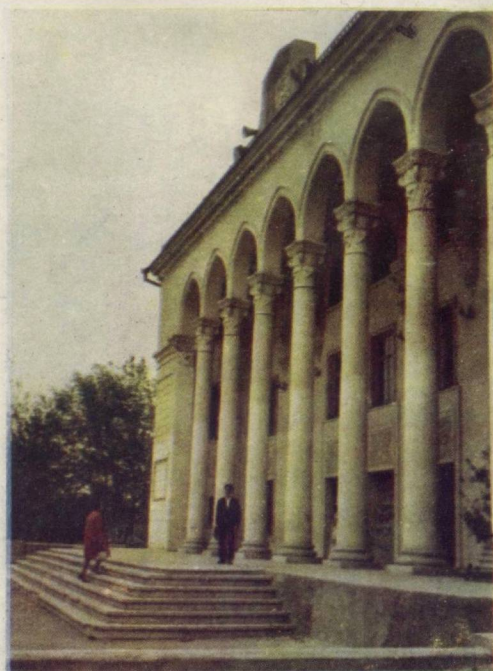
Дарахтлар ва йўллар
 Оппоқдир, оппоқдир.
 Эҳ, диллар қор узра
 Гўдакдай қувноқдир.
 Табиат қилт этмас,
 Ҳаммаёқ бегубор.
 Бегубор ва сокин,
 Сокин ва бегубор.
 «Бу оқлик қайдан?» — деб
 Дилимда бир савол.
 Пахтамиз рангидан
 Нусхадир эҳтимол.
 Меҳнаткаш элига
 Поёндоз бу оқлик,
 Шундандир, шундандир
 Дилларда қувноқлик.

Н. ЭРГАШЕВ ва
 Г. ГРАФКИН фотолари

Салар
қалд
2500

Баҳоси 30 тийин. Индекс: 75233

